

ВОЕННА ИСТОРИЯ

БРОЙ 7, АВГУСТ 2013

РИМСКИТЕ ФЕДЕРАТИ
ХРОНИКА НА ВТОРАТА
БАЛКАНСКА ВОЙНА

ОСМАНСКАТА АРМИЯ

Списание на Клуб „Военна история“

София, 2013г.

Отговорен редактор: **Александър Стоянов**

Оформление и дизайн: **Петьо Георгиев**

Коректор: **Десислава Михайлова**

Ако искате да се свържете с нас, можете да го направите на:

e-mail: klubvoennaistoria@gmail.com

Facebook: <https://www.facebook.com/hystoryofwars>

Официален сайт: <http://historyofwars.wordpress.com/>

В ТОЗИ БРОЙ ЧЕТЕТЕ

Османската армия 1300-1453 **6**

Пълководци в сянка:
Хуан Франсиско де Леде **22**

Римските федерати:
Част втора **26**

Хроника на Втората
балканска война **41**

Балканските войни:
Библиографско изследване **56**

НЕЩО НОВО ПОД СЛЪНЦЕТО

Здравейте,

В разгара на лятото е време за почивка и забавление. Ние във „Военна История“ също ще се отдадем на лятото, но не и преди да ви поднесем един брой, който, надяваме се, ще бъде колкото полезен, толкова и разнообразен.

В настоящото седмо издание на списанието ще ви разкажем за османската армия и нейното развитие през най-ранния период от историята на южните ни съседи – 1300-1453 г. Ще ви представим и една нова рубрика - „Пълководци в сянка“, където занапред ще разказваме за живота и делото на различни воители, които са оставали в сянката на големите имена на своето време, но са допринесли значително за развоя на конфликтите, в които са участвали. Първият представен ще бъде Хуан Франсиско де Леде – белгийски благородник, служил в испанската армия в началото на XVIII в. Ще може да прочетете и втората част на подробното изследване на късноримските федерати и тяхната роля за развитието, упадъка и запазването на Римската империя във всичките ѝ форми и метаморфози.

Втората част от списанието е посветена на стогодишнината от едно славно и трагично събитие – Втората балканска (Междусъюзническа) война. Колегата от Българска Наука Радослав Тодоров ни представя накратко основния ход на военните действия, докато др. Станка Георгиева представя една изключително полезна библиографска статия, насочена към проблемите на Междусъюзническата война – задължително четиво за всеки, който иска да се занимава по-подробно с периода.

Накрая, но съвсем не на последно място, обявяваме, че скромния ни колектив вече си има коректор в лицето на **Десислава Михайлова**, на която разчитаме да се справи с основния бич на нашето издание до сега – пунктуацията! Очаквайте значително подобрение в тази насока!

Искам да напомня на всички, които използват информацията от списанието в свои научни текстове, курсови или дипломни задания и т.н. - ЦИТИРАЙТЕ НИ КОРЕКТНО!!! По този начин ни помагате да добием популярност и още повече хора да се възползват от информацията, която ви предоставяме.

Пожелаваме ви приятно четене!

Александър Стоянов

ВРАГ ПРЕД ПОРТИТЕ

Османската военна еволюция и настъплението в Европа
1300-1453 г.

Александър Стоянов

Ключови думи: Османската войска (1300 – 1453); военна еволюция; газават; яя; еничари; артилерия

Въпросът за военното развитие на Османската империя в нейния ранен период е от изключителна важност за правилното разбиране и оценяване на мащабната експанзия, реализирана от армиите на падишаха през първите два века от съществуването на държавата. Балканските народи стават жертва на една непрекъснато разрастваща се военна машина, чийто възможности и реални резултати надхвърлят всичко, виждано в Европа от времето на Умаядите.¹

Успехите на османците предизвикват сериозна паника сред европейските владетели, която надхвърля дори страха от монголите, които върлуват в Източна и Централна Европа половин век по-рано. Самият факт, че срещу османците са организирани поредица от кръстоносни походи доказва, че за католическия Запад, османското нашествие на Балканите е не по-малко сериозно от окупирането на Божи Гроб от Селджукидите през X век. В рамките на 226 години, османските армии покоряват повече от 600 000 км² в Европа, както и над 2 000 000 км² в Азия и Африка като по този начин превръщат империята на султана в една от най-големите държави в Новото Време. Именно през първата половина на този дълъг, но интензивен период на военно-политическо развитие, ние можем най-ясно да проследим процесите, които оформят османската военна машина и я превръщат в една от най-големите заплахи за Християнска Европа.

Еволюция или Революция?

Развитието на османската военна система постига такива ефекти, че мнозина историци биха се изкушили да определят като „революция“ това, което се случва с военното развитие в империята. До колко османската армия и нейното развитие подлежат на революционния подход, обаче, е спорен въпрос.² Ако обърнем по-специално внимание на градивните елементи на османската военна система, ще видим, че голяма част от нея е взaimствана от съседни общества. Друга част е пряко наследена от селджушко-мюсюлманската традиция, привнесена в Анадола от Румския султанат и оформена още преди това в рамките на мощната, но децентрализирана империя на Селджукидите.³ В последствие, съприкосновението на османците с европейското военно дело, както и по-специфичните стратегически задачи, които балканската реалност им поставя, водят до инкорпорирането на редица елементи, които трансформират ранно-османската армия и ѝ придават един доста различен облик. Както ще видим малко по-късно, майсторството на османските владетели и пълководци се корени в умението им да комбинират и модифицират техниките на своите опоненти и съюзници, съчетавайки ги в един своеобразен „миш-маш“, който се оказва истинска загадка за противниците на султана. Загадка, която малцина от тях успяват да разрешат успешно.

Адаптивността и умението да се присвоява и усвоява чуждия опит говорят за една еволюция, която в определени моменти получава по-сериозно ускорение от включването на определени нововъведения, като например, употребата на пехота и огнестрелни оръжия. Тези нововъведения в никакъв случай не предизвикват революционни промени в структурата на османската армия. Проследяването на нейното развитие ни дава възможност да забележим как по-старите форми на военно дело постепенно отстъпват на по-новите, но не и преди двете да съжителстват в продължение на немалък период от време.⁴ В този смисъл, два века постепенен преход говорят категорично за еволюционно развитие, стимулирано от определени технически иновации – схема, която историкът Клифърд Роджърс успешно прилага по отношение на Стогодишната война.⁵

Османската военна мощ в зародиш 1300-1362 г.

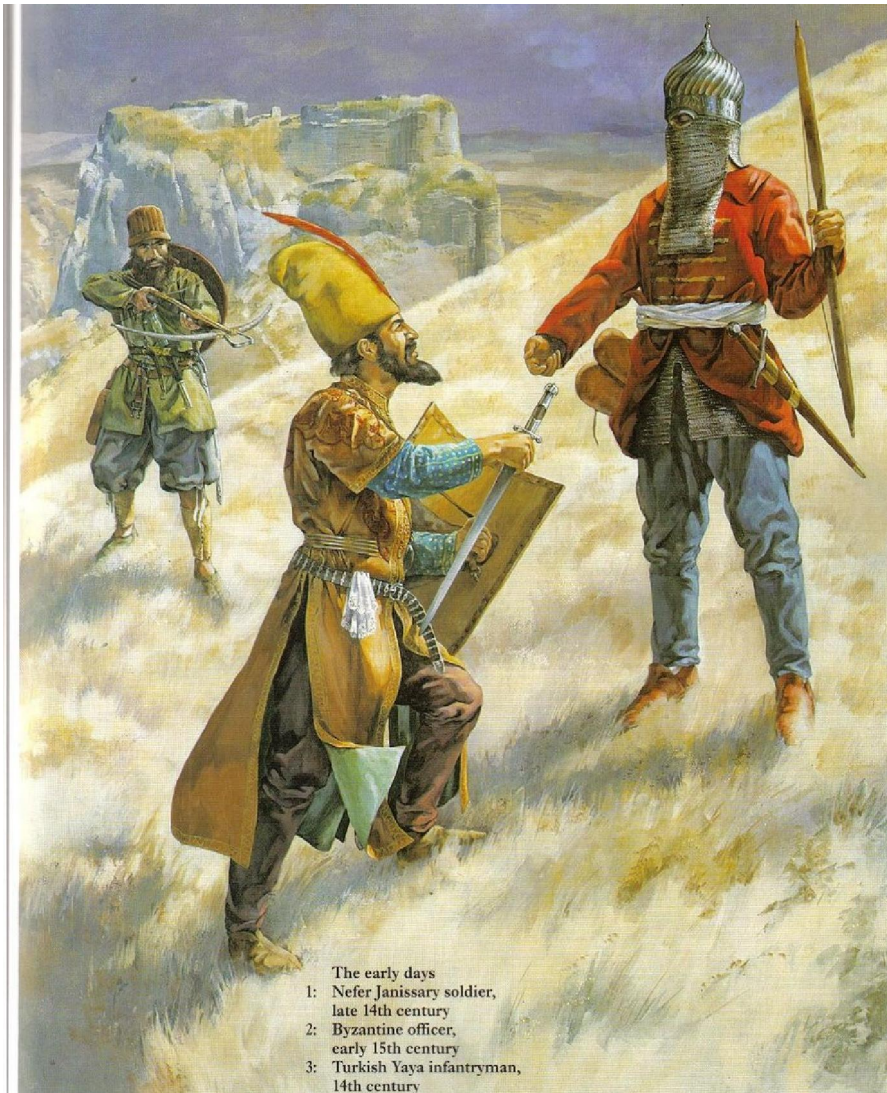
Зараждането на османската военна система се свързва с имената на вторият и третият владетел на малоазийската държава – Осман I (1299-1326 г.) и сина му Орхан (1326-1362 г.) Именно под тяхно управление, малкия пограничен бейлик започва да се издига като първостепенна сила сред държавиците, наследили стария Румски султанат. Комбинацията от умело ръководене, отлична стратегическа позиция и известна доза късмет довеждат до консолидирането на бейлика и издигането му в регионална сила в края на управлението на Орхан.

За да придобием по-добра представа за значението на тези фактори, както и тяхното влияние върху ранно-османската армия, си заслужава да им отделим известно внимание.

Османският Бейлик 1300-1362 г. В черно, границите към 1300 г.

Позицията на османският бейлик е от изключителна важност за по-нататъшното развитие на държавата. Заемайки граничната област между турските държави и западащата Византийска империя, бейликът има идеална изходна позиция за водене на т.нар. „свещени походи срещу неверниците“ или газават. Газаватът е основно занимание на тюркските племена още от IX в. и се превръща в основен начин на живот както за селджушките държави, така и за техните наследници в Анадола. Накратко, газавата се свързва с поредица от непрестанни рейдове в територията на неверниците, чиято цел е спечелването на чест, слава и военна плячка. Преди всеки поход,

Артистична интерпретация на османски воители от началото на XIV век.

1)Еничар 2)Византийски офицер 3) Воин я

свещените воители – гази – се събират във войнства, обединени от една обща цел под водачеството на харизматичен лидер, който всички доброволно са избрали да следват и на когото се подчиняват безпрекословно в рамките на рейда. По този начин се създават едни надетнически общности, доста сходни със структурата на първите казашки войнства, дефинирани от Кристоф Виценрат с термина *personelverband*.⁶ В унисон с тази теория идва и тезата на Кемал Кафадар, който посочва, че османския бейлик се ражда в контекста на газавата като обединение на воители, свързани от свещените походи, под водачеството на поредицата харизматични лидери от Османовата династия, без между тях да съществува специфична етническа връзка, както се посочва в по-старите теории.⁷ Подобна културно-политическа среда се оказва идеална за проявата на индивидуална

инициатива и качества, които ранните османци използвали с размах, за да постигнат своите цели. Либералният подход към покорените християнски територии и относително плавното инкорпориране на стратиотските погранични селища в рамките на бейлика, вървели ръка за ръка с военното развитие на войнството от воители-гази.⁸ Стратиотите представляват безценна добавка към вече консолидиращото се войнство от свещени воители. Двете прослойки са воювали една срещу друга от векове и добре познават своите силни и слаби страни. Още повече, в една погранична война на взаимни набези и партизански бой, двете групи воители имат сходен стил на воюване и синтеза между тях протича без сериозни катаклизми. Заедно с внедряването на стратиотите, пограничната позиция на Османовия бейлик гарантира постоянен поток от нови воители-гази, които се стичат под знамената на Осман и Орхан от съседните бейлици, тъй като само владенията на османците предлагат шанс за водене на свещена война с неверниците, особено след 1330 г.

По този начин първите османски владетели си осигуряват една непрекъснато нарастваща армия от опитни авантюристи, които са склонни да следват бея на бойното поле, в замяна на честен дял от пляката. Тези воители са конници, въоръжени по най-разнообразен начин, според личните си предпочитания и възможности. Трудно би било да говорим за някаква стандартизация в снаряжението или еднозначна тактика на бойното поле. Силата на ранно-османската армия идва от нейния опит, сравнително висок морал, подхранван от религиозно-героичните идеали на неортодоксалния анадолски ислям, както и от общия стремеж към обогатяване, които задържат

разнообразната компания на византийски ренегати и турски авантюристи от разпадане. С по-голяма доза сигурност може да предположим, че газите разполагали с по няколко ездитни коня за всеки отделен воин. Също така, употребата на късия кавалерийски лък като характерна черта на селджушката бойна техника вероятно е важен елемент от тактиката на ранните османски сили. Използването на поредица от залпове и маневри, характерно и за кипчаците (куманите) е отличителен белег на анадолските конни войни още от времето на Алексий I Комнин (1080-1118г.).⁹ Във всеки случай, газите са средна или лека конница, която не притежава тежкото въоръжение, характерно за западните рицари или византийските катафракти.¹⁰ Маневреността, възможността за бързи удари, прегрупиране и оттегляне от бойното поле са от изключителна важност в пресечения терен на Мала Азия, където рицарските армии имали ограничен успех.¹¹ Що се отнася до нападателните оръжия за близък бой, то арсенала на газите се допълва от различни видове мечове, саби, ятагани, секири и боздугани. Всеки воин сам осигурява екипировката си и се грижи за нея. Често нови оръжия се добиват като трофеи на бойното поле или след превземането на крепости и градове. По този начин всякаква стандартизация във въоръжението е невъзможна, което възпрепятства налагането на тактически схеми, базирани върху различни типове конница.

Противно на общата за Мала Азия картина, Осман и наследниците му бързо осъзнават нуждата от поддържане на пехотни контингенти. Основната причина за това е промяната в типа завоевателни походи, които бейовете започват да водят след 1320 г. Ако в началото на XIV в., конните набези са основната форма на водене на война, със засилването на бейлика и неговото разрастване, се появява все по-остра

Основни Крепости в Мала Азия и Източните Балкани към 1362 г.

нужда от обсаждане и превземане на крепости и градове. Конниците газии са неподходящи за подобен вид дейност, ето защо Осман се обръща към създаването на един нов за държавата род войски – пехотата. Тя се нарича я и се набира на доброволен принцип, подобно на газите, сред по-бедните прослойки на завладяното гръцко и турското население. Подобно на газите, пехотата я няма свое стандартизирано въоръжение, а разчита на всеки индивид да осигури снаряжението си. За разлика от успехите на газите, я се оказва доста неефективна като цяло, тъй като отстъпва по качество на византийските гарнизони. Въпреки това, поне до средата на XIV в. този тип пехота остава единствения използван от османците. Това не бива да ни изненадва, тъй като поддържането на организирана, дисциплинирана и еднородна пехота изисква наличието на строга и добре функционираща администрация, която по това време не е налична не само в Османския бейлик, но и в Европа като цяло. Поддържането на някаква форма на редовна пехота би струвало скъпо на османците, а поне първоначално, техните финансови ресурси са ограничени. Раздаването на земя в замяна на служба е добър начин за поддържане на конницата, но издръжката на пехота от същия калибър би изисквала повече земя, отколкото османците притежават или искат да отделят. Ето защо, въпреки своята относителна

ненадеждност, яя се задържат като основна османска пехота поне до шестото десетилетие на XIV в.

Какво тогава налага промяната в османската пехота и армия като цяло? През 1356 г. османците се възползват от земетресение в Мраморно море, което разрушава стените на Цимпе и Галиполи и използвайки новопридобитите територии на бейлика Каресиоглу (завладян 1348 г.), прехвърлят част от своите сили в Европа и проникват в Тракия през Галиполския полуостров. Превземането на Каресиоглу довежда до две важни промени в османската армия – инкорпорирането на нови контингенти гази, които дотогава служат на местната династия и излиза на Османския бейлик на Егейско море, което ще доведе до нови предизвикателства пред османлиите.

Но да се върнем на Цимпе. Фактът, че само щастливата случайност позволява на османските сили да преодолеят стените, доказва, че обсадното дело е на практика несъществуващо. Изправени пред сериозните фортификации, налични на Балканите, османците се оказват напълно неподготвени за следващият етап от своите „свещени походи“. Орхан и сина му Мурад бързо разбират, че има нужда от промяна, ако искат армиите им да запазят набраната завоевателна инерция. Освен необходимостта от структурни промени, османските владетели ясно отчитат нуждата от опитен командир, който да ръководи силите им в Европа. За целта Евренос бей, византийски ренегат, е оставен да командва османските набези в Западна Тракия. Фактът, че Орхан, а в последствие и Мурад, оказват пълно доверие на Евренос, само доказва либералното отношение на османците към техните служители, както и липсата на колебание по отношение на произхода на даден човек, доказал своите качества. Евренос оправдава оказаното доверие.

Що се отнася до структурните промени, те идват след възкачването на Мурад на трона през 1362 г. Тяхното развитие обаче останало в сянката на кръстоносния поход на Амадео VI Савойски, който през 1366 г. превзема Галиполи и го връща на Византия, откъсвайки по този начин Евренос и силите му от османците в Анадола. Какво се случва с Евренос и как успяват османците да се задържат на Балканите остава загадка. Нещо повече, османците успяват да превземат Адрианопол (Едирне) и по този начин да циментират присъствието си на Балканите.

Мурад I (1362-1389г.) - Първият османски владетел, който се титулува „султан“.

Тук сред историците възникват сериозни спорове относно точната дата на падане на града. Според една теория, това става през 1361 г., като операцията е лично ръководена от Мурад. Според друга теория, базирана на византийските извори, Адрианопол е превзет през 1369 г. от Лала Шахин и Евренос, без Мурад, който е отрязан от европейските си сили след похода на Амадео. Често в България се среща представата, че савойците идват в Мраморно море, а после и в Черно море, за да нападат български пристанища в полза на византийците. Истината, вероятно, е съвсем различна. Изглежда по-логично Мурад, като престолонаследник, да е поел командването на европейските части още през 1357 г. и да е ръководел операциите в Тракия. Следователно след 1359 г. османските сили преминават към поредица от завоевания, свързани с блокирането на Адрианопол и превземането на редица помалки укрепления, които едва ли оказват сериозна съпротива, въпреки относителната невъзможност на

османците да водят успешни обсади, както вече видяхме. Така, към 1361 г. Мурад и помощниците му контролират териториите около Адрианопол. И тук късметът идва отново

на помощ. Византийският управител решава да рискува набег срещу стесняващия се османски обръч. Последвалото сражение се оказва решаващо. Византийските сили са разбити, а управителя бяга.

Жителите на Адрианопол предават града на османците без обсада, като в замяна получават гаранции от Мурад за неприкосновеност и възпиране на религиозното преследване. В резултат, една от най-големите крепости на Балканите пада в османски ръце. Мурад бърза да обяви Едирне за своя столица, но е принуден да се върне в Азия, където баща му Орхан умира през 1362 г. Евренос и Лала Шахин са оставени да командват новите завоевания в Тракия. Междувременно Мурад се въвлича в поредица от междуособици в Анадола, като дори губи Анкара през 1364 г. Именно тук Йоан VIII Палеолог изиграва своя коз и извиква на помощ своя братовчед Амадео, който дотогава плячкосва Александрия заедно с кипърските рицари и хоспиталиерите. Компактната савойска флота, снабдена с бомбарди навлиза в Дарданелите и без проблем превзема Галиполи, връщайки града на византийците. Обещанията за още плячка карат Амадео да влезе в Черно море и да атакува Аполония и Месемврия, след което савойците, натоварени с плячка, потеглят към дома.¹²

За османците загубата на Галиполи се оказва сериозен удар. От една страна става ясно, че те нямат силите сами да си върнат крепостта, от друга - армиите им са опасно разкъсани и един решителен удар би могъл да ги прекърши както в Европа, така и в Азия. Мурад успява да консолидира владенията си в Мала Азия и дори преминава в контранастъпление срещу бейлиците Саруханоглу и Караманоглу. Същевременно Евренос и Лала Шахин успяват да задържат позициите в Европа. Нещо повече, консолидирайки силите си, вероятно чрез привличане на местни феодали и византийски стратиоти от Тракия, армията на османските гази се разраства. Евренос извършва поредица успешни набези в Тракия по поречието на р. Марица, докато Лала Шахин превзема Гюмюрджина и по този начин установява контрол върху западно-тракийското крайбрежие. Когато през 1371 г. срещу тях най-сетне се формира коалиция, водените от Вълкашин и Углеша сили са закъснели. При Черномен, разединената и зле дисциплинирана християнска армия става жертва на ветераните на Евренос и Лала Шахин, които съкрушават сръбските деспоти и отстраняват единствената сериозна опасност в тази част на Балканите. Същевременно, Мурад се възползва от поредната гражданска война във Византия и издейства връщането на Галиполи на османците (1376 г.). Крепостта отново е взета без обсада. Османските владения отново са свързани в едно, а Лала Шахин е обявен за бейлербей на Румили, поставяйки го начело на всички военни части на Балканите.

Основите на една нова армия 1371-1421 г.

Завладяването на Тракия и консолидирането на османските владения, дава шанс на Мурад да се справи с двата основни проблема в своята армия – контрола над газите и липсата на качествена пехота. Първият проблем се решава чрез въвеждането на тимарската система, която е естествено продължение на раздаването на земи срещу служба, практикувано от Орхан и Осман преди това. Тимарската система е пряко взимствана от византийската прония, която Палеолозите използвали, за да осигурят своите кавалерийски части през XIII в.¹³ Накратко, всеки конник получава земя и дохода от нея в условно владение, в замяна на своята служба. С парите от своя тимар всеки тимариот трябва да въоръжава себе си и определен брой други придружители. По този начин се формира гръбнака на османската кавалерия – спахийската конница. В добавка към тази сила се запазват и акънджиите – нередовни доброволни части, действащи на принципите на газавата. Създаването на спахийската кавалерия дава шанс за централизиране и унифициране на османската конница. Въпреки началните разлики в личното въоръжение, постепенното овладяване на по-големите градски центрове в Анадола и на Балканите довежда до създаване на държавна „военна индустрия“, на базата, на която спахиите си закупуват относително еднородно въоръжение.¹⁴

Спахиите сами по себе си не могли да бъдат гарант за стабилност. Султаните се нуждаели от друга военна сила, такава, която да се намира под прякото им подчинение, за да могат да упражняват директен контрол над останалите военни и пара военни сегменти, които формират османската държава. Именно в тази посока започва да работи първият велик везир в османската история – Карахалил Чандарлъ паша. Новоиздигнат администратор, който няма сериозно влияние сред военните среди на газите, Карахалил трябва, подобно на т.нар аристократи на робата в западните дворове, да разчита на своята близост до владетеля, както и на стабилната позиция на същия този

владетел. Ето защо Чандърлъ паша се заема да създаде нов вид сила, която да се превърне в опора на централната власт.

1: Ottoman-Balkan Yaya, early 15th C.
2: Turkish Sipahi, c.1400
3: Ottoman infantryman, early 15th C.

Артистична интерпретация на османски войници от началото на XV век. 1)Воин яя от Балканите 2) Спахия 3) Османски пехотинец

За целта, Карахалил прибегва до правото на султана, като върховен предводител на газавата, да получава една пета от военната плячка (пенджик) и предлага на Мурад да изиска освен полагащите се натурални петини, и по една пета от военнопленниците. Именно на базата на тези пленници, Чандърлъ предлага на Мурад да формира корпус от верни воители, които да му послужат в борбата за централизиране на държавата. Макар идеята да не е нова, османците добре усвояват опита, придобит от ислямската цивилизация и доразвиват една концепция, която е честа практика в Близкия Изток.¹⁵ Вследствие от пенджика започва постепенното формиране на корпус от пехотинци, който трябва да замени пехотата я и да служи като ударна сила в европейските кампании, където пресечения терен и множеството крепости възпрепятстват широкото разгръщане на кавалерията. Първоначалните резултати от новите войници са доста разочароващи и Карахалил предлага нов подход, съгласно който османските власти трябва да набират, на базата на строги регулации, деца от покореното християнско население, да ги обучават във военното дело, преданост към владетеля и вярата и да ги превърнат в опасни оръжия, готови да ударят враговете на владетеля вътре и вън от държавата. Сама по себе си, тази практика, характеризирана като варварска от голяма част от покорените народи, е естествено продължение на традицията за набиране на „чужденци“, които откъснати от родината си, се превръщат в изолиран бастион, върху който почива авторитета на владетеля.¹⁶

Тази новосформирана военна сила получава прозаичното име „нова войска“ (йени чери) и скоро се оказва фактор, с който различните фракции в османския двор трябва да се съобразяват. Тук няма да се спираме подробно на устройството на еничарския корпус, но е достатъчно да кажем, че еничарите се превръщат в ядрото на османските сухопътни сили и именно тяхната дисциплина и решителност определя изхода от не една кампания.¹⁷ Един по-смел поглед към военната система в Европа ни навежда на мисълта, че със своята численост, дисциплина и обучение, еничарите спокойно могат да се разглеждат като първата постоянна, редовна армия в Европа. Въоръжението на еничарите, тяхното заплащане и снабдяване се осигурява директно от хазната, което формално ги поставя в пълна зависимост от султана. В добавка, еничарите са със статут „кул“ (слуга, роб) на султана и се смятат за негова лична собственост. Освен пешите еничари, с времето се създава и корпус от конници, които са устроени по подобие на спахиите, но са със същия статут както еничарите, макар и с по-висок статус в двора.¹⁸

Въоръжението на еничарите е съчетание от стандартна пехота (копие, меч, щит), комбинирано със стрелкови оръжия (най-вече лък). Идеята е еничарите да могат да атакуват врага еднакво добре както от близо, така и от разстояние. Макар задачата за обучение на подобна ефикасна част да изисква време, крайният резултат е видим в последвалите след 1396 г. кампании и най-вече при Никопол и Варна, където именно „новата армия“ решава изхода от сражението. Спокойно можем да кажем, че по своето ниво на подготовка и многофункционалност, еничарите нямат еквивалент в Европа през XIV век.

Превръщането на Балканите в основен османски фронт през разглеждания период довежда до сериозни изменения в начина, по който османците провеждат своите кампании. Проникването в Тракия доказва, че Мурад не може вече да разчита на случайността, когато става дума за превземане на крепости. Ето защо еничарите са насочени към усвояване на обсадното дело и именно техните „инженерни“ услуги се оказват полезни при превземането на българските земи и съседните им области в южна Сърбия, Македония и Тесалия. От друга страна, поне до края на XIV в. обсадното дело остава на втори план и обсадите на София и Търново, макар и да показват повишаване в качеството на османските войски, загатват за сериозните пропуски, които тепърва трябва да се изчистят. И двете крепости падат вследствие на „отваряне на портите“, а не чрез директен шурм или в следствие на подривна дейност или ефективно прилагане на обсадна техника. Не е чудно тогава, че до 1402 г. османците завладяват повечето градове като следствие от падането на трите български държавни центрове и победата при Никопол, отколкото на някакво качествено развитие в обсадното дело. Що се отнася до полевите действия, става ясно, че османската армия, въпреки своите качества и предимства не е имунизирана от поражението. Победата на сръбско-босненската армия при Плочник

и нерешеното сражение при Косово поле доказват, че балканските сили биха могли да контрират османското настъпление тогава, когато успеят да изградят една армия, чиято численост да е равностойна на султанските войски. Към тези две сражения трябва да добавим и битката при Ровине (1395г.), където мобилната и леко въоръжена влашка конница успява да се справи с османските сили, поддържани от сръбските им васали.

Защо се провалят османците? Този въпрос звучи логично, след като до сега говорехме за една формираща се армия, която има предпоставките да е „световен шампион тежка категория“ по отношение на своите опоненти. Именно „формираща се“ е ключовата дума тук. Еничарският корпус, който само година след Ровине ще докаже своята стойност, все още е в процес на формиране. Нещо повече, първоначалната численост на еничарите е относително ниска, в сравнение с големината на корпуса век по-късно.¹⁹ Броят на спахийската конница също не бива да се надценява като размер, но с цялостната нужда от преразглеждане на цифрите ще се занимаем по-долу. Като цяло, до времето на Мурад II, османската армия, в голямата си част, е съставена от доброволци и наборници, които не преминават през военно обучение и се отличават с относително ниска полева дисциплина в сравнение с професионалните рицари, които служат в армиите на Сърбия, Босна и Унгария.

Именно тази липса на професионално, дисциплинирано ядро е причината османските султани да залагат на отбранителна тактика в основните сражения, които водят. И при Никопол, и при Варна (двете най-мощни сражения през разглеждания период - бел. авт.), османците използват тактиката на окопаване на пехотата в центъра и употребата на кавалерията за атаки по вражеските флангове. И в двете сражения успеха идва вследствие на удържане на центъра и контраатака с помощта на кавалерията. Въпреки това, османската конница отстъпва по качество на западните рицари, и в частност, на полските и унгарски конници, които често нанасят поражения над конните воители на падишаха. Тяхното количество е основното им предимство, както и по-високата им мобилност. Въпреки това, до края на XVII в., големите победи на османците се дължат най-вече на качеството на пехотата и на постепенно натрупания опит в обсадното дело.

Войнството на Полумесеца 1421 – 1453 г.

Последният етап, от разглеждания в тази статия период, се характеризира със стабилизация, укрепване и експанзия на Османската държава и превръщането ѝ в империя със завоеванията на Мехмед II. Управлението на Мехмед I Челеби (1412-1421 г.) води до укрепване и възстановяване на част от загубените след катастрофата при Анкара територии. Вероятно по негово време се възстановява и еничарският корпус, който служи разделен по време на гражданската война (1402-1412 г.).²⁰

По-голямата част от разглеждания период преминава под управлението на Мурад II Вели (1421-1446 г.; 1449-1451г.). Този опитен и прагматичен владетел умее да подбира внимателно своите стратегически приоритети и залага на една по-степенна и премерена политика на експанзия. Споменът от Анкара е пресен, а внукът на Тимур – Шакхрух все още кръстосва Месопотамия и армиите му лесно могат да бъдат насочени на запад в случай, че османците придобият прекалено силно влияние в източните части на Мала Азия.²¹ Именно поради тази причина Мурад решава да концентрира основната част от своето настъпление към Балканите, където разединените местни държавици са лесна плячка за османските армии.

Нещо повече, Унгария, най-силната държава в региона, е разтърсена от Хуситските войни (1420-1434 г.), а впоследствие и от гражданската война след смъртта на Сигизмунд Люксембургски и наследникът му Лазло (Владислав) Посмъртни. Така, между 1419 и 1442г. Унгария на практика е неспособна да води активна политика на Балканите, а се ограничава само с дефанзивни действия в района на Белград и баната Тимишоара.

Османската експанзия 1421 – 1453 г. Границите на държавите са към 1451 г.

По отношение на структурата на османската армия, управлението на Мурад става свидетел на постепенното навлизане на огнестрелните оръжия и артилерията, но като цяло се явява началото на един преходен период, който завършва едва през 1526 г. с битката при Мохач (1526 г.). Еничарите продължават да разчитат на лъковете за бой от дистанция и на копия, мечове, сабии и други хладни оръжия за близък бой. Непроменен остава и характера на спахийската конница, но вероятно нейната численост се увеличава с териториалната експанзия и възможността за разпределяне на повече и по-доходоносни тимари и зиамети в Тесалия, Македония и Монастир.

По времето на Мурад се поставят и същинските основи на османската флота, но нейните качества остават съмнителни и конфликтите с Венеция доказват пълното превъзходство на Сияйната Република по море. Въпреки това, обсадното дело бележи значителен напредък, за което свидетелства и превземането на Солун (1430 г.), а в последствие и на Константинопол през 1453г, както и няколкократно разрушаване на морейските укрепления Хексамилон в Коринския провлак.

Основният опонент на османците през разглеждания период се явява лидера на албанската съпротива - Скендербег, който в началото служи като еничар и израства в двора на Мурад II но в последствие се превръща в един от най-яроостните противници на султана. Друг сериозен опонент на

падишаха е Влад III Дракул, който също израства като заложенник в Едирне, но впоследствие застава начело на една агресивна клика от влашки аристократи, чийто набези в Мизия са сериозен проблем за османските власти.

Оказва се, че не толкова откритите сражения, колкото воденето на своего рода партизанска война, са сериозно препятствие за османските сили. Набезите на влашката конница, както и невъзможността за водене на ефективни действия в Албанските планини, се оказват сериозен дразнител за Мурад, който до края на управлението си не успява да се справи с двата проблема. И ако тези периферни конфликти отвличат вниманието на султана, след 1443 г. османците се вплитат в един по-сериозен и мащабен конфликт срещу Унгария, водена от регента Янош Хунияди и неговият син - Матиаш Корвин. Поредицата битки между 1443 г. и 1448 г. се води с променлив успех, но в крайна сметка, доказва невъзможността на унгарците да преобърнат хода на османската експанзия, а само да я забавят. Янош Хунияди е може би най-опитният и успешен стратег, действал срещу османците преди принц Ойген и въпреки няколко поражения, които търпи, баланса му срещу Мурад остава положителен.²²

Янош Хунияди - Трансилвански войвода и един от най-успешните унгарски пълководци в Средновековието.

Османците научават доста от тези конфронтации. На първо място, Мурад въвежда тактиката на вагенбургите, която османците ще използват с повече или по-малко успех през следващите две

столетия. Накратко казано, те копират бронираните, натоварени с оръдия бойни каруци, разработени от хуситите по време на войните в Чехия и впоследствие възприети от унгарците. Вагенбургите пасват идеално на по-дефанзивната тактика, предпочитана от османците при открити сражения. В комбинация с дисциплинираната еничарска пехота, чиято огнева мощ нараствала постоянно, вагенбургите спомогват за изграждане на стабилен център в османските редици, който често спасява или решава изхода от битките. Опитът срещу тежката западна конница, използвана от унгарци и поляци доказва, че спахиите могат да действат успешно, но само като контраатакуваща сила, която трудно може да се пребори с професионалните рицари, факт, който, както видяхме, остава

непроменен от времето на Никопол (1396 г.). За щастие на османците постепенният залез на рицарството и отстъпването им на заден план за сметка на пехотата се оказва идеално за османците, които вече разполагат с мощна, добре обучена и дисциплинирана пехота.

Същевременно средно-тежките и леките османски конници се оказват доста успешни срещу западните кавалерии от XVI и особено от XVII в. с тяхното полеко снаряжение и предимно флангови функции. Изключение правят само прочутите полски хусари, чиито опит във войните с татарите и руснаците се оказва безценно оръжие срещу помногобройната османска кавалерия. От друга страна, не бива да се подценява факта, че спахиите не са постоянна войска, а след кампания се разпускат и изпълняват военна повинност само в рамките на временни сборове. Това обяснява и защо изостават като професионализъм от унгарските и полски рицари, за които войната от седлото е начин на живот.

Другата новост в османските въоръжени сили се явява формиращият се артилерийски парк. Процесът по неговото създаване започва

Мехмед II влиза в Константинопол. Картина на Бенжамен-Констан, 1876 г.

при управлението на Мехмед II Фатих (1444-1446 г.; 1451-1481 г.) и е пряко свързан с подготвяната обсада на Константинопол. Наемането на унгарски майстор за отливането на грамадните топове, с които се обстрелва византийската столица не е задължителна индикация за отсъствието на артилерия сред османците, а по-скоро доказва нуждата от висок професионализъм при изработката на

артилерията, нужда, която образованият Мехмед добре осъзнава. Унгарците, като пряко свързани с германската школа, смятана за най-добрата в Европа през XV в. редом с фламандската, умеели да отливат висококачествени оръдия и също така да ги използват.

Тук е необходимо да отворим една скоба за нивото на артилерията по онова време. За разлика от по-късните периоди, когато арсеналите и артилерийските паркове са държавен монопол, през XIII-XV в. артилеристите представляват свободни отряди от наемници-занаятчии, които включват както леяри и ковачи, така и топчии и мерачи. На практика това са малки екипи, които сами подsigуряват оборудването си в замяна на заплащане и след като изпълнят съответното си поръчение, се наемали при друг работодател.²³ Именно в този контекст трябва да разглеждаме и наемането на унгареца Урабн и неговия екип. Неслучайно след падането на Константинопол, Мехмед дарява Урбан с тимар, за да го задържи в своята държава и да използва и занапред услугите му. Можем спокойно да предположим, че подобни предложения се оправяни и към други майстори-артилеристи през този период.²⁴

Като цяло, към 1453 г. османците разполагат с една стабилна армия, която е изключително успешна във воденето на дефанзивни сражения, разполага със сериозен опит в превземането на крепости и се намира в преходен период по отношение на въвеждането на огнестрелни оръжия. Най-силно се усеща липсата на ефективна тежка конница, която да се противопостави успешно на унгарските рицари и техните полски съюзници, но този недостатък се компенсира от най-добрата пехота в Европа – еничарите. Военноморското дело е слабо развито, но въпреки това, основите вече са поставени и значителният брой кораби, с който разполага Мехмед, изиграва своята роля при превземането на Константинопол.

Две десетилетия по-късно османците вече успешно воюват по море с Генуа и Венеция, отнемайки им островите в Егейско море и генуезките фактории в Крим. Другото голямо преимущество на османците е наличието на централизирана държава около век преди това да се случи с големите сили на Запада. Османските владетели могат по-лесно да свикват своите войски, да съсредоточават ресурсите си към определени ключови зони и да разчитат на по-висок размер на приходите, спрямо територията, която управляват. Контролът над търговските пътища между Европа и Азия се оказва допълнителен бонус към държавната хазна. Военно-административната структура, базирана на тимарската система и бейлербействата Румили и Анадол работи успешно в сравнение с късно-феодалните взаимоотношения в Западна и Централна Европа. В средата на XV в. османската военна мощ дава всички признаци, че предстои сериозна по мащабите си експанзия, срещу която опонентите на Полумесеца трудно ще намерят отговор.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Георгиева, Цветана. Еничарите в българските земи, Наука и Изкуство, София, 1988.

Мантран, Робер. История на Османската Империя, ИК РИВА, София, 2012.

Стоянов, Александър. Военна еволюция или военна революция // Българска Наука, N 50, 2012.

Agoston, Gabor. Guns for the sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire, Cambridge University Press, 2005

Kafadar, Camal. Between two worlds – The Construction of the Ottoman state, University of California Press, 1995

Nicolle, David. Armies of the Ottoman Turks, 1300–1774; colour plates by Angus McBride. London: Osprey Publishing, 1983.

Rogers, Clifford – The Military revolution of the Hundredyears war // The Military Revolution Debate, ed. Clifford Rogers, Westview Press, 2005.

- 1 През 717 г. и 732 г. армиите на Умаядския халифат са на крачка от нанасяне на съкрушителни победи над християнските държави в Европа. Победата на българо-византийската коалиция под стените на Константинопол и последващия петнадесет години по-късно успех на Карл Мартел при Поатие (732 г.) отлагат за векове мюсюлманската експанзия и водят след себе си период, от около век и половина, в който двете световни цивилизации и религии се намират в състояние на баланс.
- 2 За повече информация върху дебата за военната еволюция и революция през Новото Време виж. Стоянов, А. - Военна еволюция или военна революция // *Българска Наука*, N 50, 2012.
- 3 Румският султанат представлява най-западната от държавите наследници на Селджушката империя, която се разпада през XI в. Първоначално столицата на султаната е град Никея, а след като той е върнат на Византия в края на XI в., столицата се мести в град Коня в централната част на Мала Азия. Султанатът изживява разцвет през следващите два века, но е сериозно отслабен от монголските инвазии и раздробяването на пограничните му области. Когато през 1299 г. Осман застава начело на своя бейлик, султанатът Рум е само един спомен, наследен от множество, подобни на Османовия, бейлици, сред които по-сериозно влияние имат Айдын, Кареси, Гермиян и Караман.
- 4 Така например еничарите започват своето съществуване като воители, въоръжени с лък. В началото на XIV в. започва постепенното усвояване на огнестрелното оръжие, но аркебузите и мускетите се използват редом с лъковете през целия XIV в. и едва през XV в. можем да говорим за пълната замяна на лъковете с огнестрелни оръжия.
- 5 Виж. Rodgers, Clifford. The Millitary Revolutions of the Hundred Years War // *The Millitary Revolution debate*, ed. C. Rodgers, Westview Press, 2005.
- 6 За малко повече информация относно този пограничен феномен виж. Стоянов, А. Наемничеството – Минало, Настояще, Бъдеще // *Военна История*, N 5, 2013., с. 28; За изчерпателен анализ на ранно-османското общество виж Kafadar, Camal. *Between two worlds – The Construction of the Ottoman state*, University of California Press, 1995; За подробен анализ на казашкото общество и идеята за *personelverband* виж Witzernath, Chrisoph. *Cossacks and the Russian Empire, 1598–1725. Manipulation, Rebellion and Expansion into Siberia*, Routledge, 2007, pp 31-62
- 7 Според по-старата теория, османците произхождат от племето кайъ. Кафадар отхвърля тази теза и залага на над-етническия произход на османската държава. Според него, Осман и потомците му използват широката и либерална структура на тази войнствата, за да включат в своето обкръжение всякакви полезни личности, без оглед на техния произход. Като пример той посочва множеството византийски ренегати, странстващи арабски мъдреци и воители, произхождащи от различни части на Мала Азия, които съставляват ранно-османския „двор“. Виж. Kafadar, C. *Between two worlds*
- 8 Тази статия няма за цел да омаловажава жестокостите на османското завоевание, но е факт, че османците предлагали една доста по-либерална данъчна политика спрямо покореното население в сравнение на феодалния модел в късната Византийска империя. Това личи особено ясно по отношение на стратиотското съсловие, което след управлението на Михаил VIII Палеолог започнало постепенно да се дезинтегрира и мнозина преминават на служба на турските бейове. По този начин, организацията „темата“ била интегрирана в обществото на газите, срещу които е създадена да се бори по времето на император Ираклий.
- 9 Използването на конни стрелци не е чуждо и на византийците. Те използват този тип кавалерия още в началото на Средновековието под влиянието на хуните и сарматите. Конните стрелци на византийците изиграват решаваща роля по време на войните им срещу перси, вандалите и готи.
- 10 След падането на Константинопол през 1204 г. Катафрактите останали в историята, за да бъдат заменени от по-леко въоръжените проноярии, които съставляват гръбнака на никейската конница.
- 11 Всъщност най-успешно представилата се „западна“ армия в Мала Азия са каталанските наемници, които са свикнали да воюват в подобни условия в планинските региони на Иберийския

полуостров.

- 12 В този смисъл, рицарите не били много по-различни от газите по отношение на набезите за обогатяване, насочени срещу другояверци. Разликата между морските рейдове на кипърските рицари и хоспиталиерите и походите на газите е по-скоро в техническо, отколкото в идеологическо отношение. Използването на религията като претекст не бива да ни заблуждава за икономическите цели на подобни кампании.
- 13 Пронията от своя страна се базира на „темата“ - система от военно-административни райони, въведена от Ираклий в средата на VII в., с цел ограничаване на арабската експанзия. Темата съществува до края на XIII в., когато започва да се дезинтегрира. За повече информация върху византийската „темата“ виж Ангелов, Д. Византия, Стара Загора, 1994. За кратък обзор на византийската военна система през средните векове, виж Стоянов, Александър Византийската военна мощ // *Военна история*, N 2, 2012. с. 36-48
- 14 Както във всички ранно-модерни държави, така и в Османската империя, държавата се стреми да монополизира производството на оръжия, снаряжение и муниции. Това позволява постепенното стандартизиране на типовете въоръжение, достъпни за закупуване от страна на спахиите. За повече информация около военната индустрия в Османската империя виж Agoston, Gabor. *Guns for the sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2005
- 15 Къде и от кога се появява системата, съгласно която чуждестранни пленници и роби се използват като лична гвардия на владетелите, не може да се докаже със сигурност. Факт е, че тази традиция е изключително силно залегнала в ислямския свят. Христоматиев пример са мамелюците в Египет, които се набират сред пленените войни, обитаващи степите на северното Черноморие. Подобни практики се откриват и доста по-рано. Селджуците са използвани по подобен начин през X-XII в., а преди това съществува гвардията „гулам“, служеща на абасидските халифи и базирана на вербуването на военнопленници и роби. За повече информация върху арабските армии виж Kennedy, Hugh. *The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State*, Routledge 2002. За мамелюците виж изданието на Оспрей – David Nicolle. *The Mamluks 1250-1517 (Men-at-Arms)*, Osprey Publishing 1993.
- 16 Подобна практика виждаме във Византийската империя чрез наемането на Варяжката гвардия, макар там контекстът да е по-различен. В Индия и Индонезия се наблюдават подобни процеси, свързани с наемането на афгани, пушунци и иранци като лични гвардии на владетелите в Югоизточна Азия.
- 17 Изчерпателно и подробно изследване на еничарския корпус може да откриете в Георгиева, Ц. Еничарите в българските земи , Наука и Изкуство, София 1988. За кратък обзор, може да погледнете <http://belizarius.wordpress.com/elite-armies/janissary/>
- 18 Когато говорим за „робството“ в двора на султана е погрешно да мислим за този феномен като за чернокожите работници, смазвани от работа и тормоз в плантациите на Америките. Да си личен роб на владетеля е въпрос на престиж и гарантирало високо ниво в социалната стратификация. Еничарите и въобще цялото *капъкулъ* (робите на Портата) имат висок социален престиж, сравним с този на спахиите.
- 19 Според Дейвид Никол, през 1400 г. Еничарите са едва 1000, докато към 1500 г. техният брой вече надхвърля 10 000. Друга цифра, която се споменава е 2 000 в битката при Косово Поле (1389 г.). Точният брой трудно може да се установи за този ранен период. Но е ясно, че едва ли са надхвърляли 2 000 души до към 1400 г. Впоследствие Гражданската война (1402-1411г.), както и предхождащата я катастрофа при Анкара вероятно довеждат до драстично намаляване броя на еничарите. Едва при управлението на Мехмед II броят им нараства по-сериозно и те вече са 5 000 души, въпреки, че други източници посочват, че при Варна (1444 г.) еничарите и румелийските набори наброяват общо 10 000 души.
- 20 По време на заключителния етап от конфликта и Сюлейман, и Мехмед използват еничари в своите войнства. В крайна сметка еничарите, служещи на Сюлейман постепенно се връщат на служба при Мехмед след като през 1411 г. техният ага е убит по заповед на Сюлейман.
- 21 Империята на Тимуридите остава регионална сила до средата на XV в., когато, след смъртта на

Углуб Бег, държавата започва постепенно да се разпада. Именно по това време от нейното влияние се откъсват двете кюрдски конфедерации – Ак Коюнлу и Кара Коюнлу, които играят решаваща роля за политиката в Близкия Изток през втората половина на XV в.

22 За кратък обзор на живота и победите на Янош Хунияди виж <http://belizarius.wordpress.com/biographies/john-hunyadi/>

23 Виж Clifford Rogers. The Military revolution of the Hundredyears war // *The Military Revolution Debate*, ed. Clifford Rogers, Westview Press, 2005.

24 По подобен начин Московското княжество (в последствие царство) се сдобива със специалисти в артилерията в периода XIV-XV в.

ПЪЛКОВОДЦИ В СЯНКА

Историята винаги помни имената на големите пълководци. Но сред тях понякога забравяме онези личности, които с делата си променят хода на войните и печелят битки без имената им да са гръмко тиражирани. В новата рубрика „Пълководци в сянка“ ще ви представяме именно такива воители – мъже и жени, които са печелили сражения и са решавали войни без имената им да блестят редом с по-прочутите им съвременници. Първият лауреат на новата ни рубрика е фламандецът на испанска служба Хуан де Бетте, маркиз на Леде.

Хуан Франсиско де Бетте, маркиз де Леде

Жан Франсоа де Бетте е роден на 6 декември 1672 г. в Брюксел. Член е на една от най-старите белгийски аристократични фамилии. За детството му се знае малко. Вероятно получава добро образование и следва военна кариера в рамките на Испанските Нидерланди.¹ В началото на XVIII в. маркизът на Леде пристига в Испания и е назначен за Генерал-Комендант на Майорка и Арагон, а през 1703 г. е посветен като Рицар на Златното руно – най-уважаваният рицарски орден в Испания, основан от Филип III Добрия през 1430 г.² Всичко това говори за престижа и високото доверие, с което де Леде се приема в мадридския двор, както и за ясната про-бурбонска позиция, която аристократът заема по време на Войната за Испанското наследство (1700 – 1714 г.).

Хуан де Бетте става известен през 1717 г., когато застава начело на испанските войски, изпратени в Сардиния, Сицилия и Неаполитания да възстановят тези територии във владение на испанската корона.³ Това бележи началото на Войната на четворния съюз (1718 - 1720 г.), в рамките на която Испания се опитва да ревизира неблагоприятните териториални клаузи на мира от Утрехт (1713 г.), който също така забранява на испанския крал Фелипе V да претендира за френската корона. Воден от собствената си амбиция и подпомаган от съпругата си Исабела Фарнесе и своя пръв министър - кардинал Джулио Алберони, кралят на Испания решава да изпрати армиите си в Южна Италия и да си възвърне контрола над изгубените острови Сардиния и Сицилия, както и над Неаполитания. Маркизът на Леде, който вече се е доказал като верен служител на короната, е поставен начело и въпреки неблагоприятните условия, в които е принуден да воюва, фламандецът успява да оправдае доверието на своя владетел.

През 1717 г. де Леде ръководи инвазията на Сардиния, като начело на 115 кораба и 9 000 войници успява да подчини острова през октомври 1717 г., възползвайки се от това, че австрийските Хабсбурги воюват с Османската империя (1716 - 1718 г.) и нямат възможност да изпратят подкрепления по море. През юли 1718 г., де Леде ръководи експедиция от 30 000 души срещу Сицилия, която тогава е владение на Савойското херцогство.⁴ Армията на маркиза превзема Палермо, а до края на септември - обсажда и превзема Месина и завладява останалата част на острова. Въпреки че английският флот успява да разбие испанците край нос Пасаро (11 август 1718 г.), де Леде се справя с последвалия десант на австрийците, опитващи се да вдигнат обсадата на Месина в битката при Милацо (15 октомври 1718 г.). По същото време Австрия, Франция и

Великобритания настояват Испания да върне островите, а отказа на Мадрид е посрещнат с обявяване на война. На страната на трите сили се включва и Нидерландия (август, 1719 г.) като по този начин се оформя т. нар. Четворен съюз.

Войната на Четворния съюз в Средиземноморието. Със звезди са отбелязани местата на основните сражения. С тъмносини стрелки – Експедицията на де Леде 1717 г.; С тъмноревени стрелки – Експедицията на де Леде 1718 г.

През 1719 г. де Леде успява да разбие втора австрийска армия, пратена на острова в битката при Франкавила (20 юни 1719 г.), но впоследствие армията му е отрязана от провизии и подкрепления заради британската блокада на Сицилия. Австрийците излизат победители във втората битка при Милацо, връщат си Месина и обсаждат последните испански части в Палермо. Същевременно, французите успяват да окупира Флорида, а британците превземат Виго и демонстрират колко уязвима е Испания откъм комбинирани атаки по суша и море. Останал сам срещу всички западни сили, Фелипе V решава да поиска мир и през 1720 г. е подписан Хагският договор (12 февруари), съгласно който Испания връща завладените територии в замяна на възстановяването на Виго и Флорида. Херцогът на Савоя се задължава да замени Сицилия за Сардиния⁵, а синът на Фелипе V и Исабела Фарнесе – Антонио, е признат за херцог-престолонаследник на Парма и Пиаченца, което помага за бъдещото засилване на испанското влияние в Италия от средата на XVIII век.⁶

Схема на сражението при Франкавила – В жълто – испанските части, в зелено – австрийските.

Последната военна кампания в кариерата на де Леде е в началото на 1721 г., когато Хуан де Бетте е изпратен, начело на испански експедиционни сили да вдигне обсадата на Сеута. В последвалото сражение, де Леде побеждава мароканския владетел Исмаил ибн Шариф. За заслугите си към короната, де Леде е издигнат в гранд⁷ на Испания в края на 1721 г., а през 1724 г. заема поста председател на военния съвет на Испания. Маркизът на Леде умира на 11 януари 1725 г. в Мадрид.

ХРОНОЛОГИЯ:

06.12.1672 г. - Роден в Брюксел, Испанските Нидерланди

1700 – 1714 г. - Служи в испанската армия по време на Войната за Испанското наследство.

1703 г. - Посветен в рицарство към Ордена на Златното руно.

1717 г. - Застава начело на експедиционния корпус пратен в Сардиния.

04.10.1717 г. - Превзема Каляри, столица на Сардиния

25.10.1717 г. - Превзема замъка Алийеро, последната австрийска крепост в Сардиния.

1718 г. - Оглавява испанската експедиция в Сицилия.

07.07.1718 г. - Превзема Палермо

30.09.1718 г. - Превзема Месина

15.10.1718 г. - Побеждава австрийците при Милацо

20.06.1719 г. - Побеждава австрийците при Франкавила

1719 г. - Победен от австрийците във втората битка при Милацо.

1719 г. - Ръководи обсадата на Палермо, като задържа града до подписване на мира от Хага през 1720 г.

1721 г. - Побеждава султан Исмаил ибн Шариф при Сеута и вдига обсадата на града от мароканците.

1721 г. - Издигнат в статут на гранд на Испания

1724 г. - Назначен за председател на военния съвет на Испания

11.01.1725 г. - Умира в Мадрид

-
- 1 От 1556 г. до 1714 г. Днешна Белгия и Люксембург са във владение на Испания. До 1568 г., в тези територии влиза и Нидерландия, която впоследствие въстава срещу испанския крал Фелипе II и неговата крайна религиозна и фискална политика.
 - 2 Филип III Добрия (1419 – 1467 г.) е най-успешният бургундски херцог от династията Валоа и един от най-богатите мъже в Европа. Баща му – Жан Безстрашни се сражава в битката при Никопол (1396 г.), където е пленен от османците. Смята се, че Филип III е „бащата“ на големите монархически рицарски ордени на Новото време, а моделът на владетелски двор, който се създава по негово време, е основополагащ за цялата европейска дворцова култура. Ордентът на Златното руно е един от най-древните в Европа и след залаза на Бургундското херцогство се пренася в Испания. След 1519 г. херцогство Бургундия се превръща в център на огромната империя на Карл V, която включва също така Австрия, Чехия, Испания, части от Унгария и Северна Африка и испанските Колонии в Новия свят. Самата Бургундия обхваща западна Франция (Бургундия, Франш Конте, Елзас и Лорен), Белгия, Люксембург и Нидерландия. След абдикацията на Карл V през 1556 г., Нидерландите и Бургундия са предадени в наследство на сина му - Фелипе II Испански.
 - 3 След войната за *Испанско наследство* (1700-1714 г.) Сицилия и Неаполитания, които до тогава влизат в състава на Испания, са предадени във владение на австрийските Хабсбурги. Младият испански крал Фелипе V решава да потърси реванш и да възстанови изгубените територии. Така започва т.нар. *Война на четворния съюз* (1718-1720г.)
 - 4 Съгласно договорът от Утрехт, Сицилия е предадена на Савойското херцогство, а Сардиния и Неаполитания – на Австрийските Хабсбурги.
 - 5 В последствие херцозите на Савоя заменят титлата си с „крал на Сардиния“ Именно кралство Сардиния ще се превърне в обединителен център на Италия в средата на XIX век.
 - 6 Благодарение на активната испанска дипломация, към 1750 г. испански принцове управляват в Пиаченца, Парма, Тоскана и Неаполитания.
 - 7 Член на най-висшата аристокрация.

КЪСНОАНТИЧНИЯТ FOEDUS: Същност и особености

Част 2

Иван Стоянов

Ключови думи: федерати; Източна Римска Империя; Романия; хуни; готи; император Теодосий I; Аркадий и Хонорий.

CIVES ROMANI: Федератите и въпроса за поданичеството:

Основният въпрос, който се поражда след вземане предвид цитираните до тук разнородни сведения и автори, е именно – какъв е правният статут на варварите, заселени в Империята след 382 г.? За съжаление, с оглед на спецификата в двустранните отношения между Късноантична Романия и заобикалящите я варвари, не можем да дадем задоволителен отговор. Най-общо казано, от една страна стоят варварите, поставени в сервилно положение, т.нар. *servi* и *dediticii* – изпълняващи и военни функции, а от друга страна тези, заселени на територията на империята като *foederati* (в това число и като *coloni*, б.а.). Именно тази втора група започва да се ползва с права, достъпни само за пълноправните ромейски поданици и точно върху нея ще насочим нашето внимание

Трансформирането на варварите – *foederati* в ромеи е процес, засвидетелстван от оратора Темистий¹ и наченат от Теодосий I, който – според Пакат – нарежда победените варвари да „станат ромеи (лат. *iussistiesse Romanam*, б.а.)”² и ги счита – допълва Синесий – „достойни за поданство”. Напълно логично би следвало федератите, които биват сметнати за ромеи, т.е. тези, които успешно бъдат интегрирани в ромейската военна и политическа система, да разполагат с права, достъпни само за пълноправните поданици (или т.нар. *римски граждани*, б.а.) на императора.

За такова гражданство или поданичество, дадено на варварите пишат освен горесцитираните автори, придворният поет Клавдий Клавдиан, който определя варварина и *Magister Militum* Стилихон (360–408 г.) за предан *гражданин* на империята.³ Макар Стилихон да е единственият висш ромейски военачалник –

варварин, изрично засвидетелстван като *пълноправен гражданин* на Романия, с голяма доза увереност можем да приемем за такива и останалите магистрати от варварски произход, разполагащи – както свидетелства Синесий – с достъп до Сената и почетно място в съвета на императора.⁴

Наред с факта, че се ползват с частична автономност (за разлика от варварите, заселени като *dediticii*, б.а.), федератите получават възможността да обработват земя като земевладелци (облагани с данъци от ромейската държава, б.а.) или като закрепостени *coloni* подобно на скирите.⁵ Варварите служат в имперската армия под командването на свои или ромейски пълководци, вследствие на което им се гарантира правото да носят оръжие в мирно време.⁶ На част от федератите се разрешава да влизат в брачни отношения с пълноправни ромейски граждани при условие, че спазват и законите, отнасящи се до вероизповеданията в империята;⁷ да търгуват на имперските пазари и тържища; да притежават роби, които от своя страна също стават обект на ромейското законодателство.⁸

По своему, актът на делегиране граждански права на лица от неромейски произход не представлява прецедент в политиката на Романия по отношение на разнородното население обитаващо под една или друга форма нейната територия.⁹ Въпросната политика има за цел, най-вече, ускоряване интеграцията на т. нар. *peregrini* и *peregrini dediticii* (лат. покорени чужденци, б.а.) в империята, като стремежа на държавата да използва поданичеството като инструмент за превръщането на скитските *foederati* и най-вече,

на техните крале в лоялни поданици на императора е очевиден.

Позовавайки се на информацията, съдържаща се в приведения до този момент извор и историографски материал, можем с основание да заключим, че в периода от края на IV в. и началото на V в. разнородни скитски военно-племенни обединения и народи, ръководени от своите крале и вождове, се възползват от новопоявилата се възможност да влязат в съюзни отношения с ромейската държава на основата на частично равноправие чрез сключването на *foedus*. Една част от варварите получават статут, осигуряващ им набор от права, присъщи единствено на пълноправните ромейски граждани, а на техните владетели – шанса да станат част от управленския елит на Романия. От друга страна, в периода, обхващащ края на IV в. и началото на V в., болшинството от варварите, изявили желание да сключат *foedus* с империята, не поставят като условие въпроса за *поданичеството*, т.е. за тях то не е самоцел,¹⁰ а само формалност.¹¹ И въпреки че, за да бъде счетен някой за поданик на империята „[...] било достатъчно – пише византинистът Г. Икономидис – да се плащат данъците и да не се оспорва държавната и църковна власт”.¹² Към началото на V в. варварите *foederati* населяват имперската територия най-вече като полунезависими съюзници, ползващи се с завидна автономия.¹³

ТЕОДОСИЕВИЯТ ORBIS ROMANIS: Федератите между Изтока и Запада:

Теодосий I Велики завещава на своите синове Аркадий и Хонорий една привидно стабилизирана и единна държава. Те „започнали управлението си общо, имайки само различни резиденции”.¹⁴ Броени месеци след Теодосиевият триумф над Евгений и обединяването на империята под един скиптър, преждевременната смърт на победоносния император в Милано (17 януари 395 г.) поставя Романия в нова, комплицирана ситуация. В двубой за Теодосиевото наследство един срещу друг се изправят *Magister Utriusque Militiae* Флавий Стилихон¹⁵ – съпруг на Теодосиевата дъщеря Серена¹⁶ и защитник на детето-император Хонорий (станал август на деветгодишна възраст през 393 г., б.а) и резидиращият в Константинопол Флавий Руфин –

Praefectus praetorio Orientis, довереник на Теодосий и наставник на юношата Аркадий,¹⁷ и двамата посочени за опекуни на младите августи от техния баща.¹⁸

В началото на 395 г., на Запад, Стилихон осъбва като главнокомандващ на обединените западна и източна армия, участвали в похода на Теодосий срещу Евгений; а на Изток – Руфин се обгражда с лоялни нему варвари, набрани от редиците на хунските племена, заселени в Тракия като федерати.¹⁹ В същото време 10 хиляди тервингски бойци²⁰ – остатък от готските федерати тръгнали с Теодосий I, предвождани от ромея Аларих,²¹ който – съобщава Йордан – „[...] бил от известно племе, като отстъпвал по благородство само на Амалите и произлизал от рода на Балтите”,²² предприемат десетседмичен зимен поход обратно към своите домове на Балканите.

Преимуществото, в създалата се ситуация, очевидно е в ръцете на Флавий Стилихон. В сблъсъка между силните на деня главна роля отново изиграват федератите – готи и хуни, обитаващи Балканите. Заварвайки хилядите лоялни на Руфин хуни в Тракия,²³ заплахата, от които е не по-малко притеснителна за Алариховите тервинги от централизиращият се хунски военно-племенен съюз северно от р. Дунав, оглавен от принц Улдин (?–412 г.). Изпадналият в немилост Аларих – притиснат от обстоятелствата и със смъртта на Теодосий – освободен от съюзните си задължения към Романия, подлага на опустошение балканските провинции на империята. *Praefectus praetorio* Руфин съумява да се договори с водача на вече бившите ромейски федерати – демонстративно насочил остатъка от войската си към Константинопол. Съчинението на Клавдий Клавдиан „*In Rufinum*” е единственият източник, който дава информация за преговорите, протекли между самия префект и Аларих.²⁴

В опита си да отклони Алариховите пълчища далеч от Константинопол, тласкайки ги към Тесалия (най-вероятно по силата на нов *foedus* сключен между двамата, б.а.) – оценен от Клавдий като най-висша форма на предателство, т.е. като държавна измяна,²⁵ и от друга страна, да положи основите на една нова варваро-ромейска коалиция с подчертан анти-готски характер, заселвайки хиляди хуни като федерати на територията на Романия, Руфин предоставя на Флавий Стилихон идеален претекст за силови

действия на Изток. През пролетта на 395 г. върховният главнокомандващ на обединените ромейски армии предприема скоростен преход от Италия към опустошената Тесалия. Посрещнат от добре укрепилите се Аларихови готи, целеустременият Флавий Стилихон се оказва принуден да преустанови бойните действия и да спре цялата кампания по заповед на старшия август Аркадий.

Необходимо е обаче да се вгледаме позадълбочено в причините, с които Стилихон мотивира своите действия. Несъмнено целта на похода се крие в дискредитирането на Константинополското правителство в лицето на Флавий Руфин и налагането на Стилихон като единствен опекун (по своему регент, б.а.) на младите августи, чиято роднинска връзка с Теодосиевите наследници би наклонила везните в негова полза при една евентуална открита конфронтация между двамата. От друга страна, формалната и основна причина, изтъкната от ромейския главнокомандващ, със сигурност е свързана с варварското присъствие в Тесалия, отговорността, за което, пада върху Руфин.

Тук трябва да припомним, че наред с разделянето на за кратко обединената империя между двамата августи непосредствено след смъртта на Теодосий I-ви, през 395 г. се извършва и преразпределение на диоцезите на префектурата Илирик между Изтока и Запада.²⁶ Едно полунезависимо варварско военно-племенно обединение насред *Dioecesis Macedoniae* – основите, на което са положени от Аларих в Тесалия, би било идеален буфер между Стилихон и Константинопол. Още повече, че обвързването на тервингската орда чрез един нов съюзен *foedus*, сключен лично между Руфин и Аларих, и евентуалното назначение на втория за *Magister Militum* на Илирик (префектура с все още неуреден статут, б.а.), представляват от една страна – сериозен удар върху интересите на Милано в *Illyricum Occidentale*, и в частност – реална заплаха за съществуването на диоцеца Панония.²⁷ От друга това е недвусмислена заявка отправена от Флавий Руфин, че за него въпросът: „Под чия юрисдикция попада префектурата Илирик“ – не стои на дневен ред.

Стилихоновата визия по въпросите, отнасящи се до съдбата на Илирик и тази на Теодосиевите синове, може да бъде възстановена убедително и с малко неизвестни. Тя намира отражение в трудовете на

късноантичния историк, дипломат и съвременник на двубоя между новите ромеи – Олимпиодор Тивански (ок. 380 – ок. 425 г.). Неговото многотомно произведение не е достигнало до нас, като от историята на Олимпиодор са запазени само отделни фрагменти.²⁸ Въпреки това, Олимпиодоровата „Истории“ представлява един безценен източник на информация за събитията разглеждани тук, тъй като съдържа сведения от първа ръка, относно конфронтацията между Изтока и Запада започнала през 395 г.

Разглеждайки взаимоотношенията между Стилихон и Аларих от първото десетилетие на V в., Олимпиодор свидетелства, че готският крал е използван от Стилихон, на когото император Теодосий I поверява защитата на Илирик и синовете си, за да постави под свой контрол *Praefectura praetorio per Illyricum* (следвайки Теодосиевия завет, б.а.).²⁹ Според популярната през първото десетилетие на V в. на Запад версия, Стилихон е посочен за единствен защитник на Теодосиевите синове, а префектурата Илирик е поставена под юрисдикцията на по-младия август Хонорий, *defacto* под контрола на Стилихон.³⁰ Не е сигурно, в кой момент Стилихон открито заявява своите претенции на едноличен покровител на младите августи. Твърде вероятно е, сведението, на което се позовава Олимпиодор (дочуто или прочетено от самия дипломат в началото на V в., б.а.), да е плод на стремежа на Стилихон да оправдае агресивните си действия, предприети в отговор на политиката, провеждана от Руфин и Константинопол.

В разгара на бойните действия срещу Аларих в Тесалия в лятото на 395 г., Стилихон получава нареждане от старшия август – Аркадий, да предаде командването на Източната армия³¹ и да я препрати към Константинопол, на което той се подчинява. Според проф. Щайн, Аркадий отстъпва диоцеца Панония (т.е. северозападната част на Илирик) на Хонорий и той отново попада под юрисдикцията на Запада като компенсация за връщането на Източната армия от страна на Стилихон.³² Хипотезата на проф. Щайн не е лишена от логически аргументи, въпреки че не съществува единомислие относно точната дата, в която се осъществява фактическото прехвърляне на диоцеца под управлението на Запада, то към 407 г. диоцеца Панония (преименуван на Илирик, б.а.) със сигурност се намира под контрола на Хонорий.³³

На пръв поглед, големият печеливш от Стилихоновата кампания в Тесалия безспорно е Флавий Руфин. Префектът утвърждава положението си на довереник и наставник на младия Аркадий, успявайки да отбие агресивните действия на своя опонент Стилихон, който безславно поема по пътя обратно към Италия. Аларих, като главнокомандващ варварите *foederati*, съумява да се наложи като фактор в Романия, с когото ще се съобразяват и в бъдеще конфронтиращите се императорски двореци. Развоят на събитията в последните месеци на 395 г. обаче изненадва със своята непредвидимост.

На 27 ноември 395 г., 20 дни след тържественото полагане на останките на Теодосий Велики в Константинопол, Източната ромейска армия, предвождана от готския *comes* Гайна, пристига пред стените на Константинопол. На тържественото посрещане на ромейските войски присъстват лично император Аркадий и неговият префект Руфин. Изневиделица, по сигнал на готския пълководец, Флавий Руфин е посечен пред очите на Източния август заедно с хунската му свита.³⁴ С убийството на Руфин, в което някои изследователи виждат дългата ръка на Стилихон, по чието нареждане Гайна организира покушението над префекта,³⁵ а други – задкулиската игра в самия Константинополски двор между Флавий Руфин и евнуха Евтропий, победител, от която излиза втория,³⁶ Ромейската империя изпада в поредното кризисно положение.

За тервингските федерати и техният водач Аларих, вестта за убийството на Руфин служи като сигнал за разтрогване на сключения пред стените на Константинопол *foedus*. Посмъртно, Руфин е изобличен в корупция, изнудване и продажбата на постове³⁷ – в последното обвинение очевидно прозира позицията на Евтропий и по отношение назначаването на Аларих за *Magister Militum* на Илирик. Неуреденото положение, в което попадат готските федерати на Аларих със смъртта на Руфин, се запазва и през следващите няколко години. В подобна ситуация изпадат и хунските племена, настанени в Тракия по волята на Теодосий I, на чиято лоялност Руфин очевидно възлага много от своите надежди за париране на готското влияние както в Източния, така и в Западния двор. Отсъствието на въпросните тракийски хуни в последвалите събития може да се обясни както с факта, че наред с Руфин жертва на готския меч стават и голям брой хуни –

боеспособни младежи и мъже, набрани сред елита на хунските федератите в Тракия,³⁸ така и с евентуалното оттегляне на обезкръвените скити на север от р. Дунав.³⁹

Гайна от друга страна, засвидетелства предаността си към Романия. Превеждайки без затруднения Източната армия през балканските територии, държани от Аларих, западният генерал я предава на старшият август пред стените на Константинопол. Евнухът Евтропий, бързо влиза в ролята на нов и всесилен опекун на Източния император Аркадий. Същият вероятно издейства назначението на готския пълководец за *Magister Militum* на Тракия.⁴⁰ Гайна се оказва поставен в положение на пълководец без армия. Това е една от причините той да не вземе участие в Евтропиевите кампании насочени на Изток и на Запад: срещу хуните⁴¹ и срещу настъпващата в диоцеза Македония Стилихонова армия.⁴² Положението на варварския магистрат допълнително се усложнява, тъй като от един определен момент нататък интересите му се преплитат с тези на Евтропий, който в 397 г. прокарва закон, насочен индиректно срещу гота.⁴³

С изпращането на източната армия, под командването на Гайна, обратно към Константинопол, Флавий Стилихон, завърнал се веднъж в Италия, започва приготовления за нова военна кампания на Изток – към диоцезите похитени от Аларих и неговите тервинги. На следващата 396 г. император Хонорий, придружаван от Стилихон, сключва пореден *foedus* с варварските племена, обитаващи бреговете на р. Рейн.⁴⁴ Според Клавдий Клавдиан инициативата за сключване на договор между германските „крале-воини“ и западния император е на варварите, които доброволно предлагат услугите и войниците си на Романия.⁴⁵ С връщането на диоцеза *Illyricum Occidentale* обратно под управлението на западния август, като компенсация за предаването на източната армия и включването му в структурите на префектурата Италия, на разположение на Стилихон се оказват редица варварски племена, заселени в Панония като федерати след 382 г., а и по-рано. Хунските и алански селища разположени около гр. Сирмиум във Втора Панония, както и тези в Савия⁴⁶ най-вероятно се оказват солиден източник на попълнения за наново формиращата се западна армия.

ТЕОДОСИЕВИЯТ ORBIS ROMANIS: Федератите по Limes Orientalis:

В периода от края на IV в. до първите десетилетия на V в. статутът на арабските племена, влезли в съюзни отношения с Ромейската империя чрез сключването на *foedus* и населяващи нейните най-източни територии, също търпи промени. Промени, породени както от външнополитическия курс на Романия по отношение на нейните съседи по източните ѝ граници,⁴⁷ така и от развоя на отношенията между ромеите и техните *foederati* на Запад.⁴⁸

В своята тритомна история на арабо-ромейските отношения, озаглавена „Byzantium and the arabs“, проф. Ирфан Шахид, пространно разглежда въпроса за ролята и значението на арабските федерати във вътрешно и външнополитическия живот на империята. Според автора, съюзните отношения между араби и ромеи както и про-арабската политика на константинополския двор, в периода между третото и четвъртото столетие, са от една страна вследствие на анти готските настроения, които обхващат империята, а от друга – са опит на Константинопол да поддържа статуквото по най-източния си *limes*, затвърждавайки стари и установявайки нови сфери на влияние.⁴⁹

Към края на управлението на император Аркадий, т.е. в началото на V в., племето на салихидите си извоюва първостепенно място сред останалите погранични племена и се налага като основният ромейски партньор по източната граница на Романия, изземвайки ролята на предшествашите ги танукиди като доминиращата група федерати в Ориента.⁵⁰ Падението на танукидите е процес, който продължава десетилетия и намира отражение в едно от тържествените слова на галския оратор Пакат. В своята творба посветена на Теодосий I, поетът риторично се обръща към своя император: „Трябва ли да питам за наказанието, понесено от бунтовните сарацини, които опозориха договора“.⁵¹ Въпросните сарацини са убедително идентифицирани от проф. Шахид като танукидите – ромейски *foederati*, намиращи се под командването на своята кралица Мавия.⁵²

Според описанието на Руфин около един от арабските бунтовете, Сарацинската предводителка сключва примирие, едва след като: „[...] разтресла градовете и селата на

границата на Палестина и Арабия с ожесточена атака, като едновременно с това грабела и съседните провинции; след като отслабила ромейската войска в няколко битки“,⁵³ т.е. тя и нейните подчинени представляват реална военна сила, с която Константинопол трябва да се съобразява. Мирното предложение е посрещнато с успокоение и от двете страни, а съюзните отношения между араби и ромеи са подновени към края на управлението на император Валент, следователно преди 378 г.

Като основен мотив за избухването на въпросния бунт от втората половина на IV в., основателно се посочва разрешаването на проблеми от религиозен характер.⁵⁴ Не бива обаче да се пренебрегват и онези чисто икономически причини довели до разпалването на бунта. Над половин столетие след тези първоначални погранични смутове, императорите Теодосий II и Валентиниан издават новела адресирана до *Magister Officiorum* Ном, която по същество санкционира и регламентира дейността на пограничната военна администрация. „*Novella XXIV*“, издадена през 443 г., разглежда и въпроса за полагащата се на федератите издръжка (под формата на храни и продоволствия, б.а.).⁵⁵ На отговорните лица, и в частност на *Duces Limitum*, се заповядва да не допускат злоупотреби с издръжката на сарацините, както и с тази на федератите от друга народност (*aliorumque gentium*, б.а.). При установяването на подобно нарушение, виновните следва да бъдат наказани с меч.⁵⁶ Самата новела представлява уникален източник на информация за съюзните арабо-ромейски отношения от средата на четвъртото столетие. Фрагменти от нея, придружени със съответен анализ в контекста на арабо-ромейските отношения от средата на V в., са поместени във втори том на монографията на проф. Шахид.⁵⁷ Не трябва обаче да се подминава фактът, че адресати на новелата не са единствено дуковете по *limes Orientalis*, но и тези, стационарни из Тракия, Илирик и Египет.⁵⁸

Документът дава не по-малко ценна информация и за затрудненията, пред които са изправени останалите федерати из Романия към средата на V в.. С новелата официално се санкционира един очевидно повсеместен проблем, какъвто е злоупотребата с държавни пари, предназначени за издръжка на разнородните ромейски *foederati*. При

установяването на престъпление, провинилите се са съдени „като грабителите на свещените пари“⁵⁹, заслужаващи смъртно наказание. Неспособността на Константинопол да вземе адекватни мерки по този очевидно наболял проблем, датиращ от самото установяване на дадения тип съюзни отношения между варвари и ромеи, в недалечното бъдеще ще бъде първопричина за избухването на редица бунтове в пограничните райони на държавата.⁶⁰ По подобен сценарий, който може да послужи за нагледен образец на проблемите между ромеите и техните съюзници, се развиват и готско-ромейските отношения от края на седемдесетте години на IV в.⁶¹ Като в кулминацията на кризата, последвала ромейския крах край Адрианопол, едни срещу други се изправят западните и източните *foederati*. В късното лято на 378 г., сарацинската конница, командвана от Мавия, заедно с помощта на жителите на Константинопол, отблъскват готските орди от подстъпите на столица.⁶² Анализирайки събитията, разиграли се по източната ромейска граница във втората половина на IV в., проф. Франсоа Теламон излага хипотезата, че бунтът, вдигнат от сарацините на Мавия, е породен от отказа на император Юлиан Апостат (360–363 г.) да им предаде обичайните дарове или с други думи – полагащото им се възнаграждение.⁶³ Макар да приема като *terminus ante quem* за избухването на бунта – смъртта на император Юлиан, френският учен допуска за водеща икономическата мотивация в действията на танукидите, които лишени от традиционния си източник на доход, подлагат на грабеж пограничните ромейски територии.⁶⁴

Статутът и позициите, заемани от въпросното племе, надали са по-различни от тези на варварите, влезли в съюзни отношения с Романия към втората половина на IV в., макар и да са християни. Въпросните се задължават: да не нарушават държавните граници; да подсигурят определено количество войска, която да бъде на разположение на империята и при определени обстоятелства, да ѝ плащат данък. От своя страна Романия извършва определени плащания под формата на ежегоден трибут; отваря пазарите си за варварите и удостоверява техните крале и вождове с редица подаръци, с цел легитимация (чисто символично, б.а.) на тяхната власт.⁶⁵

Залезът и окончателното изчезване на танукидите от историческата сцена през VII в. са проследени в детайли от проф. Шахид.

Разглеждайки обстоятелствата, при които избухва този последен бунт на сарацините, професорът съвсем основателно заключава, че той е породен от политиката на фаворизиране на разнородни готски пълководци от страна на Теодосий I.⁶⁶ Пълководците в годините на управлението му, заемат ключови позиции във военноадминистративния апарат на империята. Към 383 г. за *Magister Militum per Orientem*, със седалище гр. Антиохия, е назначен опитния военачалник и бъдещ консул – варваринът Флавий Рихомер.⁶⁷ Според проф. Шахид, който ситуира избухването на бунта на арабските федерати в периода между 378 и 383 г.,⁶⁸ магистър Рихомер, въпреки краткотрайното си пребиваване в Ориента, е отговорен за мълниеносното и окончателно разрешаване на сарацинския проблем в 383 г.,⁶⁹ а може би, и за неговото избухване. Но до колко и дали назначаването на един варварин и езичник, какъвто безспорно е Флавий Рихомер, за *Magister Militum per Orientem* е капката, преляла чашата, и причина за избухването на поредния, но и последен бунт на танукидите и Мавия, или пък появата на Рихомер в Антиохия е вследствие от невъзможността на местната власт да се справи с ескалиралата до крайност ситуация, породена от преднамерената анти-арабска политика на Теодосий I, са въпроси, на които не може да бъдат дадени категорични отговори. От друга страна, с пълно основание може да се приеме, че напрежението по източната ромейска граница е подклаждано от анти-арабската истерия, обхванала определени кръгове от константинополския двор по времето на Теодосий I. Главен изразител, на която става късноантичният оратор (софист и ретор, б.а.) Либаний (ок. 314 – ок. 394 г.) в лицето, на когото арабските федерати намират враг не по-малко заплашителен от франка-езичник Рихомер.⁷⁰

В своите различни по характер и съдържание речи, Либаний на няколко пъти разглежда обстоятелствата около трагичната смърт на император Юлиан (360–363 г.). Единствено в своята XXIV реч, посветена на Теодосий I Велики и изнесена през 379 г., късноантичният софист открито обвинява арабските федерати за покушението над човека, който – както пише Аммиан Марцелин – „[...] покори Германия, укроти извивките на замръзалия Рейн, като някъде проля кръвта на вдъхващите ужас местни царе, а другаде окова с

вериги ръцете им”.⁷¹ Според софистът, в развоя на ромейското отстъпление от подстъпите на гр. Ктезифон (юли 396 г., б.а.) и завързалото се впоследствие сражение, Юлиан е смъртно ранен докато: „[...] пытая със плотить разрознившийся строй своей фаланги и мчась затем на коне с криком и угрозами, а напавшим и ранившим его былнекий танец (гр. *Taïenòs*, б.а.), испоисполнявшийприказание своего начальника”.⁷² Безименният тайен, посочен като физическия убиец на император Юлиан от самия Либаний, е убедително идентифициран от проф. Шахид като сарацин – федерат, действащ по нареждането на своя командир (ἀνὴρβάρβαρος, б.а.).⁷³

Сътресенията настъпили след смъртта на Теодосий I не подминават и най-източните провинции на империята. Много скоро след убийството на Флавий Руфин, евнухът Евтропий – нов пръв съветник и опекун на Аркадий,⁷⁴ се оказва изправен пред пореден външнополитически проблем излизащ, макар и привидно, извън специфичните му компетенции. В периода между края на 395 г. и 398 г. източните провинции на Романия биват подложени на системни хунски набези, чиято същност може да се оприличи на едно огромно по своите размери увличане и заробване на население.⁷⁵ Начело на завърналата се източна армия, Евтропий съумява да отблъсне на няколко пъти хунските орди през 397 г. и 398 г., което му донася и честта да заеме консулската длъжност.

Разглеждайки събитията разиграли се в тази част на империята, проф. Хелфен се позовава и на късно античното сирийско произведение, т. нар. „История на Еуфемия с гота”,⁷⁶ което дава един възможен отговор на въпроса: „Защо първоначалните опити да се защити *limes orientalis* пропадат?”. Сирийската история за чудодейното избавление на девойката Еуфемия, измамена и заробена от един гот, военнослужещ в ромейската армия (изпратена в Ориента вследствие на хунските походи, б.а.), се развива в гр. Едеса през 396 г. Според разказът, Аддай, главнокомандващ въоръжените сили в диоцеза, не се решава да изпрати наличните му *foederati* срещу хуните, тъй като се страхува от евентуалното им предателство, поради което в гр. Едеса и областта е изпратена редовна ромейска войска.⁷⁷ Според Франсис Бъркит – британски теолог и изследовател, на чийто превод на „Историята” се позоваваме,

въпросните федерати са готи.⁷⁸ С оглед на фактите обаче едно подобно отъждествяване изглежда твърде произволно. Готите са посочени изрично, само и единствено като част от войската изпратена в Едеса, т.е. те се намират на редовна служба в ромейската армия. Незнайният автор на „Историята на Еуфемия с гота”, ясно разграничава федератите, подчинени на Аддай и пристигналата в последствие ромейска войска, в чиито редици служат предимно готи, сред които и гота заробил клетата девойка.⁷⁹ Също така, в контекста на опасенията на *Magister* Аддай да използва федератите като средство за отбиване хунските набези, поради вероятността те да му изменят, и на едно свидетелство оставено ни от сироезичния хроникьор Йешу Стилиит (ок. средата на VI в.), в което отговорността за хунското присъствие в провинция Сирия е хвърлена върху Флавий Руфин, можем да допуснем, че принадлежността на варварите федерати е била най-вероятно хунска.⁸⁰ Очевидно версията, че Руфин допуска хуните на ромейска земя е популярна както на Запад, така и на Изток. Не трябва да се пренебрегва фактът, че хуните, настанени като *foederati* в Тракия, участват в похода на Теодосий I от 394 г., предвождани от собствените си командири,⁸¹ т.е. те, ползвайки се с една завидна автономност – живеещи и воюващи по волята на своите крале и вождове, са непредвидим и неблагонадежден съюзник.⁸² В опита си да изгради защитата на източните части на Романия в отсъствието на голяма част от нейната войска, Руфин като *Praefectus Praetorio Orientis*, вероятно разрешава заселването на хуни и в най-източните диоцези на империята. Именно поради племенната близост между хуните *foederati* и нашествениците, плякосващи Ориента, *Magister* Аддай не предприема действия за отбиване на хунските набези, а решава да изчака пристигането на редовната ромейска войска, командвана от Евтропий.

ТЕОДОСИЕВИЯТ ORBIS ROMANIS: Равносметка

Политическото наследство на Теодосий I Велики предполага фактическото обособяване на Ромейската империя на две самостоятелни части – *Pars Orientis* и *Pars Occidentis*, водещи собствен и независим държавно-политически живот.⁸³ Преждевременната кончина на Теодосий в Милано на 17 януари 395 г. заварва империята

изправена пред твърде много нерешени проблеми. На плещите на младите августы Аркадий и Хонорий, и техните съветници, се стоварва отговорността за разрешаване на варварския въпрос (т.нар. готски проблем, б.а.). Проблем, възникнал вследствие, както на политиката на повсеместната варваризация на военноексплоатативния апарат, така и от допускане съществуването на полунезависими варварски анклавни на ромейска земя. В крайна сметка, опитът на Теодосий I да овладее и използва за своите нужди стихийните сили на т.нар. *Barbaricum*, обграждащ ромейския свят, се оказва гибелен за държавата.⁸⁴

Император Аркадий се доказва като лесно манипулируем и безхарактерен управник. Старшият август безмълвно наблюдава посичането на своя довчерашен наставник и довереник Флавий Руфин пред стените на Константинопол. Отново като равнодушен наблюдател, Теодосиевият син с нищо не подпомага опитите на Стилихон да разгроми окончателно провъзгласеният за крал на тервингските федерати в Гърция – Аларих. Напротив! В 399 г., първата и последна година на Евтропиевото консулство, евнухът подобно на своя предшественик Руфин, издейства назначаването на Аларих за магистър на Илирик.⁸⁵ След поредната Стилихонова кампания в Гърция от 397 г., Константинополският Сенат свикан от Аркадий, осъжда действията на западния пълководец и го обявява за *hostis publicus*.⁸⁶ С това си действие, Аркадий поставя началото на продължилата близо десетилетие открита конфронтация между двете половини на империята. През есента на същата година, след като успешно парира хунските нападения в източните провинции, Евтропий успява да привлече на своя страна *Magister Militum per Africam* Гилдо (386–398 г.), който засвидетелства предаността си към източния август като преустановява доставките на зърно за Рим.⁸⁷

В самият край на IV в., *Magister* Гайна, стоящ в страни от гореописаните събития, решава да се възползва от създалата се ситуация и подобно на федерата Аларих, да се увенчае с реална политическа и военна власт.⁸⁸ Поведението и действията на готския генерал в годините на неговата служба, биха били идеален образец за една успешна интеграция в структурите на империята, но не би. Подобно на редица други знайни и незнайни скити, предоставили услугите

си на Романия, след близо 20 годишна военна служба, Гайна решава да рискува всичко и чрез силата на оръжието с един удар да овладее Изтока. Непосредствено избухналият бунт на фригийските *foederati* от пролетта на 399 г., оглавен от неговия роднина Трибигилд,⁸⁹ служи на ромейския пълководец като сигнал за действие.

След края на Евтропиевата кампания на Изток, в началото 399 г. голям брой гревтунги – част от редовната ромейска армия изпратена срещу хуните, се завръщат в своите селища във Фригия.⁹⁰ За главнокомандващ (вероятно *Comesrei Militaris*, б.а.) на въпросните, император Аркадий назначава прославеният се в хунската кампания от 398 г. пълководец от готски произход – Трибигилд.⁹¹ Към края на 398 г. или в самото начало на 399 г., Трибигилд напуска столицата придружен от верните си легионери. Неудовлетворен от поста, който получава от Константинополското правителство, той подлага на разорение малоазийски територии на Романия по пътя към Фригия, а в самата провинция на бунт се вдигат местните гревтунгски федерати.⁹² След два неуспешни опита да се потуши войнишкият бунт, на масата на преговорите един срещу друг застават Гайна и Трибигилд.⁹³ Към средата на 399 г., Гайна се оказва единствения ромейски главнокомандващ разполагащ с реална военна сила в тази част на империята.⁹⁴ Варварският пълководец, преценявайки отлично състоянието, в което се намира империята, решава да капитализира от създалата се ситуация и настоява за лична среща с Аркадий. Оставен без избор, императорът поема към Халкдедон, където бива посрещнат от ромейската войска и нейния целеустремен главнокомандващ.

Непоследователността на Аркадиевата политика (императорът отново се представя като безхарактерен владетел, съгласявайки се с диктата на Гайна) е очевидна. Съгласно желанията на гота, Евтропий е свален от власт и заточен на о. Кипър, след което е осъден като враг на държавата, и екзекутиран в края на годината, а имотите му се конфискуват.⁹⁵ Неговата злочеста съдба споделят редица неудобни за Гайна знатни ромеи като бившият консул и Теодосиев пълководец Сатурний⁹⁶ и новият *Praefectus Praetorio Orientis* – Аврелиан.⁹⁷ В новата си роля на *Magister Utriusque Militiae*,⁹⁸ Гайна тържествено влиза в Константинопол, придружаван от варварските си легионери. В

столицата, готът изпитва от първа ръка анти-готските настроения обхванали гражданите.⁹⁹ Първият и последен опит на Гайна да се възползва от новата си позиция пропада, а желанието му да изгради арианска църква за своите подчинени в столицата среща яростната съпротива на патриарх Йона Златоуст (349–407 г.).¹⁰⁰ Напрежението между двете групировки в града достига критичната си точка след заточението на Аврелиан. В момента, в който Гайна решава да напусне Константинопол, отправяйки се към гроба на Йоан Кръстител, за да търси изцеление за новопоявило се заболяване, недоволството на столичани взема връх. Сред готите се понася слух, че жителите на Константинопол подготвят метеж и разтревожени от възможния развой на събитията една голяма част от варварите тръгва след своя *Magister*. В същото време, сред населението в столицата плъзва мълвата, че варварите се готвят да запалят пожари, да разграбят банки и дворци. Обтегнатата до краен предел ситуация ескалира в избухване на редица спорадични сблъсъци между готския гарнизон и столичани, в които вторите взимат превес. Оцелелите 700 готи опитват да намерят спасение в една от градските църкви, но са изгорени живи от разгневената тълпа.¹⁰¹ „С тиранията му беше свършено, след като силата, която я поддържаше беше изгонена от града” – с неприкрито задоволство пише Синесий.¹⁰² Аркадий, на свой ред, обявява Гайна за враг на държавата, с което слага началото на няколкомесечната агония на варварина и неговия

легион. Притиснат на Изток от *Magister Militum per Orientem* Фравита, който блокира с флота си малоазийския бряг, а на Запад – застрашен от евентуалната намеса на магистъра на Илирик – Аларих, Гайна взема пагубното решение да се отправи северно от р. Дунав към териториите, подвластни на хунския принц Улдин.¹⁰³

В периода след 395 г. във взаимоотношенията ромеи-варвари настъпва осезаем обрат. Неспособността на младите августы Аркадий и Хонорий да изпълняват своите задължения, тласка управлението на държавата в ръцете на магистри, съветници и пълководци от всякакъв произход. Правителствата на Изтока и Запада – оглавени от Руфин, Стилихон, Евтропий или Гайна, кроят интриги и заговорничат едно срещу друго, подобно на тези, на две враждуващи държави. Оръжие, в ръцете на едните и на другите, стават разнородните варварски племена и военно-племенни обединения сключили съюзен договор с ромейските управници, т.нар. *foederati*. При липсата на един силен и уважаван от армията император, скитските крале, осланяйки се на силата на собствените си племена вклинени из ромейските провинции, и ромейските пълководци от варварски произход, спечелили уважението и доверието на обикновения войник, започват да налагат своята воля в политическия живот на Романия, заплашвайки нейното съществуване.

¹Засвидетелстваното от Синесий също е красноречиво, вж. Част 1 на статията КЪСНОАНТИЧНИЯТ FOEDUS: Същност и особености // *Военна история*. N 6, с. 39-58

²C.E.V. Nixon. Barbara Rodgers, In. Praise of Later Roman Emperors. University of California Press, 1994, p. 503: „bade them to become Roman”

³Claudian.with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. II. Harvard University Press, 1922, p. 53: „Tis she alone who has received the conquered into her bosom and like a mother [...] protected the human race with a common name, summoning those whom she has defeated to share her citizenship and drawing together distant races with bonds of affection”; pp. 55: „Rome [...] would keep thee (ФлавийСтилихон, б.а.) ever her faithful citizen”.ЗаСтилихон, вж. PLRE. I, pp. 853

⁴вж. Част 1 на статията КЪСНОАНТИЧНИЯТ FOEDUS: Същност и особености // *Военна история*. N 6, с. 39-58

⁵Въпросните биват защитени със специален закон срещу опасността да попаднат в робство, както и срещу това да бъдат неправомерно използвани като работна ръка в различни градски или обществени проекти. Освен разселени из Романия, на скирите се отказва възможността да служат в ромейската армия за срок от 25 години, за какъвто срок, навярно се предполага, че ще бъде достатъчен за успешната интеграция на това многочислено хунско племе в Империята. 71. За скирите, вж. ЛИБИ, I, с. 263; За

колониите като ромейски поданици, вж. Liebeschuetz, W. Citizen Status and Law in Walter Pohl: Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300-800. Leiden, 1998, pp.136

⁶За разлика от обикновените граждани, на които по силата на „Lex Iuliacae de vi publica“ се забранява да носят оръжие (за закона вж. Berger, A. Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Philadelphia, 1953, pp. 554, б.а.) варварите *foederati*, подобно на ромейските войници и ветерани, имат „законово основание“ да носят оръжие, вж. Cameron, A. Barbarians and Politics at the Court of Arcadius. UCP, 1993, pp. 211

⁷Аурелий Прудентий – поет от V-ти век пише: „*Foreign peoples now congregate with the right of marriage for with mixed blood, one family is created from different peoples*“, вж. Fathers of the Church: Poems of Prudentius, Vol. II, CUA Press, 1965, pp. 158–159. Показателен в това отношение, е случаят с ромейския пълководец от варварски произход Фравита, който в началото на V в. си спечелва ексклузивното право, да извършва своите езически ритуали. Заради своя нескрит паганизъм, Фравита трябвало да иска специално разрешение, за да сключи брак с ромейска гражданка, вж. PLRE. I, pp. 372-373

⁸През 406-та г. император Хонорий (395–423 г.) издава закон, отнасящ се до федератите (първи по рода си, б.а.), който нарежда и мобилизация на робите на въпросните, вж. Codex Theodosianus: Lib. VII, XIII, 16, ed. T. Mommsen and P.M. Meyer (Berlin, 1905): „[...] *praecipue sane eorum servos, quos militia armata detentat, foederatorum nihilo minus et dediciozum* [...]“

⁹Хийтър предполага, че варварските племена, обитаващи отвъд граничните територии на Романия, стават част от империята, но не като „[...]“ пълноправни граждани, а като подчинени поданици“, вж. Heather, P.J. Goths and Romans AD 332–489. Oxford: Clarendon Press, 1991, pp. 113.

¹⁰Основните искания от страна на варварите при договаряне даден *foedus* се ограничават до получаването на земя за заселване и обработка, храни и продоволствия, вж. Heather, P.J. Goths and Romans, 332–489. Oxford, 1994, pp.215-217, pp. 222–223.

¹¹За девалвирането на статута на пълноправния гражданин и гражданството изобщо, вж. Liebeschuetz, W. Citizen Status and Law; in: Walter Pohl: Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300-800. Leiden, 1998, pp. 138–139.

¹²Икономидис, Г. Международният характер на Света гора през Средновековието. Родина, 1996, с. 23.

¹³Liebeschuetz, W. Citizen Status and Law; in: Walter Pohl: Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300-800. Leiden, 1998, pp.138.

¹⁴OROZII

¹⁵PLRE. I, pp. 853

¹⁶Ibid, pp. 824

¹⁷Ibid, pp. 778–781

¹⁸Orosius, Seven Books of History against the Pagans (trans. by A. T. Fear). Liverpool, 2010, Book VII, 37: „*Meanwhile the emperor Theodosius the Elder had entrusted the care of his children and the direction of his two courts, respectively, to his two most powerful subjects, Rufinus in the East and Stilicho in the West*“.

¹⁹Вж. Част 1 на статията КЪСНОАНТИЧНИЯТ FOEDUS: Същност и особености // *Военна история*. N 6, с. 39-58. За корпуса от хуни поддържан от Руфин като лична охрана, вж. Mommsen, T. Chronica minor saec. IV.V.VI.VII, Vol. I. 1892, pp. 650, 34: „*Rufinus Bosforitanus cum ad summam militiae pervenisset, praeferrī sibi non Stiliconem ab eodem interficitur Chunorum, quo fulciebatur, praesidio superato*“.

²⁰Йордан свидетелства, че император Теодосий I мобилизира повече от 20 хиляди готски войници за похода си срещу Евгений, вж. Charles C. Mierow. The Gothic History of Jordanes. Princeton: University Press, 1915, Ch. XXVIII, 145. Вж. още, в: Stephen Williams and Gerard Friell, Theodosius: The Empire at Bay, Routledge, 1994, N.10, pp. 138-139; pp. 200,

²¹Заради заслугите си във войната срещу Евгений Аларих получава ромейско гражданство, вж. Сократ Схоластик. Церковная история. Москва, РОССПЭН, 1996, Книга VII, 10: „*Некто Аларих, варвар, союзник римлян, помогавший царю Феодосию в войне с тираном Евгением и за то удостоенный римских почестей, не вынес своего счастья*“. Вж. още Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. I. Harvard University Press, 1922

²²Charles C. Mierow. The Gothic History of Jordanes. Princeton: University Press, 1915, Ch. XXIX, pp. 146

²³Вж. Част 1 на статията КЪСНОАНТИЧНИЯТ FOEDUS: Същност и особености // *Военна история*. N 6, с. 39-58; Otto J. Maenchen-Helfen, The World of the Huns: Studies in Their History and Culture. University of California Press, 1973, pp.51. Интерес представлява и един откъс от житието на св. Хипатий (ок. 366–446 г.) написано от неговия ученик Килиник (ок. средата на V-ти в.). Според този извор, в периода между 386 г. и 395 г., св. Хипатий живее и служи в манастир намиращ се в Тракия, който е много добре защитен, тъй като „[...]“ наблизо (в съседство, б.а.) живеели хуни, които лесно биха могли да оплякосат района“, вж. Callinici. De vita s. Nypatii liber. Universität Bonn. Philologisches Seminar, Lipsiae, 1985, pp. 12: „*Διὰ γὰρ τὸ τοὺς Οὐννοὺς γειτνιάζειν καὶ ῥαδίως πραιδεῖν τοὺς τόπους καστέλλια φκοδομοῦντο*“. Въпреки че не съществува единомислие относно местонахождението на манастира Халмирис (гр. Ἀλμύριςος) – вж.

PEUCE, S.N. VIII, 2010, pp. 175 – житието е още едно недвусмислено свидетелство за съществуването на хунски местообиталища на ромейска територия в периода ок. 395 г.

²⁴ Въпреки очевидната хипербола в Клавдиановото съчинение, чийто пропаганден характер се подклажда още повече от описанието на ликуващия Руфин над опожарените Константинополски предградия, то дава ценна информация за обстановката, при която са проведени преговорите и условията поставени от Аларих. Самите преговори са проведени в готския лагер, като сам Руфин облечен в готска носия, изпълнява редица „варварски“ ритуали, вж. Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. II. Harvard University Press, 1922, pp. 63–65

²⁵ *ibidem*; Марцелин Комес (? – ок. 534 г.) също определя договорката между Руфин и Аларих като форма на държавна измяна: „Патриций Руфин подготви предателство срещу император Аркадий, превръщайки готския крал Аларих в заплаха за държавата, подкупвайки го и изпращайки го към Гърция“; Вж. също и Mommsen, T. *Chronica minora saec. IV.V.VI.VII*, Vol. 2. 1894, pp. 64, 395. В своя коментар на Клавдиановото съчинение „In Rufinum“, проф. Хелфен заклочава, че отстъпките направени от Руфин по отношение на Аларих и постигнатите договорености, надали са били по-различни от тези направени от Стилихон в 397 г. и по-късно през 402 г., вж. Otto J. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. University of California Press, 1973, p. 48; Според Волфрам, Аларих може би бива назначен и за *Magister Militum* на Илирик от Руфин, вж. Herwig Wolfram, Thomas J. Dunlap, *History of the Goths*. University of California Press, 1990, pp. 141.

²⁶ Диспутът относно статута на префектурата Илирик (с диоцези: Македония, Панония и Дакия) в периода след Теодосиевата смърт датира от началото на XX в. До 379 г., префектурата е неделима част от Запада, като едва след избирането на Теодосий за август на Изтока, Илирик му е отстъпен лично от Грациан (375–383 г.). Според Момсен, след смъртта на Теодосий в началото на 395 г., Стилихон посвещава голяма част от своите усилия, за да постави цял Илирик под свой контрол, т.е. - под контрола на император Хонорий, вж. Mommsen, T. „Stilicho und Alarich“ in *Gesammelte Schriften*, Vol. 4, 1908, pp. 517–530. От друга страна, проф. Е. Щайн допуска, че към началото на 395 г. Илирик се намира под контрола на младия август на Запада, а след смъртта на Руфин в края на същата година, някои диоцези преминават под юрисдикцията на Константинопол, вж. Stein, E. *Bas-Emp. I*, pp. 229; Относно евентуалната административна принадлежност на Илирик към Източното правителство, вж. Mazzarino, S. *Stilicone: la crisi imperiale dopo Teodosio*. Milano, 1942, pp. 60; Вж. също и Cameron, A. *Claudian: poetry and propaganda at the court of Honorius*. Clarendon, 1970, pp. 59–62.

²⁷ Относно статута на Панония в годините на съуправлението на Теодосий и Грациан (25 август 383 г.) и трансферите на диоцеца между Запада и Изтока, вж. Burns, T. *Barbarians within the gates of Rome: A study of Roman military policy and the Barbarians*, ca. 375-425 AD. Indiana University Press, 1994, pp. 46–72

²⁸ Според патриарх Фотий (ок. 810 – ок. 893 г.), който инкорпорирайки части от късноантичната творба в своето епохално произведение „*Bibliotheca*“, съхранява единствените достигнали до нас, т.нар. 46 Олимпиодорови фрагмента. Олимпиодор пише своята „История“ в 22 тома в периода между 407 и 425 г., и ги посвещава на император Теодосий II (401–450 г.). Вж. Олимпиодор Фиванский. История, (Пер. и комм. Е. Ч. Скржинской). Византийский временник, Т. 8. 1956, с. 223-276.

²⁹ Олимпиодор Фиванский. История, (Пер. и комм. Е. Ч. Скржинской). Византийский временник, Т. 8. 1956, с. 223-276: „Он рассказывает о том, какой властью был облечен Стилихон, которого сам Феодосий Великий поставил опекуном над своими сыновьями, Аркадием и Гонорием [...] Аларих, предводитель готов, которого Стилихон пригласил охранять для Гонория Илирик (это была область, назначенная Гонорию отцом его Феодосием), узнав об убийстве Стилихона и не получив обещанной ему платы, осадил и разрушил Рим“.

³⁰ Наред със засвидетелстваното от Олимпиодор, подобно внушение намираме и в една от най-ранните речи на Клавдиан (посветена на император Хонорий, б.а.), според когото Теодосий – лежейки на смъртния си одър, заклева Стилихон да бъде единствен закрилник на неговите синове: „[...] бъди ти, единствен защитник на моите деца, нека твоята ръка закриля двамата ми сина [...] и обладан от бащинския дух, нека бдиш над тяхната младост“, вж. Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. I. Harvard University Press, 1922, pp. 281-283

³¹ За числеността на Източната армия, вж. A.H.M. Jones, *The later Roman Empire, 284-602: a social economic and administrative survey*. Johns Hopkins University Press, 1986, pp. 680–682. – според когото към 395 г., армията наброява 20 000 души, а тази на Илирик - 15 000.

³² Stein, E. *Bas-Emp. II*, pp.453

³³ Созомен свидетелства, че Стилихон издейства назначението на Аларих за *Magister Militum* на Илирик в 407 г., т.е. към тази година диоцеца се намира под управлението на Западния двор. Вж. Sozomen (Hermias), *Historia Ecclesiastica*, Book VIII, Ch. 25: „Той (Стилихон, б.а.) направи така, че Аларих – водача на готите, да бъде назначен от Хонорий за генерал на ромейската войска и да го изпрати в Илирия“

³⁴ Вж. тук, бел= 19; 23

³⁵ Justine Davis Randers-Pehrson. *Barbarians and Romans: The Birth Struggle of Europe, A.D. 400-700*. University of Oklahoma Press, 1983, pp. 89

³⁶ Зосим свидетелства за политическия двубой между двамата, вж. Zosimus, *New History*. Ed. by Green and Chaplin. London, 1814, Book V, 3. 6. 8. Разглеждайки двубоя за надмощие в двора на Аркадий, между Руфин и заемащия длъжността *Sacri Palatii Cubicularius* – Евтропий, проф. Камерън заключава основателно, че: „*This is an early example of the intrigue of which the word Byzantine was to become proverbial*”, вж. Cameron, A. *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*. UCP, 1993, pp. 6.

³⁷ Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. 1. Harvard University Press, 1922, pp. 39: „Той издаваше тайни, злоупотребяваше с издръжката от хазната и продаваше постове (назначения, б.а.), които беше измъкнал от императора”.

³⁸ Според британският историк Иан Хюс, Руфиновата хунска свита е един от най-ранните примери за наемането на варвари, които да служат като *bucellarii*, вж. Hughes, I. *Stilicho: The Vandal Who Saved Rome*. Pen & Sword Military, 2010, pp. 120.

³⁹ Най-вероятно към владенията на хунския принц Улдин, по чието нареждане няколко години по-късно готския пълководец е обезглавен. За сблъсъка на принца с Гайна, Вж. Част I на статията КЪСНОАНТИЧНИЯТ FOEDUS: Същност и особености // *Военна история*. N 6, с. 39-58

⁴⁰ Burns, T. *Barbarians within the gates of Rome: A study of Roman military policy and the Barbarians, ca. 375-425 AD*. Indiana University Press, 1994, pp. 155.

⁴¹ За хунските походи на Изток и сблъсъците между ромеи и хуни в Ориента, вж. Otto J. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. University of California Press, 1973, pp. 51–59.

⁴² През 397 г. Стилихон, начело на западната армия, набрана сред разнородните варварски племена, обитаващи пограничните западни райони на империята, нахлува без разрешение в диоцеза Македония (Гърция), за да неутрализира готската заплаха и Аларих, вж. John Micheal O'Flynn, *Generalissimos of the Western Roman Empire*. University of Alberta, 1983, pp. 25–43.

⁴³ Justine Davis Randers-Pehrson. *Barbarians and Romans: The Birth Struggle of Europe, A.D. 400-700*. University of Oklahoma Press, 1983, pp. 90. Законът предвижда смъртно наказание за всеки, уличен в заговор с частни лица, ромейската войска или „[...]с варварите”. Под варвари трябва да се подразбират разнородните федерати, а не ромейските войници от варварски произход. Вж. *Codex Theodosianus*: Lib. IX, XIV, 3, ed. T. Mommsen and P.M. Meyer (Berlin, 1963): „*Quisquis cum militibus vel privatis, barbaris etiam scelestam inierit factionem aut factionis ipsius suscepit sacramenta vel dederit, de nece etiam virorum illustrium, qui consiliis et consistorio nostro intersunt, senatorum etiam [...]*”.

⁴⁴ Част от новите германски *foederati* влизат в редиците на западната армия, останалите са дислоцирани из граничните гарнизони, вж. Burns, T. *Barbarians within the gates of Rome: A study of Roman military policy and the Barbarians, ca. 375-425 AD*. Indiana University Press, 1994, pp. 156

⁴⁵ За Рейнската експедиция на Стилихон и последвалите договорености с германските племена, вж. Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. I. Harvard University Press, 1922, pp. 380–381: „How often has Germany begged to add her troops to thine and to join her forces with those of Rome”

⁴⁶ Tomićić, Z. *Der Untergang der Antike und deren Nachlebensformen in Sudpanonien*, in: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinsko dobo. Začetki slovenske etnogeneze*. Ljubljana, 2000, pp. 263–264

⁴⁷ За отношенията между ромеи и араби в контекста на ромейско-персийските войни през третото столетие, вж. Shahîd, Irfan. *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Dumbarton Oaks, 1984

⁴⁸ За анти арабските настроения, които обхващат империята в началото на Теодосиевото управление, вж. *ibidem*, pp. 200–216

⁴⁹ Shahîd, Irfan. *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century*, Dumbarton Oaks, 1988, pp. 5–6. Реакцията е насочена както срещу варварските крале и вождове от рода на Аларих и Трибигилд, така и срещу ромейските пълководци от варварски произход като Стилихон, Гайна и др

⁵⁰ За танукидите (първото арабско племе сключило *foedus* с Романия, б.а.) като федерати, вж. Shahîd, Irfan. *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Dumbarton Oaks, 1984, pp. 203–221

⁵¹ Christian Gottlieb Schwarz, Wolfgang Jäger. *Panegyrici Veteres*, Vol. 2. Bibliopolium Baverianum, 1779, pp. 317: „*dicam a rebellibus Saracenis poenas polluti foederis expetitas*”; Вж. също C.E.V. Nixon / Barbara Rodgers, *In Praise of Later Roman Emperors*, pp. 473–474

⁵² Shahîd, Irfan. *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Dumbarton Oaks, 1984, pp. 204. Описвайки бунта на арабските федерати, Сократ Схоластик (ок. 380 – ?) изрично подчертава, че сарацините на Мавия са и съюзници на ромеите, вж. Сократ Схоластик. *Церковная история*. Москва, РОССПЭН, 1996, Книга IV, 36: „Тогда как царь выехал из Антиохии, сарацины, бывшие прежде союзниками римлян”.

⁵³ Rufinus. *Church history* (translated by Philip R. Amidon). Oxford, 1997, pp. 68: „[...] *Mavia, the queen of Saracens, began to rock the towns and cities on the borders of Palestine and Arabia with fierce attack, and to*

late waste to the neighboring provinces at the same time; she also wore down the Roman army in frequent battles [...] Sued for piece, she said she would agree"

⁵⁴ Проф. Шахид, вж. Shahîd, Irfan. *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Dumbarton Oaks, 1984, pp. 142–144. Той излага тезата за религиозния характер на бунта. Според него, Мавия вдига оръжие срещу религиозната политика на император Валент (364–378 г.), т.е. в защита на ортодоксията, като основното ѝ искане е – както свидетелства Руфин – „[...] монахът Мoiseй да бъде ръкоположен за епископ на народа ѝ”

⁵⁵ Вж. Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes (ed. by Th. Mommsen and P.M. Meyer). Berlin, 1954, pp. 61–64

⁵⁶ Ibid. pp. 62: „*Saracenorum vero foederatorum aliarumque gentium annonariis alimentis nullam penitus eos decerpenti aliquid vel auferendi licentiam habere concedimus. Sciant plane, quod, si quid amplius, quam eis ex nostra auctoritate statutum eat, audeant usurpare, utpote sacrae pecuniae violatores, et ipsi, facultatibus suis tui culminis dispositione limitibus adsignandis, poenam gladii sustinebunt [...]*”

⁵⁷ Вж. Shahîd, Irfan. *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century*, Dumbarton Oaks, 1989, pp. 49–50. Според проф. Шахид, към 443 г. въпросните сарацини *foederati*, т.е. салихидите, все още нямат статут на пълноправни ромейски поданици

⁵⁸ Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes (ed. by Th. Mommsen and P.M. Meyer). Berlin, 1954, pp. 63: „[...] *ut tam Thracici quam Inlyrici hec non etiam Orientalis ac Pontici limitis, Aegyptiaci*”

⁵⁹ Ibid: „[...] *uptoe sacrae recuinae violatores*”

⁶⁰ Подобни злоупотреби с аноната предназначена за дунавските федерати – българи, довеждат до разпадането на същинска гражданска война в Империята през 512 г.

⁶¹ Вж. Marcellinus, Roman History. London: Bohn (1862) Book 31, 4-16.

⁶² Sozomen (Hermias), *Historia Ecclesiastica*, Book 7, Ch. 1, p. 312: „Такава беше съдбата на Валент. Варварите, въодушевени от победата, опустошиха Тракия и нахлуха до вратите на Константинопол. По време на това бедствие, някои от сарацините федерати (*foederatis Saracenis*, б.а.) на Мавия, заедно с множество от гражданите [...] атакуваха варварите и ги изгониха от града”; За сарацините-федерати, намиращи се в Константинопол, вж. и Ammianus Marcellinus, Roman History. London: Bohn (1862) Book 31, 16, 5.

⁶³ Thelamon, F. *Païens et chrétiens au IVe siècle. Etudes augustiniennes*. Paris, 1981, pp. 130; Вж. и Ammianus Marcellinus, Roman History. London: Bohn (1862) Book 25. pp. 373–401: „*We were exposed to the hostility of these Saracens because Julian had forbidden that the presents and gratuities, to which they had been accustomed, should be given to them; and when they complained to him, they were only told that a warlike and vigilant emperor had iron, not gold*”

⁶⁴ Ammianus Marcellinus, Roman History. London: Bohn (1862) Book 25. pp. 373–401: „*Quitting this camp, the next night we reached a place called Charcha, where we were safe, because the artificial mounds of the river had been broken to prevent the Saracens from overrunning Armenia [...] our baggage-horses were so jaded, that their drivers, being mostly recruits, marched on foot till they were hemmed in by a troop of Saracens*”

⁶⁵ През III в., империята прави опити да ограничи заплахата от вълните готи, алани, бургунди, елемани, скири, херули, хуни и др. скитски племена, които подтикнати от едни или други обстоятелства (най-често от икономически характер, б.а.) заливат бреговете на крайграничните реки Рейн и Дунав. За постигане на тази си цел, ромейските дипломати и политици прибегват до добре изпитаната система от краткотрайни и лесно нарушими двустранни договори. Вж. и Herwig Wolfram. *The Roman Empire and Its Germanic Peoples*. University of California Press, 1997, pp. 62

⁶⁶ Shahîd, Irfan. *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Dumbarton Oaks, 1984, n.18, pp. 202–206.

⁶⁷ За Флавий Рихомер (IV в.), вж. PLRE. I, pp. 765–766

⁶⁸ Shahîd, Irfan. *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Dumbarton Oaks, 1984, pp. 204

⁶⁹ Ibid. pp. 209–214. Въпреки че поради мълчанието на изворите относно развоя на федератския бунт, тезата защитавана от проф. Шахид е изградена главно от логически аргументи. Тя безспорно представлява една издържана реконструкция на събитията разиграли се в началото на 80-те години на IV в., вж. също: *The Cambridge Mediecal History*, Vol. II. New York, 1911, pp. 238: „[...] *troubles had arisen on the frontier: the nomad Saracens had broken their treaty of alliance with Rome, and Richomer had marched on a punitive expedition*”

⁷⁰ Близкото приятелство между Либаний и Флавий Рихомер е засвидетелствано от самия софист, вж. А. F. Norman (ed., tr.): *Libanius' Autobiography*. Oxford University Press, 1965, pp. 116–117

⁷¹ Ammianus Marcellinus, Roman History. London: Bohn (1862) Book 16, 1

⁷² Либаний. Ръчи Либаний (превод С. Шестаков). Типо-литография Императорского Университета. Казань, 1914, Orat. XXIV

⁷³ Shahîd, Irfân. *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Dumbarton Oaks, 1984, pp. 124–132; pp. 136; вж. също и G. W. Bowersock, *Julian the Apostate*, London, 1978, pp. 116–118: „[...] *Taiênos can only be a Greek form of the Syriac tayyâyê, which matches the standard fourth-century use of the term Sarakênôî or Saracens. In other words, Libanius appears to have got his information from a local, Syriac-speaking informant*”; вж. още и A. F. Norman (ed., tr.): *Libanius' Autobiography*. Oxford University Press, 1965, pp. 188–189

⁷⁴ Наред с факта, че Евтропий си извоюва позицията на най-влиятелния човек на Изток, той е и първият консул–евнух (за 399 г., б.а.). Неговото консулство не е признато от западния двор и става повод за огромно недоволство и в двете части на Романия. В негов изразител, се превръща Клавдиан. В тирадите си насочени срещу Евтропий, придворният поет възкликва: „О срам в небесата и на земята. Градове наши, съзрете тази старица облечена в консулска роба [...] Нека евнух управлява Изтока”. Олицетворение на пропагандната кампания, подета от западното правителство, са и трите съчинения на Клавдиан посветени на евнуха Евтропий, вж. Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. 1. Harvard University Press, 1922, pp. 138–230

⁷⁵ За хунските походи на Изток, вж Otto J. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. University of California Press, 1973, pp. 51–5

⁷⁶ Ibid. pp. 55–56, n.190

⁷⁷ C. Burkitt. *Euphemia and the Goth. with the Acts Martyrdom of the Confessors of Edessa*. London-Oxford 1913. pp. 130–131: „*In the year 707 by the reckoning of the Greeks [396 AD.] the Huns had come forth, and they captured many captives and laid waste the country and they came as far as Edessa. And Addai the Military Governor (Stratelates) at that time, did not give permission for the Foederati to go out against them (срещу хуните, б.а.) because of treachery in the midst, and for this cause the armies of the Romans came down and lived in Edessa for a time*”

⁷⁸ Ibid. pp. 184

⁷⁹ Ibid. pp. 131–135

⁸⁰ William Wright. *The Chronicle of Joshua the Stylite: Composed in Syriac A. D. 507*. Gorgias Press, 2003, pp. 7–8, ch. IX: „[...] *the Huns wrought in the Roman territory in the year 707 (A.D. 395-6), in the days of the emperors Honorius and Arcadius, the sons of Theodosius the Great, when all Syria was delivered into their hands by the treachery of the prefect Rufinus and the supineness of the general Addai*”.

⁸¹ Вж. Част 1 на статията КЪСНОАНТИЧНИЯТ FOEDUS: Същност и особености // *Военна история*. N 6, с. 39-58

⁸² Показателен в това отношение е един епизод от войната между Теодосий и Максимус от 388 г. Разчитайки предимно на варварските си съюзници, Теодосий разпорежда част от тях да минат под командването на ромейски пълководци. Останалите варвари, предвождани от собствените си вождове, са включени към Теодосиевата армия. Узурпаторът Максимус се опитва да купи с подаръци и награди варварските вождове, за да му предадат ромейските войски”, вж. Zosimus, *New History*. Ed. by Green and Chaplin. London, 1814, Book 4, 45, 3: „[...] *Barbarians, who were mixed with the Roman legions, had been solicited by Maximus with the promise of great rewards if they would betray the army*”. Съвсем допустимо е наличието и на други варварски групи, служещи под командването на Максимус, вж. Heather, P.J. *Goths and Romans, 332–489*. Oxford, 1994, pp.171

⁸³ Въпреки че фактическото разделение на империята предхожда управлението на Теодосий I и се свързва с фиктивната граница прокарана още по времето на Диоклециан, през Илирик, единството на Романия се запазва формално и след 395 г.

⁸⁴ Бакалов, Г. *Византия*. Лекционен курс. София, 2006, с. 119

⁸⁵ Вероятно с цел да предотврати доразоряването на Югозападните Балкани, вж. Stephen Williams and Gerard Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*. Routledge, 1994, pp. 150

⁸⁶ Аркадий, поради внушенията на Евтропий, свиква Сената, който обявява Стилихон за враг на държавата, вж. Zosimus, *New History*. Ed. by Green and Chaplin. London, 1814, Book 5, 11.1

⁸⁷ За Гилдо, вж. PLRE. I, pp. 395–396. Информация за последвалите събития дават основно: Зосим – който открито посочва Евтропий като инициатор на съюза с Гилдо, вж. Zosimus, *New History*. Ed. by Green and Chaplin. London, 1814, Book 5, 11.2; Клавдиан, според когото Изтока заговорничи и крои планове за привличането на Гилдо, вж. Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. 1. Harvard University Press, 1922, pp. 276–278. Вж. и Burns, T. *Barbarians within the gates of Rome: A study of Roman military policy and the Barbarians, ca. 375–425 AD*. Indiana University Press, 1994, pp. 159–161. Римският Сенат обявява Гилдо за враг на държавата и натоварва Стилихон със задачата да го отстрани от власт.

⁸⁸ Аларих – човекът разорил Ахая и Епир– иронично коментира назначението на гота за Magister, Клавдиан – „[...] *господар на Илирия, сега той влиза като приятел в градовете, чиито стени обсаждаше, и налага правото (ромейските закони, б.а.) над мъжете, чиито жени насили и чиито деца*

изби”, вж. Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. II. Harvard University Press, 1922, pp. 201–202

⁸⁹ За Трибигилд, вж. PLRE. II, pp. 1125–1126

⁹⁰ За гревтунгите, вж. Fitzgerald, A. The essays and hymns of Synesius of Cyrene: including the Address to the Emperor Arcadius and the political speeches. Oxford University Press, H. Milford, 1930. Част от въпросните готи, настанени от Теодосий I във Фригия като федерати през 386 г., сформират – свидетелства Клавдиан – римски легион, вж. Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. 2. Harvard University Press, 1922, pp. 226–227: „*legio pridem Romana Gruthungi, iura quibus victis dedimus, quibus avra praebuimus*”. Този легион, част от редовната ромейска армия, вероятно действа срещу хуните на Изток в периода между 397 – 398 г.

⁹¹ Вж. Zosimus, New History. Ed. by Green and Chaplin. London, 1814, Book 5, 15. Трибигилд вероятно командва ромейската конница, съставена предимно от гревтунги, която взема участие в отблъскването на хуните от най-източните части на империята, вж. Wolfram, J. Thomas and Dunlap, Herwig Wolfram, History of the Goths, University of California Press, 1988, pp. 148. Най-вероятно Трибигилд не принадлежи към племето на гревтунгите, а е част от онези тервинги, които подобно на Гайна и Фравита, предпочитат редовна ромейска служба пред това да станат федерати, вж. Cameron, A. Barbarians and Politics at the Court of Arcadius. UCP, 1993, pp. 114. Под командването на Трибигилд надали е има единствено варвари.

⁹² Отново Клавдиан е този, който съобщава в детайли разигралите се събития, както и многократните опити на Евтропий да тушира зародилото се недоволство у Трибигилд, вж. Claudian. with an English Translation by Maurice Platnauer. Vol. 2. Harvard University Press, 1922, pp. 199–210. Именно отстраняването на евнуха е едно от основните искания, които поставя готския *comes*, за да прекрати бунтовните действия. Това не бива да учудва, тъй като – свидетелства Зосим – в дъното на бунта стои именно Гайна, вж. Zosimus, New History. Ed. by Green and Chaplin. London, 1814, Book 5, 45, 17

⁹³ За хода на бойните действия и трудностите, пред които се изправят ромейските пълководци, вж. Burns, T. Barbarians within the gates of Rome: A study of Roman military policy and the Barbarians, ca. 375-425 AD. Indiana University Press, 1994, pp. 170

⁹⁴ Намиращият се в Антиохия *Magister Militum per Orientem* Фравита, отново гот по произход, насочва вниманието си към Персия и не предприема никакви действия срещу Трибигилд и неговите федерати. За Фравита, вж. PLRE. I, pp. 372-373

⁹⁵ Евтропий се опитва да намери убежище в някакъв храм, но тъй като сам прокарва закон забраняващ на църквата да дава убежище на бегълци, опита му пропада, вж. Socrates Scholasticus. The Ecclesiastical History. NuVision Publications, 2007, pp. 236

⁹⁶ Човекът сключва съдбоносния договор със скитските племена от 382 г., Вж. Част 1 на статията КЪСНОАНТИЧНИЯТ FOEDUS: Същност и особености // *Военна история*. N 6, с. 39-58

⁹⁷ Аврелиан е лицето на анти-готската партия в Константинопол и един от благодетелите на Синесий Кирийски. Той става вдъхновение за Синесиевият герой Озирис изправил се срещу брат си и един скитския вожд, чийто прототип най-вероятно е Ганийна, вж. Fitzgerald, A. The essays and hymns of Synesius of Cyrene: including the Address to the Emperor Arcadius and the political speeches. Oxford University Press, H. Milford, 1930, pp. 243

⁹⁸ Sozomen (Hermias), Historia Ecclesiastica, Book 8, Ch. 4. Гайна е назначен за върховен главнокомандващ сухопътните сили на империята.

⁹⁹ За разпадане на анти-готските настроения в столицата допринася едно посолство на Синесий, който посещава града непосредствено преди низвергването на Евтропий.

¹⁰⁰ Socrates Scholasticus. The Ecclesiastical History. NuVision Publications, 2007, pp. 236

¹⁰¹ Justine Davis Randers-Pehrson. Barbarians and Romans: The Birth Struggle of Europe, A.D. 400-700. University of Oklahoma Press, 1983, pp. 92–93

¹⁰² Fitzgerald, A. The essays and hymns of Synesius of Cyrene: including the Address to the Emperor Arcadius and the political speeches. Oxford University Press, H. Milford, 1930, pp. 251

¹⁰³ Според Зосим, Гайна бил пленен и екзекутиран от Улдин – Hunnorum princeps, който сметнал за „[...] опасно да позволи на варварин, следван от войската си, да се засели на северния бряг на р. Дунав”. След като в няколко последователни сражения хуните разбиват готите и убиват самия Гайна, Улдин е щедро възнаграден от император Аркадий, с когото сключва договор, вж. Zosimus, Historia Nova, Book 5, Ch. 21–22. Същият епизод ае представен по по-различен начин от Созомен, който свидетелства, че Гайна и войската му са разбити от ромейски отряд, вж. Sozomen (Hermias), Historia Ecclesiastica, Book 8, Ch. 4, pp. 366. С оглед на Зосимовото свидетелство, можем да предположим, че под въпросния *ромейски отряд* у Созомен, се крият, някои от хуните на *princeps* Улдин, който очевидно действа съобразно имперска директива, неразрешавайки на Гайна, да се прехвърли на Дунавския бряг.

ХРОНИКА НА ФАТАЛНАТА ГОДИНА

Войната 1913

Радослав Тодоров

Ключови думи: Междусъюзническа война (1913 г.); Втора Балканска война; разположение на армии; артилерия

Тук се разглежда войната от чисто военно-тактическа гледна точка. Състоянието на армиите, дислоцирането им, битките и положението в щабове и на фронтовете. Политиката, дипломатията, пропагандата, морала, справедливостта, за които обикновено най-често става въпрос около тази тема, не са засегнати в статията. В това отношение Междусъюзническата война всъщност ни е малко позната. Тя никога не е била засягана толкова подробно колкото първата Балканска война и като цяло дори и историците я разглеждат доста повърхностно. Наименованието ѝ също е неправилно/неточно. Тя не е само Междусъюзническа, защото в нея се включва Румъния, която е била неутрална в предишната война, както и Турция, която пък ни е била враг дотогава, така че тя реално е война на България срещу всички Балкански държави.

В общи линии, стане ли въпрос за Междусъюзническата война се обсъждат предимно: фаталното решение на Фердинанд; сложната политическа обстановка; дипломатическите преговори и тежките последици, които идват като резултат от събитията. Въобще за това ни е неудобно да говорим за загубите ни в нея и рядко се пише нещо конкретно за тях. Но тя все пак е част от нашата история и то една от най-важните и съдбоносните.

Тук предстои да видим как точно се стига до катастрофата на самото бойно поле.

Състояние и разположение на армиите:

Първоначално трябва да отбележим, че Първата Балканска война приключва далеч по-бързо за Сърбия и за Гърция, отколкото за България. За сърбите тя завършва с Битолската битка, а за гърците – с обсадата и падането на Янина. Отделно от това, мобилизационното напрежение не е толкова високо колкото в България и не изтощава чак до такава степен икономиките им. Не на последно място в хода на войната Сърбия и Гърция воюват срещу далеч по-скромни турски части в Македония, биещи се в условия на обкръжение, числено превъзхождани, атакувани и от чети на ВМРО в тила и страдащи от масови дезертьорства. Така че изтощението на техните армии към началото на Втората Балканска война е незначително, а тепърва се извършват и нови рекрути в навечерието ѝ.

В същото време българският войник изнася цялата тежест на войната на собствения си гръб на Тракийския фронт, където са съсредоточени по-голямата част от силите на Османската империя и където се завързват най-кръвопролитните сражения през войната. Цялата нация е изправена на бойна нога в продължение на 9 месеца. Войската е силно обезкървена и уморена. Над 90% от войниците са обикновени селяни, които са изоставили домовете, семействата и стопанствата си и вече искат да се върнат при тях. Не само сред войниците, но и сред офицерите се появяват настроения против Фердинандовото „Всичко или нищо“, така че ако трябва да бъдат направени исканите отстъпки на Сърбия и Гърция, да им ги дадат и да се свършва вече. Затова и бойния дух вече няма нищо общо с онзи, който е царял в армията до преди няколко месеца.

Докато българите воюват на изток, сръбските и гръцките части имат времето да се настанят в Македония и да изградят удобни и силни отбранителни позиции срещу евентуално бъдещо нападение от наша страна.

Държавни граници според Лондонският договор, май, 1913г.

В навечерието на войната **България** разполага с 5 армии, които вече са прехвърлени от Тракия на западните граници и разположени на доста дълъг фронт от около 500 км от Дунав до Егейско море.

Извършени са набори и в някои от новоосвободените територии в Македония, Родопите и Тракия, с което общият брой на армията достига половин милион души. Разположението ѝ е следното: 1-ва армия (главнокомандващ - ген. Кутинчев) – разположена от Видин до Берковица; 3-та армия (ген. Димитриев) – около Цариброд и Трън; новосформираната 5-та армия (ген. Тошев) – около Кюстендил и Радомир; 4-та армия (ген. Ковачев) – между Струмица и Щип; и 2-ра армия (ген. Иванов) – между Кавала и Доиран. Конната дивизия, останала сравнително безучастна в миналата война и този път е изолирана в най-северната част до Дунава да пази фланга на 1-ва армия. Също така има и малка българска част изолирана в Солун.

При това положение срещу Румъния и Турция практически не остава нищо което да бъде разположено и тези бъдещи фронтове са оставени съвсем оголени и без защита с илюзорните надежди, че Русия и Австро-Унгария няма да позволят да бъдем нападнати по тези направления.

Константин I, Крал на Гърция и главнокомандващ гръцките армии.

Гръцката армия (върховен главнокомандващ – крал Константин, успешно заел трона с убийството на баща си) е в състав 9 пехотни дивизии и 1 кавалерийска, общо около 121 000 души. Тя е изправена срещу българската 2-ра армия (северно от Солун), състояща се само от 3 пехотни дивизии, общо около 36 000 души, 20 000 от които - новобранци.

Сръбската армия (ген. Радомир Путник) успява да вдигне 348 000 души за войната срещу българите, като част от тези сили първоначално са разположени около все още нелокализираната албанска граница. Ген. Путник разделя армията на 4 оперативни групи. В Македония сръбските 1-ва и 3-та армия формират най-мощната Южна група. 1-ва армия (главнокомандващ – принц Александър) е позиционирана северозападно от Скопие. Трета армия (ген. Янкович) е разположена около Велес. Сръбската 2-ра армия (ген. Степанович) съставя Централната група. В нея са същите тези войници, които доскоро са се били заедно с българите при Одрин, но сега се изправят срещу тях в района на Пирот. Северната група е съставена от Тимошката армия (ген. Арачич). Западната група е съставена от около 20 батальона и позиционирана около албанските планини.

Черна гора (главнокомандващ – крал Никола) се включва във войната срещу България с 1 пехотна дивизия, в състав от 12 802 души, които се бият заедно със сърбите. Първа черногорска бригада се присъединява към сръбската 3-та армия, а другите две – към 1-ва армия. Черногорците реално нямат никакви спорове и конфронтации с България, но крал Никола решава да изпрати войски в подкрепа на сърбите в замяна, на което впоследствие те да му отстъпят по-голяма част от Новопазарския санджак, който следва да се подели между двете държави.

Когато настъпва лятото на 1913 г., сръбското разузнаване разбира, че българите вече концентрират основните си сили срещу тях. Ситуацията е такава, че сърбите вече държат спорните територии и могат да бъдат сигурни, че българите ще нападнат първи. Те не се и опитват да изпреварят врага, а дори нарочно изчакват той да направи първата крачка, с което сам да изгради образ на вероломен предател, нарушител и агресор.

Генерал радомир Путник, върховен главнокомандващ на сръбската армия.

Петимата генерали, начело на армиите от време на войната – от ляво на дясно – Кутинчев, Димитриев, Тошев, Ковачев и Иванов

Българския план за войната против бившите съюзници предвижда генерално настъпление на всичките пет армии по фронта без достатъчно голяма яснота какво ще се прави по-нататък. Идеята на Фердинанд е „да сплаши съюзниците и да ги направи по-отстъпчиви“ с тази военна демонстрация. Като изключим тази безпочвена наивност, необходимостта от незабавни офанзивни действия е породена донякъде и от факта, че София се намира само на 60 км. от сръбската граница и от сръбските войски. При надвисналата бъдеща война е по-изгодно първи да атакуваме ние, водейки офанзивни действия отвъд границата, отколкото дефанзивни зад нея и в опасна близост до столицата.

Пресеченият планински терен на Македония, Източна Сърбия и Западна България обаче сериозно възпрепятства бързото настъпление и комбинираните действия на войските, така както българите успешно са оперирали преди това в откритите равнини на Тракия. Армиите са принудени да се разпръснат и да действат изолирано една от друга между планинските била и речните котловини. Пътищата са малко и тесни, което затруднява линейното придвижване на войските. Първа армия трябва да настъпи към Княжевац и Пирот; 3-та армия – също към Пирот, в района, на който да се съедини с частите на 1-ва армия; новосформираната 5-та армия трябва да играе ролята на ос между 1-ва и 4-та армия и да прикрива фланговете им; 4-та армия трябва да настъпи в района на Щип; 2-ра армия трябва да атакува в Южна Македония в района на Гевгели и Солун.

В крайна сметка, въпреки че щабът одобрява този план, впоследствие дори не се стреми да го изпълни така както е бил начертан.

Боевете при Брегалница:

Най-важната позиция за завладяване на окупираната от сърбите Македония се заема от 4-та армия, наскоро сформирана през отминалата зима. Тя е разгърната под формата на арка, като Щип се намира на върха на тази дъга. Това разположение прави фланговете ѝ уязвими и създава добри условия за вражески контраатаки, с които центърът ѝ да бъде обхванат и разбит.

Първите сражения избухват на 29 – 30 юни 1913 г., при сблъсъка на българската 4-та армия със сръбските 3-та и 1-ва армия плюс черногорската дивизия в района на р. Злетовска. Първоначално левият фланг на българската армия напредва и с тежки боеве достига Вардар до Удово.

В серия от изключително ожесточени боеве, след нощни щурмове, атаки „На нож“ по стръмните чукари и под урагания огън на артилерията, при Криволак сръбската Тимошка дивизия е разгромена от една единствена българска бригада. Там сърбите дават над 3500 жертви и по-голямата част от артилерията си, а фланговете им са застрашени от обход. В крайна сметка обаче центърът на 4-а армия не успява да напредне, а другите български части в района на свой ред търпят тежки загуби, поради което като цяло настъпателният план в този участък се проваля. Объркаността и нерешителността царящи в София, пропиляват първоначалния успех на фланговете.

Стихийното избухване на боевете и общото положение на фронтовете внася хаос в българския щаб и разстройва планове и подаването на командите. Така например Данев получава заповед от Савов да спре бойните действия, което става на 1 юли 1913 г. В същият този ден до него пристига втора заповед от Фердинанд с точно обратното нареждане – атаката да продължи. Настъпва момент на пълно объркване, в който никой не знае какво точно да прави. На 3 юли с. г. Фердинанд уволнява Савов, обвинявайки го за провала на офанзивата. В същия ден Савов се оказва уволнен за втори път – сега от правителството, обвинен този път в това, че е заповядал тази офанзива. Истината обаче е, че е отстранен заради провалът на войските му да донесат бърза победа, което се е очаквало от него в София, въпреки тежката и сложна ситуация на фронта.

На негово място е назначен главнокомандващия на 3-та армия ген. Димитриев, който от своя страна е отявлен русофил. Така че това е и един отчаян сигнал изпратен към Петербург с надеждата Русия да се намеси в събитията на страната на България. Съвсем скоро обаче ген. Димитриев на свой ред е сменен и командването на 3-та армия е поверено на ген.-лейт. Рачо Петров. Всичко това вероятно е плод на противоречиви съвети от страна на висшите военни към Фердинанд в един доста напрегнат момент.

Тези спирания на бойните действия и промени имат не само объркващ, но и направо парализиращ ефект върху българските войски. Особено неприятна изненада за войниците от 7-ма пехотна дивизия на 4-та армия е заповедта успешното им настъпление да спре и да се върнат на изходните си позиции, не само защото шансовете за победа са пропилены така, а и защото в този момент предните сръбски части са съвсем близо и отстъплението представлява опасна маневра за самите войници. Поради тези обстоятелства загубите ни са тежки, а успехът – нулев.

Последвалите три дни на затишие дават време на сърбите и гърците да се възстановят от първоначалните български удари. През това време обаче те не прекратяват огъня по българските позиции, въпреки някои опити на български офицери да им обяснят отдалеч, че атаката е започнала в резултат на грешка. Сред българските редици настава объркване, впоследствие българската армия така и не успява да възстанови първоначалния си ред и ритъм на действие. Една заблудена рота от 7-а дивизия дори е хваната и пленена от сърбите без никакъв бой.

Генерал рачо Петров заменя ген. Радко Димитриев начело на 3та армия

Все пак първоначалните български атаки изтощават и сръбската 3-та армия, поради което командващият я ген. Янкович моли ген. Радомир Путник да му разреши оттегляне, но исканията му са отхвърлени. Путник заповядва на 3-та армия да се държи и да контраатакува. Когато българските атаки стихват на 1 юли 1913 г. сърбите преминават в контранастъпление по цялата линия от Щип до Кочани и успешно изтласкват десния фланг на българската армия от р. Злетовска към р. Брегалница. Към 4 юли с. г. те вече са създали удобни условия да пробият българските позиции в близост до Горна Джумая (Благоевград). Ако това се случи означава разгром на 4-та армия и отрязване на 2-ра армия на юг, воюваща с гърците. Или с други думи край на войната.

Друг основен фактор, благоприятстващ сръбските успехи, е мудността на 5-та армия или направо казано - пълното ѝ бездействие в северната част на фронта. Когато на 4-та армия ѝ е

заповядана офанзива, към 5-та армия липсва каквато и да било отправена заповед за действия. Ген. Тошев моли командването в София за разрешение да се придвижи с войските си към Македония в помощ на задъхващата се 4-та армия. В София обаче цари пълно объркване след първоначалните сблъсъци по фронта и пълна липса на някаква обща позиция по належащите въпроси, в резултат, на което молбата му просто е отхвърлена! На следващия ден, неочаквано, ген. Тошев най-накрая получава исканото разрешение да атакува. Когато атаката започва, също толкова неочаквано пристига нова заповед – атаката да бъде спряна! В резултат на цялата тази немарливост от страна на щаба 5-та армия не успява решително да се включи в бойните действия и да облекчи положението на 4-та армия. На 8 юли 1913 г. тя отстъпва от р. Брегалница и боевете стихват. Загубите на 4-та армия са тежки, общо около 20 000 души, сръбските – също: 16 620 души общо, 3000 от които убити. Докато всичко това се случва, на юг българските войски търпят още по-голям разгром от гръцките.

Отстъплението на българската 2-ра армия:

Още от самото начало положението на 2-ра армия (в състав 3 пехотни дивизии и то наскоро попълнени от новобранци) е особено тежко, защото тя трябва да се изправи срещу почти всички сили на гръцките войски (9 пехотни и 1 кавалерийска дивизия), които имат смазващо числено превъзходство над нея в съотношение повече от 3:1. В този участък спорадичните сблъсъци и престрелки между български и гръцки войници започват да избухнат още преди Първата Балканска война да е приключила и 2-ра армия да бъде прехвърлена там от Одрин, т.е. дори когато все още сме били съюзници, като провокациите от гръцка страна са едва ли не ежедневие.

На 26 юни 1913 г. 2-ра армия получава заповед да унищожи стоящите пред нея гръцки сили и да напредне към Солун, без командването да си дава някаква сметка, че това е далеч отвъд реалните възможности на 2-ра армия, дори ако ген. Иванов разполагаше с повече и по-опитни войници. При планирането на общата стратегия на българския щаб, ген. Савов допуска много груба грешка с недооценяването на вражеските сили в този участък от фронта. Гръцките войски незабавно предприемат контраатака, разгръщайки силите си в център и две крила. Планът им предвижда по-силен натиск от страна на центъра и лявото крило с цел да бъде отрязан пътя за отстъпление на българите към Струмица. Накрая левият гръцки фланг трябва да се съедини със сръбския десен фланг, което практически би отрязало достъпа на българите до Македония.

Боевете започват на 30 юни 1913 г. по целия фронт. Гръцките бойни кораби започват да гърмят по българските позиции до залива Орфанос. Десният фланг на българската армия е изтласкан под масирания натиск на гръцката. Разтеглена на фронт от близо 200 км и под напора на многократно превъзхождащия я противник, 2-ра армия започва да отстъпва на североизток от Солун, както и на север към левия фланг на българската 4-та армия при Струмица, отбраняваща се от контраатаките на сръбските войски и на свой ред нямаша възможност да окаже каквато и да било подкрепа на 2-ра армия. Въпреки че българите предварително изграждат стабилни отбранителни позиции северно от Солун, съставени от траншеи със замаскирани по дължината им батареи с множество оръдия, включително и пленени от турците оръдия при Кукуш, в крайна сметка при започналото всеобщо отстъпление се налага те просто да бъдат изоставени.

Ген. Иванов отбелязва, че 4 юли 1913 г. е кризисен ден за армията му, не толкова заради материалните загуби, колкото поради психологическите. Виждайки броя на прииждащия противник и разбрали, че помощ няма да дойде от никъде, войниците осъзнават, че това което им предстои е да загубят, поради което бойния дух се срива и единствен вариант на този етап остава отстъплението. Самото изтегляне на север от Кукуш протича с чести и кръвопролитни сблъсъци на ариергардите, в които българите дават тежки загуби – около 4000 убити и 2000 ранени. В този критичен момент, чак когато положението вече е излязло извън

контрол, от София най-накрая се сещат да изпратят подкрепления, макар и скромни, на бедстващата 2-ра армия. Тези части обаче пристигат само, за да се присъединят към всеобщото отстъпление на север. Тази маневра, от своя страна, започва да оголва левия фланг на 4-та армия и да я застава на свой ред да отстъпва, за да предотврати възможността от сръбски обход и врязване на вражеските войски в стика между двете армии. Цялото това отстъпление започва все повече и повече да отива към разгром.

Поражението и изтласкването на 2-ра армия от гръцките войски се оказва най-тежкото поражение за България във Втората Балканска война и най-големият успех на Гърция за двете войни. При тези боеве гърците взимат в плен около 6000 български войници и 130 оръдия. Въпреки отчаяното си положение, българите все пак не се дават без бой и всъщност цената на тази гръцка победа съвсем не е лека – 8700 гръцки войници падат на бойното поле северно от Солун. Въпреки загубата и прогонването на 2-ра армия, тя все пак отстъпва организирано и запазва бойния си ред и боеспособност. С изтеглянето ѝ от Сяр и Драма става ясно, че е дошъл краят на българските надежди за Егейска Македония. Нереалистичните възжелания на управляващите ни кръгове за Солун, не само причиняват разрыв на българо-гръцкия съюз, и то още преди Първата Балканска война да е започнала, но и довеждат до неминуемото разбиване на 2-ра армия и загубата на българските етнически райони северно от града.

Българската „Вартоломеева нощ“ в Солун:

Това което провокира 2-ра армия да атакува незабавно всъщност е унищожаването на българския контингент в Солун от гръцките войски и установяването на пълен контрол над града от тях.

На 30 юни 1913 г. в Солун се намира гръцката 2-ра дивизия, заедно с около 2000 души критска жандармерия. Българските сили останали там са един единствен батальон (3-ти, от 14-ти Македонски полк), който попада в пълна изолация там и тотално числено превъзходство от страна на врага. Въпреки че ген. Савов настоява да се изтеглят от там поради неблагоприятното положение, правителството в София настоява те да останат там, като един вид опит за изразяване и отстояване на българските претенции към Солун, без никой да го интересува, че ако бъдат нападнати не им остава нищо друго освен да бъдат избити. Изключваме надеждите за евентуална помощ от базираната на североизток 2-ра армия, която още в началото на боевете започва отстъпление.

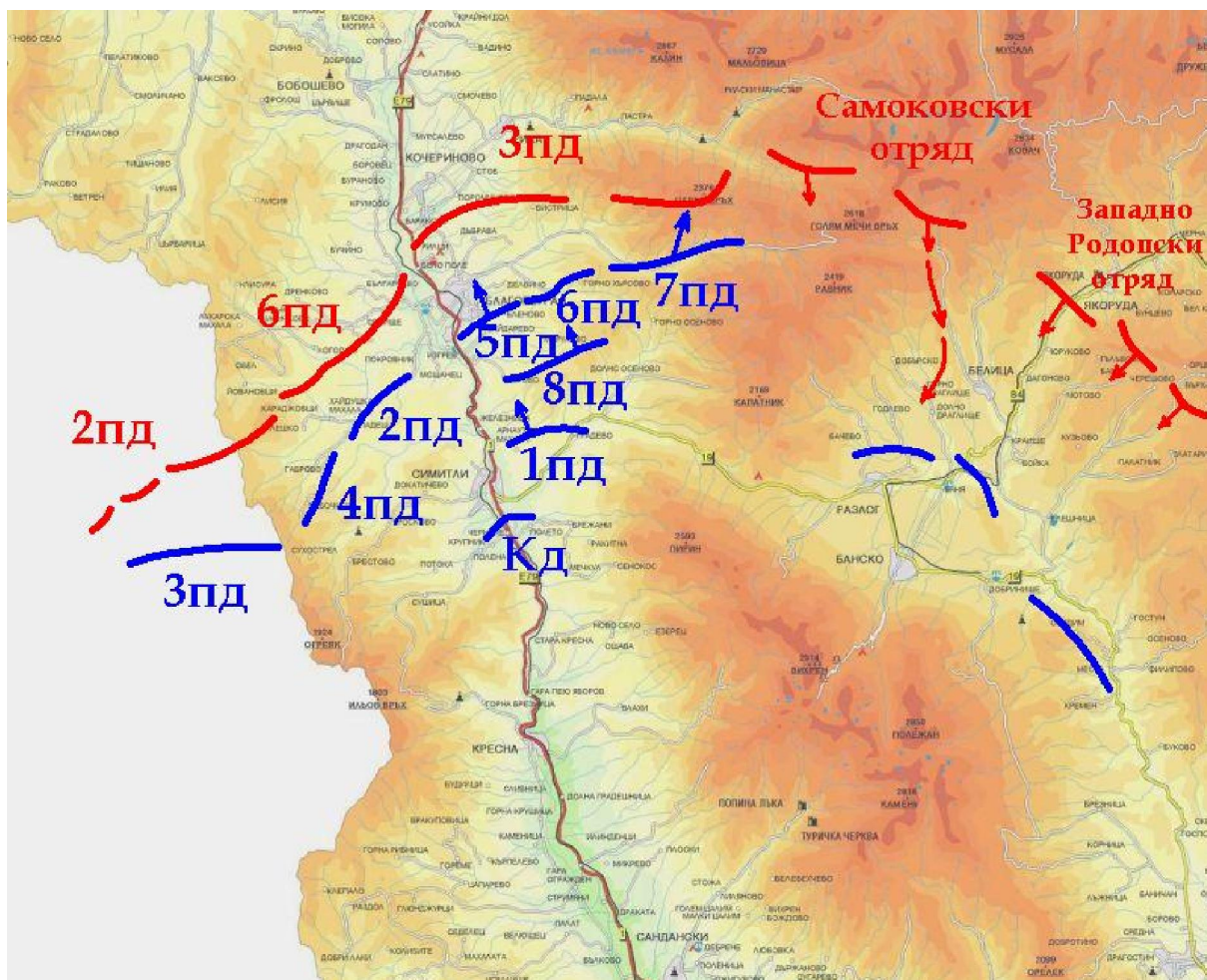
Българският батальон е нападнат веднага след като въоръженият конфликт между България и Гърция ескалира и продължава само два дни – от 30 юни до 1 юли 1913 г. Завързва се кръвопролитен сблъсък по улиците на града. Българските части бързо свършват патроните си и нямайки възможност за презареждане продължават битката с байонетите си в опит да изтласкат многобройния противник. В същото време гърците не се поколебават да използват артилерия срещу българите без ни най-малко да държат сметка за това, че тя взима и много цивилни жертви, както и разрушени сгради.

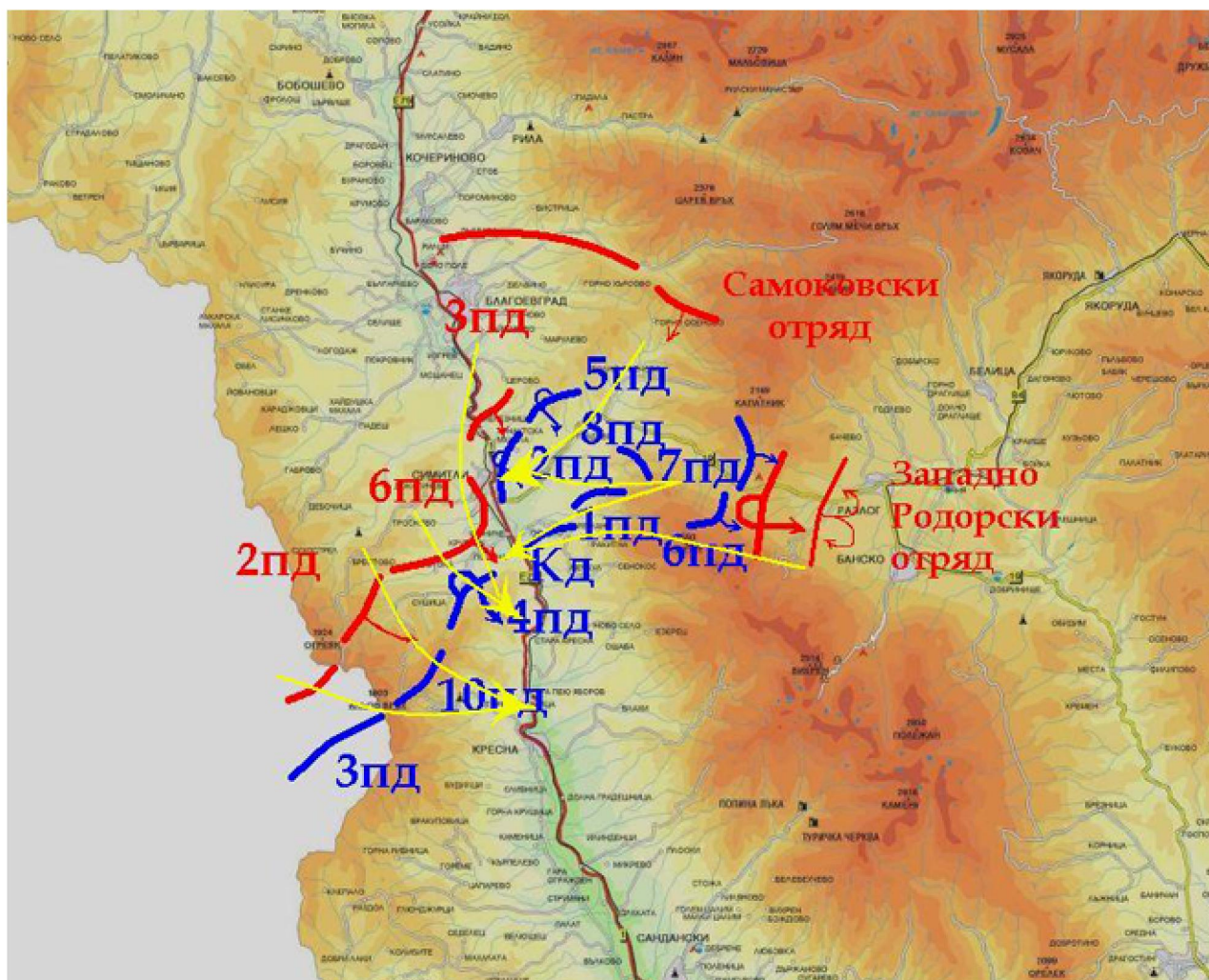
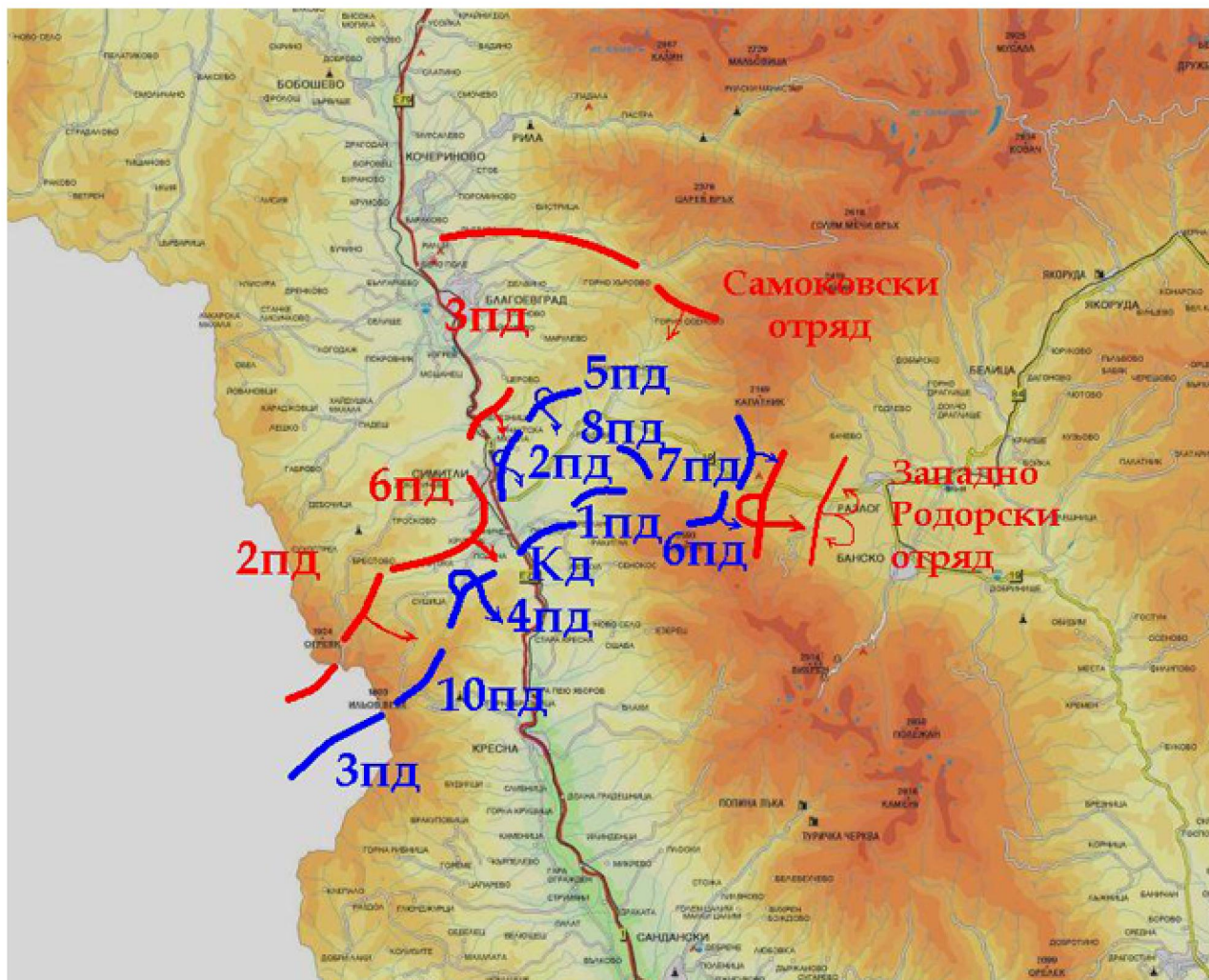
В крайна сметка оцелелите българи са пленени, 237 загиват в тази кратка битка, а около 100 са ранени. По време и след битката част от българските жители пребиваващи в Солун, също са заловени и убити от гръцките войници. Всички тези хора практически са принесени в жертва от собственото си правителство в името на една безнадеждна кауза. Гръцките загуби естествено са незначителни – 18 убити и около 30 ранени. С това и с изтласкването на 2-ра армия на север, Гърция без особени усилия успява да сложи ръка върху всички спорни територии, а освен всичко друго се създават и благоприятни условия за нахлуване още по-на север, включително и в старите предели на България.

Българите в отстъпление и отбрана:

В същото време положението на 4-та армия в Македония продължава да бъде тежко и под напора на сръбските армии тя е принудена да изостави първоначалния успех на войските от левия си фланг и да предприеме отстъпление по целия си фронт. Около 7 юли 1913 г. ситуацията според ген. Димитриев е „съвсем близо до катастрофа“, поради което той заповядва и на двете армии да отстъпят до старите граници на България, за да прикрият взаимно фланговете си. Десният фланг на 2-ра армия така или иначе е изтласкан след сблъсъците около Дойран (7 юли с. г.) и принуден да отстъпи. Същото правят и останалите части на армията, изтегляйки се по долината на р. Струма към Горна Джумая (Благоевград). В това време гърците влизат в Струмица, а след няколко дни (11 юли с. г.) се съединяват със сръбските войски в Македония. Напредването им на север по долината на р. Струма продължава до 24 юли 1913 г., когато достигат Кресненското дефиле и там инерцията им свършва. Оказва се, че това е максималната дистанция, до която могат да се разтегнат снабдителните и комуникационните им линии, а също така и че войската осезаемо се уморява от макар и успешните си битки, както и от ускорения марш.

Сраженията между българи и гърци по поречието на река Струма, 14-18 юли 1913г.

В другия участък, на южния театър на бойните действия, гърците се справят с още по-голяма лекота. На 11 юли 1913 г. гръцкият флот превзема пристанището на Кавала, а впоследствие и целия град. На 19 юли с. г. гърците влизат в Неврокоп и 2-ра армия се връща на старата българска граница. На 25 юли 1913 г. гръцкият флот превзема и Дедеагач, с което българите окончателно са отрязани от Егейско море.

В центъра българската 5-та армия най-накрая започват успешни настъпателни действия срещу сръбските сили в района на Кюстендил, но те така и не могат да бъдат успешно доразвити, поради разбиването и отстъплението на 2-ра армия, както и заради големите затруднения на 4-та. Така, въпреки успешното си напредване, 5-а армия е принудена да се изтегли обратно на старата граница на 6 юли 1913 г., за да пази района на Кюстендил и югозападните подстъпи към София. Тя заема отбранителни позиции там до края на войната. Сръбската 1-ва армия прави известни опити да пробие тези отбранителни позиции, но те са осуетени без проблеми и положението в този участък на фронта остава статично. Нито там е съсредоточено някакво основно усилие на сръбските удари, нито е необходимо там да стои цяла бездействаща българска армия, чиито сили (или поне част от тях) можеха да помогнат на закъсалите две армии на юг.

На север 3-та армия започва офанзива на 7 юли 1913 г., настъпвайки разделена на две основни групи към Пирот и в перспектива – към Ниш с цел да прекъсне жп възела към Скопие. Настъплението на 3-та армия започва да застрашава Пирот, както и от сериозно разкъсване на сръбските връзки и комуникации в района. В отговор на това ген. Путник спешно започва да прехвърля части от южната група, които да отбраняват подстъпите към Пирот. Тези подкрепления успяват да предотвратят българската заплаха надвиснала над Пирот. За сметка на това, редиците на сръбските 1-ва и 3-та армия оредяват и така отслабва натискът им спрямо българската 4-та армия. До сръбски пробив на тази позиция не се стига, което би могло да приключи войната още тогава.

Българската 3-та армия предприема още няколко нерешителни атаки към Пирот до 23 юли 1913 г. и след това се връща обратно, заемайки отбранителни позиции, със същия мотив като при 5-та армия – да охранява подстъпите към София, защото тя се намира само на 60 км от границата. Позициите на българската армия там са достатъчно силни, за да парират всеки възможен сръбски удар по това направление към столицата, но по този начин и 3-та армия с нищо не допринася за първоначалните настъпателни планове на българския щаб в тази война.

В най-северната част на фронта българската 1-ва армия започва своята офанзива на 4 юли 1913 г.. За кратко време и след тежки боеве тя превзема сръбския град Княжевац и се приготвя за настъпление на юг към Пирот. Въпреки че загубите от битката при Княжевац са минимални (280 убити и 800 ранени) и изгледите за успех на тази маневра са доста добри, още на следващия ден щаба в София нарежда и на 5-та армия да се върне обратно към старата граница, правейки си за нея доста закъснели сметки за евентуалното ѝ включване на юг при Македонския фронт. Това решение, освен че проваля операцията и не довежда до нищо конструктивно впоследствие, води и до изключително тежки загуби в процеса на изтегляне на българските войски. Когато те се евакуират от Княжевац, изпълнявайки командата, сръбските войски не спират да се бият и ги преследват. В резултат на това 9-та дивизия от 1-ва армия, при отстъплението си, влиза в една клисура заклещена от сръбските батареи и изцяло изложена на огъня им. Впоследствие сърбите намират в тази клисура трупове "буквално разхвърляни на парчета по земята" в резултат на артилерийския обстрел, една сцена предвещаваща бъдещите страховити картини, които артилерията ще нарисува през предстоящата Първа Световна война. На 17 юли 1913 г., след като се връща обратно в пределите на България, 1-ва армия започва прехвърлянето си на юг, с което Северозападната част на страната се оголва за сръбската и румънската армия.

Към средата на юли 1913 г. настъпва огромна умора от войната и в двата лагера. Желанието за воюване и инерцията набрани от тях през миналата есен вече съвсем са се изпарили. В отделни части на фронта се правят неофициални опити от обикновени войници и

от двете страни за договаряне на поне временно прекратяване на огъня помежду им, като всички тези случаи остават ненаказани от офицерите им. Такива настроения вече са завладели дори и част от генералитета. В телеграма от юли 1913 г., главнокомандващият 2-ра армия ген. Степанович пише: „Прочетох доклада ви за загубите от нощта на 10-ти срещу 11-ти този месец със свито сърце, защото тези жертви са безсмислени при липсата на нужда от подобни бързи и рисковани действия. Препоръчвам за в бъдеще разумното опазване на въоръжените сили и включването им единствено в крайно наложителни ситуации в интерес на кампанията.”

През втората седмица от войната българските позиции се закрепват до известна степен. При положение че армиите им отстъпват значителни територии в Македония, те все пак продължават да се бият като непокътнати и ефективни бойни съединения, а линиите им за снабдяване и комуникации остават стабилни. Въпреки че българското настъпление в северната част на фронта спира и започва сръбско контранастъпление, скоро и то е спряно и линията на фронта остава приблизително същата. Тогава обаче за българите се появява нов непреодолим проблем.

Румънската интервенция:

На 10 юли 1913 г. в България нахлуват румънските разбойници (от румънски: război - война, războinic – войник). Срещу тяхната близо половин милионна армия разполагаща със 126 полски, 15 гаубични и 3 планински батареи (повечето производство на Круп) България не е в състояние да противопостави абсолютно нищо. Румънският 5-ти корпус, под командването на ген. Йоан Кулчер (80 000 души), минава сухопътната граница и окупира Южна Добруджа до линията Тутракан – Балчик – територията, за която румънците претендират като „компенсация”. Кавалерийските части на корпуса дори влизат във Варна, но скоро след това се връщат обратно, след като установяват отсъствието на каквато и да било българска съпротива.

Четири дни по-късно 250 000 румънска Дунавска армия, под командването на престолонаследника принц Фердинанд, прекосява Дунава при Оряхово и Никопол. Решението на българския щаб е просто - да не прави нищо срещу тях, оставяйки войските на досегашните им позиции. Без да срещат никаква съпротива по пътя си, румънските войски се разделят на две части. Едната се насочва към Враца и Фердинанд (днешният Монтана), а другата навлиза в Искърското дефиле в посока към София. Части от кавалерията на тези две групи се разпръсва в различни посоки по Западна България.

Това румънско нахлуване през Дунав е практически решаващият момент за войната. По това време българите вече са успели да стабилизират позициите си срещу сърбите и гърците и подготвят контраофанзива по тези направления. Поради разположението на всички армии на запад и на югозапад, българите няма как да спрат румънското напредване в сърцето на страната, заплашващо дори и откритата столица. На 23 юли 1913 г. предните части на румънската кавалерийска дивизия достигат до село Враждебна, намиращо се само на 10-тина километра от София. Това вече означава не само, че те могат да вземат столицата, но и че могат да излязат в тила на 3-та армия, която в този момент се сражава срещу сърбите. На 25 юли 1913 г. румънските войски се срещат със сръбските при Белградчик и с това Видин остава изолиран.

Паралелно с настъплението на пехотата, румънците използват и авиация за разузнавателни цели. Пилотите им правят фотографии от въздуха и също така хвърлят листовки над София. Въпреки че вражеските самолети не бомбардират града и не причиняват никакви физически щети, самото им присъствие там вече се приема от обществото като сериозна заплаха и психологически удар. София реално е първата столица в историята, над която са надвисвали сенките на вражески военни самолети.

По време на тази офанзива румънските войски не дават жертви в бой по простата причина, че бой няма (ако изключим някои кратки инцидентни престрелки). Въпреки това, загубите, които понася румънската армия в тази кампания са тежки! Поради лошата

организация и условия, в румънската армия избухва холерна епидемия, а щом войската доближава Балкана, доставките на храна и лекарства през понтоните над Дунава се забавят и дори напълно спират. В резултат на това загиват 6000 румънци, съвсем недокоснати от вражески щик или патрон. От това пострадват и доста румънски цивилни, заразени от завърнали се болни войници.

Турците се връщат в Одрин:

Макар и победена в Първата Балканска война, значително изтощена от понесените загуби и младотурската революция, Османската империя все пак е в състояние да мобилизира наново значителни сили и да ги хвърли за възвръщане на част от загубените територии. Мотивацията сред младотурците и Енвер бей става още по-голяма, когато виждат колапса на Балканския съюз и най-вече - тежкото положение на България, за сметка на която ще стане предстоящото възвръщане на територии.

На 12 юли 1913 г. общо 250 000 турски войници тръгват безпрепятствено от Галиполи и Чаталджа, позициите до които, отсъстващата в момента българската армия ги е изтласкала в миналата война. Те преминават линията Мидия-Енос разделени на четири армии (1-ва Османска армия - разположена най-на изток, тръгваща от Чаталджа, 4-та армия –от Галиполи, а 2-ра и 3-та армия – между тях), командвани от Ахмет Иззед паша.

Българските войски са напуснали Източна Тракия още през изминалата пролет и са съсредоточени далеч на запад на сръбския и на гръцкия фронт. Единствено в Одрин е оставен малък гарнизон от 4 000 души под командването на майор Вълко Велчев. За щастие тази българска част не получава подобни безумни заповеди, както онази в Солун и успява с кратки ариергардни боеве да се изтегли невредима. В това време турските армии пристигнат и окупира наново вече изоставения град. Едно превземане постигнато без дори един произведен изстрел, стоящо в много силен контраст на епохалните боеве, подвизи и жертви, с които българите превземат крепостта само преди няколко месеца. Части от османските войски продължават и след Одрин и прекосяват старата българо-турска граница напредвайки към Ямбол, което създава огромна паника сред българите, като дори част от населението бяга към планините на север. Само преди 9 месеца българите са били пред портите на Истанбул, а сега вече турците нахлуват в България. Главната им стратегическа цел – да си върнат територията до старата граница, явяваща се необходимият хинтерланд на столицата им, плюс Одринската крепост за надеждна защита на тези територии, е вече постигната. Под натиска на Великите сили, а и на несигурното положение в страната след младотурската революция, турците се изтеглят от старите предели на България и военните действия на този фронт приключват само с няколко опожарени села.

Картината на османската офанзива е почти идентична с румънската – и те настъпват съвсем безпрепятствено дълбоко в българските територии, и те не дават никакви жертви в боеве, и при тях избухва холерна епидемия, която взима близо 4 000 жертви по време на тази кампания.

Кръвопролитията при Калиманци:

На фона на общата безизходица успешните отбранителни действия против сръбската офанзива донякъде окуражават българския щаб, а факта, че вече са изтласкани почти до старите граници мотивира войниците да ги отбраняват още по-упорито. Но вражеските атаки не спират.

В проливен дъжд, на 18 юли 1913 г. сръбската 3-та армия, заедно с черногорската дивизия, атакува българските позиции при Калиманци (в Североизточна Македония). Достигайки на десетина метра от българите, сърбите опитват с мятане на ръчни гранати да ги изтласкат от позициите им. Българските редици обаче остават стегнати и не отстъпват. На

някои места от фронта българите целенасочено оставят сърбите и черногорците да се приближат съвсем близо, поддържайки нарочно максимално слаб огън, което мотивира врага да се насочи именно натам. Достигайки до самите траншеи, сърбите са посрещнати с гора от насочени към тях български щикове и след жестоки кръвопролитни боеве - върнати обратно. На други позиции от фронта българската артилерия също се оказва изключително ефективна в сподавянето на сръбските атаки.

В срещните щикови боеве при Калиманци и под яростния артилерийски обстрел, и двете страни дават приблизително по 3000 убити и по около 5000 ранени. Сблъсъците на това място продължават чак до края на войната, когато започват преговорите за примирие. В крайна сметка българите печелят важна дефанзивна битка, удържайки срещу врага до край устойчиви позиции около Калиманци и не давайки възможност на сърбите да нахлуят в старите предели на България и да се съединят с гръцките войски в долината на р. Струма. Това би било катастрофално и за 4-та, и за 2-ра армия и би довело до далеч по-тежки последици и загуба на още територии. Това заедно с офанзивите на 1-ва и 3-та армия укрепва целия Западен фронт и успешно прикрива от сръбска инвазия подстъпите към София и към всички стари български предели. От юг обаче гръцката офанзива продължава.

Блокирането на гръцката армия в Кресна:

Дефанзивните победи срещу сърбите дават възможност на българския щаб да предприеме контраофанзива на гръцкия фронт. Достигайки Кресненското дефиле, гръците достигат и предела на своите логистични възможности и губят първоначалната инерция на настъпление си.

На 25 юли 1913 г. започва придвижването на части от 1-ва армия от северозапад в подкрепа на 2-ра армия на юг. На 29 юли 1913 г., южно от Рила, българите атакуват гръцките войски. Центърът на българите задържа гръцкия, докато левия и десния фланг бързо ги изтласкват на юг по долините на реките Струма и Места. Това бързо напредване на двата фланга създава чудесна възможност те да тръгнат един срещу друг и съединявайки се да поставят гръцката армия в пълно обкръжение и практически пред

Територия на балканските държави към края на юли 1913г. при подписване на примирието.

капитулация. Виждайки изпадналата в безнадеждно положение армия, гръцкия крал Константин, който до преди този момент не иска и да чуе за мир преди войниците му да са влезнали в София, заповядва на Венизелос спешно да телеграфира до Букурещ и да иска незабавно примирие, чиито условия в последствие да се уговарят. Въпреки благоприятната възможност гръцката армия да бъде унищожена, с оглед на патовата ситуация на сръбския фронт и на това, че турците и румънците не могат да бъдат спрени, българското правителство се съгласява на предложеното примирие.

Обсадата на Видин:

Прехвърлянето на българската 1-ва армия на юг към Македония оголва северната част на фронта и дава възможност на сръбската 2-ра армия да напредне в Северозападна България. След като безпрепятствено влизат в Белоградчик, сърбите се насочват към Видин и го обсаждат. Градът разполага със стабилна фортификация, но за охраната му българската армия е оставила едва седем пехотни роти, които заедно с милицията в града съставляват 5 700 души, разполагащи само с 16 остарели оръдия. В същото време, от другата страна на Дунав при Калафат, се извършва концентрация и на румънски части, с което града е напълно обкръжен и изолиран.

На 29 юли 1913 г. сърбите подлагат на артилерийски обстрел Видин, но не им се отдава да го превземат с пехотни щурмови. Защитниците на града успяват да удържат до 31 юли 1913 г., когато се сключва примирието и Видин остава в български ръце. Това едва ли би траяло дълго при това числено превъзходство и в условия на изолация, ако войната беше продължила.

Заключение:

Втората Балканска война се оказва колкото кратка, толкова и безнадеждна и зловеща война, породена от проява на върховна глупост от страна на управляващите ни кръгове. Не толкова, че е имало липса на кадърни хора на отделните постове, колкото до върховното напрежение, до което е достигнала и нацията, и управляващите я в този водовъртеж.

По върховете на властта буквално цари хаос и няма време решенията да се премислят достатъчно добре, нито да се правят консултации между отделните институции. В някои моменти от тази война съдбоносните решения е трябвало да се взимат на часа, защото е било въпрос на часове ситуацията в даден участък на фронтовете да се измени. Липсва каквато и да е координация между институциите, от които зависи всичко. Няма и единно ясно становище как трябва да се действа, затова и самият цар е объркан и взима, меко казано, странни и противоречиви решения. Това се дължи и на факта, че сред офицерите и генералитета има остри спорове как точно трябва да се действа и в даден период една или друга фракция надделява с мнението си пред царя или пред правителството, между които също липсва координация и ефективен диалог.

На фона на това и на факта, че изтощената икономика и армия на страната започват нова война срещу всички останали балкански държави и същевременно че нямаме благоволение на Великите сили, резултатът е напълно естествен и очакван. Трябва да се отбележи все пак, че Великите сили, въпреки че не са на наша страна, също така и не позволяват на съседите ни да вземат прекалено много от нас. В името на баланса на силите разбира се.

И все пак, можеше да има и по-лоши сценарии за нас. Българският войник се държи на бойното поле до последно и опази това, което ни остана след Букурещкия мир (10 август 1913 г.) и което опазихме до днес. И то не е малко и сме длъжни да се грижим за него, изоставяйки тухканията за загубените възможности през 1913 г. и гледайки само напред.

Граници на балканските държави съгласно Букурещкия мирен договор.

БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ (1912-1913г.) - СИНЕРГЕТИЧЕН ПОДХОД. БИБЛИОГРАФСКО - ИСТОРИОГРАФСКО ИЗСЛЕДВАНЕ

Станка Георгиева

Ключови думи: Историография за Балканските войни; Извори за Балканските войни; Изследвания за Балканските войни; план-съдържание за отделните Балкански войни; синергетика;

Предмет на настоящото изследване са Балканските войни (1912-1913г.) в българската историография, с цел библиографско описание на по-значимите извори и изследвания за тях, определени чрез приложение на синергетичния подход.

Синергетичният подход е вид интердисциплинарен подход, при който имаме групиране на разнородни явления с цел, по-бързо откриване на същностните страни на предмета или явлението и определяне на неговата значимост в момента на възникването му и в близкото и по-далечно бъдеще. Приложим към явлението "**война**", синергетичният подход би могъл да опише хаоса, в който попадат досега действащите системи; разпада на институции и човешки групи; загуби на хора, материални и духовни ценности и пътищата и средствата за по-бързото излизане от това състояние, възстановявайки мира, добросъседските отношения, стопанството, човешкото благополучие и политическо доверие.

Съществува цяла наука, която се нарича **синергетика**. Терминът произлиза от гръцките думи - *сун*, което значи "заедно" и *ergon*, което означава "работа, действие". (1. Dictionnaire. Paris, 1977/81, p. 6654).

Древногръцкият термин **библиография** използваме със значение "описание на книги". В случая правим опис, списък, на публикувани исторически изследвания, писмени документи и материали, към които има описание, коментар и оценка за Балканските войни. Затова използваме и термина **историография** със значение "написана история".

Използван е трудът на Петър Чолев „Български историци. Биографично-библиографски справочник“ (С., 1981) и редица електронни сайтове, сред които и <http://bg.wikipedia.org>.

1. БАЛКАНСКИ ВОЙНИ – БИБЛИОГРАФИЯ:

След направения подбор се получи библиографски масив от около 211 заглавия от 103 автора. Събраните материали са разделени на две групи: извори (52 броя) и изследвания (159 броя).

Изследването разглежда публикации във времеви период от 100 години: 1912-2013г. Мислено този период може да се раздели на 3 подпериода, както следва: 1912-1944, 1944-1990 и 1990- 2013г. В хода на изследването обаче това разделяне бе изоставено и историографските изследвания се подредиха по азбучен ред на имената на авторите. Това дава възможност за по-голяма свобода при подбора на извори и литература по отделните съществени аспекти на войните, които са конкретизирани в план: схемите, посочени в точка 2 от нашето изследване, обозначени поотделно за Балканска война - съдържание и Междусъюзническа война - съдържание.

Паралелното разглеждане на постиженията на историците от три епохи дава възможност да се проследи по-задълбочено историографския процес на "писането" на историята на войните: натрупването и обновлението на концептуалния апарат и модернизация

на езика и стила на направените изследвания; стесняването или разширяването на изворовата база; намаляването на фактологията; уплътняването на историческото знание; увеличаването на въвеждането на определени философски идеи и концепции, които улесняват самата периодизация на историята и конкретните исторически явления; взаимодействието и приемствеността между историците, универсализма на основополагащите факти и идеи и условността/относителността на историческата истина и нейните проявления. Синергетичният подход към историята на Балканските войни през 1912-1913 г. позволява разглеждането им като "синтез-проява" и като "илюстрация на историята на епохата". Така както самият исторически процес е многопластов и многофакторен и по същество е неизчерпаем от едно отделно историческо изследване. Синергетичният подход дава възможност да се преосмисли природата на историческите извори и историческите факти и да се позволи на историка "да върви" от пресъздаване на миналото" към неговото "конструиране". Налага се тенденцията за развитие на историческата "критика" и "синтез" на знания за историята на войните и техния "прагматичен" смисъл и опит за написване на "съвременна" история на Балканските войни (Г. Марков, М. Семов, Ст. Цанев, П. Пелинов и др.).

Всичко гореказано позволява на съвременните историци да навлязат по-детайлно в "отрязъка от миналото" – 1912-1913г. и върху този "времеви фрагмент" на флустрация от системи и смисли да направят по-точно съотнасяне между "мини и макро" в родната, балканската и световната история на войните. Казуалният подход към войните позволява да се открият скритите или по-ярко проявяващите се основни закономерности или идеи, или системи от интегриращи връзки в същността, устройството, структурата, функциите, решенията и резултатите на изследваните основни системи: армия - тил, политика - дипломатия, мирни договори - загуби и постижения, спомен и памет и др.

Получилата гражданственост фраза "България преди, по и след войните", се нуждае от написването на цялостен труд по тази тема.

Съвременно състояние:

Извори:

1. Белчев, Радко. Дневникът ми за Балканската война в 1912-1913г. Разказът на един ротен писар от първо лице. Военноисторическа комисия. 2012.
2. Бобчев, Стефан. Страници из моята дипломатическа мисия в Петроград 1912-1913. София, 1940, с. 240.
3. Българска военна история. Подбрани извори и документи. Т. 1- 2, София, 1968, 1984.
4. Вазов, Георги. Спомени от Балканските войни. София, 1929.
5. Габе, Петър. Добруджанският въпрос и неговата същност. София, 1925.
6. Габе, Петър. Материали за историята на Балканската война. Шумен, 1913.
7. Георгиев, Величко, Трифонов, Стайко. История на българите (1878-1944). Документи. Т. 1-3, София, 1964-1996.
8. Георгиев, Георги. Един от Първа дивизия. Спомени на участник. София, 1935, с. 376 (6-то издание, 1992, 311, с предговор от Лука Захариев).
9. Гешов, Иван. Престъпното безумие и анкетата по него. Факти и документи. София, 1914.
10. Гешов, Иван. Балканският съюз. Спомени и документи. София, 1915.
11. Данев, Стоян. Балканският съюз. // *Родина*, 1939, N 2, с. 51-61.
12. Данев, Стоян. Примирieto в Чаталджа на 20 ноем. 1912. // *Родина*, 1939, N 2, с. 94-106.
13. Данев, Стоян. Лондонската конференция 1912-1913, // *Родина*, 1939, N 4, с. 20-40.
14. Димитриев, Радко. Трета армия в Балканската война 1912-1913, 1922, с. 391.
15. Доклад на Парламентарната изпитателна комисия. Т. 1-4. София, 1918.
16. Доклад на международната комисия за разследване причините и провеждането на Балканските войни (Карнегиева анкета)., В: Другите Балкански войни. София, 1995.

17. Дочев, Иван. Сага за Балканската война. 2012.
18. Дървингов, Петър. История на Македоно-одринското опълчение. Т. 1, 1919, с. 659; Т. 2. София, 1925, с. 736.
19. Дървингов, Петър. Балканска война, както е била виждана, както са се развивали самите събития. 1941, кн.1, с. 216.
20. Дървингов, Петър. Атаката на Одрин под осветлението на историята и изкуството. Историко-психологически анализ, 2-ро издание, 1937, с. 116.
21. Дървингов, Петър. Боевете в Източните Родопи от границата до Кърджали във войната срещу Турция през 1912г., 1939, с. 35.
22. Иванов, Никола. Балканската война 1912-1913; Действията на II-ра армия срещу съюзниците през 1913 г., Т. 1-2, София, 1925.
23. Йовков, Йордан. Земляци. Край Места. Те победиха. /1917-18/. Съч. Т.1, 1982, с. 504.
24. Кантарджиев, Тодор. Кратка история на Балканската и Съюзническата война, 1928, 130.
25. Кантарджиев, Тодор. Първа бригада от 6-та пехотна Бдинска дивизия в Освободителната Балкано-турски войни 1912-1913, ч. I, 1914, с. 103, ч. II, 1915, с. 161.
26. Лефтеров, Хр. Блканката война в дневници на цензурната секция при Щаба на действащата армия. Спомени и документи. София, 1938.
27. Маджаров, Михаил. Балканските ни съглашения // *Демократически преглед*, 1916, N 2, с. 81-88.
28. Маджаров, Михаил. Дипломатическа подготовка на нашите войни. Спомени. 1932, с. 372; 1998.
29. Назлъмов, Атанас. Действията на кавалерийската дивизия в Добруджа 1912-1916. 1930, с. 45.
30. Назлъмов, Атанас. Материали за историята на войната 1912/13. Действията на кавалерийската дивизия. ч. I, 1913, с. 312, ч. II, 1921, с. 256.
31. Радев, Симеон. Това, което видях от Балканската война. Конференцията в Букурещ и Букурещкия мир от 1913г., 2012.
32. Райчевски, Стоян. Българите в световните хроники 1912-1919. София, 2000.
33. Райчевски, Стоян. Дипломатически документи за разоряване на българите в Македония и Одринско по време на реформите 1904-1908 г. 2012.
34. Сарафов, Михаил. Дипломатически дневник. 1909-1912 г. 2008.
35. Силянов, Христо. Сръбско-българският спор и Русия. 1915, с. 156.
36. Стефанова, Слава. Международни актове и договори 1648-1918. 1958, с. 484.
37. Стоянов, Людмил. Сребърната сватба на полковник Матов (1933); II-ро издание, София, 1963, с. 143.
38. Стоявов, Людмил. Холера. Войнишки дневник (1935), 10-то издание, София, 1963, с. 176.
39. Стоянович, Сава. Спомени от Освободителните войни на българския народ през 1912-1913г., 1915-1918г. ч. I, София, 1926/29, 303.
40. Тошев, Андрей. Балканските войни. т.1, Предистория и причини. 1929, 438, т. II, 1931, 495.
41. Тошев, Андрей. България и нейните съседи. 1943, с. 328.
42. Тошев, Стефан. Победени, без да бъдем бити. 1912-1913, 1915-1918., 1924, с. 321.
43. Фичев, Иван. Висшето командване през Балканската война 1912, 1927, с. 209.
44. Фичев, Иван. Чаталджа. 1930, с. 239.
45. Фичев, Иван. Балканската война. 1912-1913. Преживелици, бележки и документи. 1940, с. 488.
46. Христов, Атанас. Действията на 4-та Преславска дивизия в Освободителната война/1912-1913/, ч. I, От началото на войната до първото примирие, 1915, с. 204; ч. II От първото примирие през ноември до Лондонския мир, 1922, с. 135.
47. Христов, Атанас. Кратка история на Освободителната война 1912-1913, 1921, с. 336.
48. Христов, Атанас. Общоевропейската война до намесването на България в нея. 1924, с. 80.
49. Христов, Атанас. Исторически преглед на войната на България срещу всички балкански държави - 1913. София, 1922, с. 242.
50. Христов, Атанас. Войната между България и Турция през 1912-1913, Т. 2, кн. I, 1930, Т. 2, кн. 2, 1932.

51. Шопов, Атанас. Как ни се наложи Балканската война. 1915, с. 75.
52. Шопов, Атанас. Балканское единение. 1915, с. 27.

Изследвания:

1. Аврамов, Рубен. Партията на т.с. в периода на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. 1912-1918, 1950, с. 52.
2. Азманов, Димитър. Ген. Иван Колев. ВИС, 1996, N 3, с. 78-97.
3. Алтънов, Иван. Междусъюзническа Тракия. 1921, с. 188.
4. Алтънов, Иван. България и тракийският въпрос пред конференцията в Лозана. - МПр, 1926, 1, с. 77-106.
5. Алтънов, Иван. Източният въпрос в нова Турция с особен оглед към интересите на България. 1926, с. 519.
6. Ангарски, Велин. Военна история на България 681-1945, В. Търново, 1999, с.256.
7. Анчев, Т. Анчо. Войнишки бунтове против Междусъюзническата война 1913 - ВИС, 1955, N 4, с. 80-109.
8. Аретов, Николай. Балканските идентичности в българската култура. 2003.
9. Атансов, Щерьо, Д. Христов, Б. Чолпанов. Българското военно изкуство през капитализма. София, 1959, 388.
10. Балканската война 1912-1913. София, 1961.
11. Билярски, Цочо. Гръцката жестокост и варваризъм над българите 1912-1923 г. 2012.
12. Божерянова, Виолета. Генерал Ст. Савов: Всичко и всички за България. 2008.
13. Бойдев, Васил. От поручик до генерал: Спомени. 2012.
14. Василев, Благой. Борбата на БРСДП (т.с.) против Балканската война за мир и демократично развитие на балканските народи. (Д), 1950.
15. Василев, Благой. БРСДП (т.с.) и причините за Балканската война. ТрВИФ, N 5, 1962, с. 87-103.
16. Василев, Благой. БРСДП (т.с.) и войните 1912-1918, 1968, с. 72.
17. Василев, Благой. Борбата на БРСДП (т.с.) против Балканската война за мир и демократично развитие на балканските народи. ГKMЛ-ВУЗ, N 3-4, 1963, с. 397-458.
18. Василев, Благой. Борбата на БРСДП (т.с.) против буржоазния национализъм в македонското освободително движение и заслугата ѝ за неговото самостоятелно революционно развитие преди и по време на Балканската война. ТрВИФ, N 6, 1963, N 2, с. 131-151.
19. Велев, Александър. Политическите партии в България и Балканските войни 1912-1913, ЕтН, 4, 1968, с. 437-470.
20. Велева, Мария. Войнишките бунтове през 1913г. ИП, 1958, N 1, с. 3-33.
21. Велева, Мария. Из дейността на БРСДП/т./ в навечерието и по време на Балканските войни. - ИИИБКП, N 3-4, 1958, с. 203-246.
22. Велева, Мария. Влошаване положението на народните маси по време на Балканските войни. - ИП, 1962, N 4, с. 32-54.
23. Велева, Мария. Нарастване на силите на демокрацията след Междусъюзническата война и борбите на Партията за власт.- ГСУ - ФИФ, 57, 1963, N 2, с. 291-340.
24. Велева Мария. Правителствената криза през май-юли 1913 г. - ГСУ ФИФ, 59, 1966, N 3, с. 81-128.
25. Велева, Мария. Първата национална катастрофа. - Векове, 1972, с. 81-90.
26. Велева, Мария Изостряне на класовите отношения в България по време на Балканските войни и непосредствено след тях, (Д), 1963.
27. Венедиков, Йордан. Войната между България и Турция 1912-1913.- Т. 1, 1920, с. 848, Т. 2, 1921, с. 696; Избрани произведения, 1991.
28. Венедиков, Йордан. История на 24-ти пехотен черноморски на Н. В. Царица Елеонора полк в Балканската, Междусъюзническата и Световната война 1912-1913 и 1915-1918. София,. 1939, с. 493.
29. Влахов, Туше. Външната политика на Фердинанд и Балканския съюз. ИП, 1950, N 4-5, с. 422-444.

30. Влахов, Туше. България и Централните сили в навечерието на Първата световна война. ИИИ, N 1-2, 1951, с. 39-80
31. Влахов, Туше. Турско-българските отношения през 1913-1915. ИП, 1955, 1, 3-31.
32. Влахов, Туше. Отношенията между България и Централните сили по време на войните 1912-1918. 1977, 291.
33. Ганчев, Александър. Балканските държави Аблания, България, Гърция, Румъния, Турция, Югославия и тяхната стопанска и военна мощ, 1932, с. 120.
34. Ганчев, Александър. Балканският полуостров. География, история, икономика, политика, стратегия. 1933, с.80.
35. Ганчев, Александър. Войните през Третото българско царство 1877-1918. Т. 1, 1935, 258, Т. 2, 1915-1918; 1937, 194. Второ издание, 1944, с. 527.
36. Ганчев, Александър. Национални стремежи, надживели векове, 1937, с. 89.
37. Ганчев, Александър. Балканската война 1912-1913, 1939, с. 140.
38. Ганчев, Александър. Многовековните ни стремежи на юг, 1940, с. 64.
39. Ганчев, А. Междусъюзническа война 1913, 1940, с. 209.
40. Генов, Георги. Положението на християните в Турция, според мюсюлманското право, 1923, с. 109.
41. Генов, Георги. Източният въпрос, ч. I, 1925, ч. II, 1925.
42. Генов, Георги. Силистра в дипломатията на Източния въпрос. В: Силистра, 1927, с. 32-34.
43. Генов, Георги. Правното положение на малцинствата с особен оглед на българските малцинства в съседните държави. 1929, с. 120.
44. Генов, Георги. Устремени към свободата. Нашите народностни копнежи, борби и постижения. 1938, с. 4.
45. Генов, Георги. Международни актове и договори, засягащи България. 1940, с. 464.
46. Генов, Георги. Политическа и дипломатическа история на България. София, 2001/2003.
47. Георгиева, Станка. Бележки-размисли на Алберт Гечев за Балканската война - ИДА, 1984, т. 47, с. 181-195.
48. Георгиева, Станка. Войнишки дневник на Петър Жечев Курдоманов за Балканската война. Предговор, съставителство и бележки. София, 2001, с. 176.
49. Георгиева, Станка. Дневникът на Петър Жечев Курдоманов и боният път на 31 Варненски /Силистренски/ полк през Балканската война. НТ на ВБОУ "В. Левски", В. Търново, 1993, кн. 24, ч.1, с. 29-36.
50. Георгиева, Станка. Бележки-спомени на Алберт Гечев за Балканската война. - НТ на ВБОУ "В. Левски" В. Търново, 1993, кн. 24, ч. I, 43-50.
51. Георгиева, Станка. Войнишки песни за Балканската война. - История, 2012, N 3, с. 238- 246
52. Георгиева, Станка. 31-ви Силистренски полк в Балканската война. - Военна история, 2012, N 4, с. 26-35.
53. Георгиева, Станка. За Балканската война и холерата разказва войнишки дневник. // Форум, N. 42, с. 18-24 окт., N. 43, с. 25-31 окт. 2012.
54. Гинчев, Георги и др. Междусъюзническата война 1913. София, 1963, с. 216.
55. Гинчев, Георги и др. Кратка военна история на България (681-1845). 1977, с. 443.
56. Гоцев, Д. Национално-освободителни борби в Македония 1912-1913. София., 1981.
57. Грънчаров, Стойчо. Балканският свят: идеи за държавност, национализъм и развитие от началото на XX век до края на Първата Световна война. София, 2001.
58. Гърдев, Борислав. Великата илюзия на България - Балканските войни. www.liternet.bg
59. Дамянов, Симеон. България и балканските държави по време на войните 1912-1918г. София, 1986.
60. Делирадев, Павел. Балкански войни и българските погроми. Причини, развитие, последици. 1914, 96.
61. Димитров, Божидар. Войните за национално обединение 1912-1913, 1915-1918. София, 2001.
62. Димитров, Сташимир и др. История на балканските народи. Т. 2. София, 1999.

63. Дървингов, Петър. История на Македоно-одринското опълчение. Т. 1, 1919, 659, Т. 2, София, 1925, 736.
64. Дървингов, Петър. Духът на историята на българския народ. 1932, с. 110.
65. Елдъров, Св. Балканската война. ВИС, 2006, N 4, с. 3-11.
66. Енциклопедия "България". Т. 1, 4, 7, София, 1978-84.
67. Илиев, Илия. Творчеството при използването на аероплана през Балканската война. - Известия на НВИМ, 1980, Т. 4, с. 73-84
68. Илиева, Радка. Голямата среща на българския народ: Културата и предизвикателствата на войните 1912-1918. София, 1995.
69. Илчев, Иван. Военно-политическата пропаганда на българска национална кауза през Балканската война 1912-1913. - ВИС, 1982, 4, 80-98.
70. Илчев, Иван. Балканската война - рядко единение между властници и народ // *Сега*, N 271, 16-17 ноем. 2002, с. 23.
71. История на българите. Т. 3. От Освобождението до края на Студената война. 2002.
72. История на българите. Т. 4. Българската дипломатия от древността до наши дни. София, 2003.
73. История на българите. Т.5. Военна история. София, 2007.
74. История на България (1903-1918), Т. 8, София, 2005.
75. История на дипломатията. Т. 2. София, 1949.
76. Историята на 7-ми пехотен Преславски полк. София, 1934.
77. Иширков, Анастас. Нашата народностна политика. - Отец Паисий, II, 1919, с. 157-160.
78. Йоцов, Ярослав. Балкански войни. ИП, 1945-47, N 4-5, с. 435-455.
79. Калинков, Асен. Те умряха за тебе, родино. /Очерци за бойните действия през Балканската война/. 1972, с. 108.
80. Кесяков, Богдан. Принос към дипломатическата история на България. 1878-1925. Т. I-IV, София, 1925-1936.
81. Кинов, Иван. Кратка история на военното изкуство. т. 2., София, 1960.
82. Китанов, Валентин. Аспекти на политическите отношения на ВМРО с Турция 1903-1914. 2009.
83. Кишкилова, Паша. Балканските войни по страниците на българския печат. 1912-1913г. София, 1999.
84. Коларов, Васил. Кой спечели от войната? 1919, 50.
85. Коларов, Васил. Пътят към катастрофата 1912-1913. 1919, с. 52.
86. Косев, Димитър. България през Балканската и Междусъюзническата война. София, 1948
87. Косев, Константин. Подвигът 1912-1913 г. 1983.
88. Крапчански, В. и др. Кратък обзор на бойния състав, организацията, попълването и мобилизацията на българската армия от 1878 до 1944 г. София, 1961
89. Криворов, Игнат. Схващания за взаимодействието в българската армия в навечерието на войните за национално обединение. ВИС, 1997, N 3, с. 131-147.
90. Криворов, Игнат. Политика и военна стратегия. ВИС, 2004, N 2, с. 38-42.
91. Криворов, Игнат. Плановите на воюващите страни за Първата Балканска война 1912-1913г. ВИС, 2006, N 4.
92. Кратка история на България 681-1945. София, 1977.
93. Кушева, Румяна. Съседът между мира и войната/Българите за своя съсед в края на XIX - началото на XX в./. www.liternet.bg, www.balkansbg.eu
94. Куюмджиев, Борис. Дипломатическата и материалната подкрепа на Русия по време на Балканската война 1912-1913. Руските доброволци и проявената храброст от тях. 1968, 110.
95. Куюмджиев, Борис. Поручик Токмакиев. ВИС, 1972, N 3, с. 192-202.
96. Кьорчев, Димо. Политика и сълзи. София, 1917.
97. Лалков, Милчо. Балканската война 1912-1913г. София, 1982.
98. Лалков, Милчо. Българското минало. 1878-1918. Познато и непознато. София, 1997.
99. Лалков, Милчо. Българската външна политика 1878-1944г. Между екзалтацията и погрома. – В: Нови очерци по българска история 1878-1948. София, 1992.

100. Лалков, Милчо. Между възторга и покрусата: България по време на войните 1912-1918. София, 1993.
101. Манчев, Кръстьо. История на балканските народи. Т. 1, XIV-XX в., Т. 2, 1878-1919., Т. 3, 1918-1945. 2006.
102. Марков, Георги. България в Балканските войни 1912-1913 (Д), 1994.
103. Марков, Георги. България в Балканския съюз срещу Османската империя, 1912-1913г. София, 1989.
104. Марков, Георги. Светът през XX век. София, 2000.
105. Марков, Георги. България в Балканския съюз срещу Османската империя 1911 - 1913 г. 2012.
106. Марков, Георги. Българското крушение -1913г. София, 1991
107. Марков, Георги. Поуките от Балканските войни 1912-1913г. ВИС, 2003, кн.1.
108. Миланов, Й. Въздушните сили на България през войните 1912-1913г.- София, 2008.
109. Митев, Йоно. Балканска война. 1961, с. 503.
110. Митев, Йоно. Героизмът на българската армия през Балканската война. 1953, с. 88, 1958, с. 220.
111. Митев, Йоно. Доброволческото движение през Балканската война. 1912-1913, ВИС, 1953, N 2, с. 78-100.
112. Митове и външнополитически програми на балканските национални държави до Първата световна война. - Критика и хуманизъм, 2001, N 12/13, с. 135-149.
113. Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи 1878-1944. София, 1997, т. III
114. Недев, Недьо. Партията на т.с. по време на Балканската и Междусъюзническата война, 1958, с. 59.
115. Недев, Ат. Никола. Освободителни войни. 1937, с. 227.
116. Панайотов, Георги. Геополитическите и националните интереси в румънската външна политика. - Военен журнал, 1994, N 3, с. 43-49.
117. Панайотов, Иван. Английската политика и България през Балканските войни. БМ, 1931, 3,4,5,6,7.
118. Панайотов, Иван. Русия и българските национални идеали. БМ, 1932, 3,4,5,6; 1933, 1,2.
119. Панайотов, Иван. Руско-български отношения през Балканската война. ИИИ, 20, 1968, с. 53-54.
120. Панайотов, Иван. Източният въпрос и неговото влияние върху най-новата ни история. ГСУ ИФФ, 35, с. 112-132.
121. Пейчев, Атанас и др. 1300 години на стража. София, 1981.
122. Пелинов, Пелин. Възход и падение. Кн.1-5. Независима България. Напред на нож. Крушението. Катастрофата. Под свити знамена. 2010 - 2012.
123. Пенков, Стоян. Влияние на руското върху българското военно изкуство след Освобождението 1878-1912. (Д,1965)
124. Пенков, Стоян. Балканската война 1812-1913.(съавт.). 1961, с. 503.
125. Пенков, Стоян. Междусъюзническата война 1913.(съавт). 1966.
126. Пенков, Стоян. Използването на софийско-солунското направление през Балканската и Междусъюзническата война 1912-1913г. ВИС, 1960, N 1, с. 48-65.
127. Пенков, Стоян. Поява и развитие на военно-периодичния печат от Освобождението до Балканската война. ВИС, 1965, N 2, с. 50-61.
128. Пенков, Стоян. Петдесет и пет години от овладяването на Одринската крепост. 1968, 32.
129. Пенков, Стоян. Страници от българската бойна слава. 1970, 56.
130. Пенков, Стоян. Кратка военна история на България. 681-1945/съавт./ 1977, 443.
131. Попов, В. Капитан I-ви ранг Димитър Добрев-талантлив флотоводец и верен приятел на братския руски народ.- ИП, бр.4, 1955, 110-124.
132. Първи пехотен Софийски полк през Балканската и Европейската война 1912-1918г. София, 1922.
133. Саздов, Д., Лалков, М. и др. История на България. Т. 2, София, 1995.
134. Свирачев, Петър. Петър Абрашев. Дневник. София, 1912.

135. Семов, Марко. Българската национална драма. София, 1991.
136. Соларов, Константин. Балканският съюз и освободителни войни през 1912-1913, 1926, с. 158.
137. Соларов, Константин. България и македонският въпрос. Причините за балканските войни. 1925, с. 180.
138. Соларов, Константин. Психологични основи на войната. Т. 1, 1938, 736, Т. 2, 1942, с. 528.
139. Соларов, Константин. Сръбската национална политика в миналото. 1933, с. 20.
140. Спасов, Людмил. Колекция България - загадки от векове. Българският XIX и XX век във фотографии и гравюри. Т. 1-3. Освободителни войни, армии, войни. Политика и дипломация и др. 2009.
141. Станев, Владимир. България, Балканската война и краят на илюзиите // История, 2012, N 6, с. 500-504.
142. Станимиров, С., Н. Янакиев, Н. Симеонов. Битки и сражения. София, 1993.
143. Стателова, Елена. Някои характерни черти на българския буржоазен партиен печат в навечерието на балканските войни 1909-1912. ИИИ, N 21, 1970.
144. Стателова, Е. Попов, Р., Танкова, В. История на българската дипломация 1878-1913г. София, 1994.
145. Табаков, Симеон. Румънците в Македония. По повод румъно-българския спор 1913, с. 76.
146. Тодоров, Петко. Сб. Балканските войни 1912-1913. Памет и история. 2012.
147. Тончев, Йордан. В. И. Ленин и Балканската война. ИП, 1853, N 5, с.509-525.
148. Трайков, Веселин. Националните доктрини на балканските страни - исторически и съвременен поглед. Ст. Загора, 2000.
149. Трифонов, Ст. Добруджанският въпрос 1878-1944. В: Нови очерци по българска история.. София, 1992.
150. Трифонов, Ст. Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912-1913. София, 1992.
151. Угринова, Анастасия. Балканската война в творчеството на художници, участвали в нея. - Известия на НВИМ, 1976, Т. 2, с. 57-66.
152. Фуракис, П. Участие на гръцкия флот в Балканските войни. ВИС, 2006, кн.4
153. Христов, Филъ. Кратка военна история. 681-1945. 1977, с. 443.
154. Цанев, Стефан. Български хроники. Т. 3, 1878-1943, 2012.
155. Цанкова, Даниела. Облекло и снаряжение в българската армия във войните за национално обединение 1912-1913 и 1915-1918. - Известия на НВИМ, 1996, Т. 11, с. 118-134.
156. Четвърти артилерийски полк, 1912-1918г. Възпоменателен сборник. София., 1934.
157. Шести пехотен Търновски полк във войните за обединение на българите 1885, 1912-1913, 1915-1918. София, 1922.
158. Чолев, Петър. Ген. Иван Колев. 1971, с. 102.
159. 36-ти пехотен Козлодуйски полк в Балканската и Междусъюзническата война 1912-1913г., и Световната война 1915-1918. София, 1940, с. 209-223.

2. СИНЕРГЕТИЧНИ СХЕМИ:

За да се изучи и опише историята на войната, авторите се съсредоточават върху основни ядра, под-теми, които подредени линейно биха могли да имат вид на план-съдържание, рисуващо в основни линии същността на Балканските войни и тяхното значение. Приложено е примерното съдържание поотделно за Балканската и Междусъюзническата война, тъй като по характер и според оценката на историците, те се различават. (план-съдържанието на статиите за Балканската и Междусъюзническата война в Уикипедия, с малки корекции).

1. Балканска война – съдържание:

1. Причини за войната.
2. Дипломатическа подготовка.
3. Военна подготовка.
 - a. Съотношение на силите. Демографски и икономически показатели.
 - b. Мобилизация и планове на Балканския съюз.
 - i. България.
 - ii. Сърбия.
 - iii. Черна гора.
 - iv. Гърция.
 - c. Мобилизация и планове на Османската империя.
 - d. Въоръжение.
4. Бойни действия до първото примирие (октомври-ноември 1912 г.)
 - a. Настъпление на българите в Източна Тракия.
 - b. Сръбско настъпление в Македония.
 - c. Господство на гръцкия флот в Бяло море.
 - d. Български и гръцки операции за завладяване на Солун.
 - e. Поражение на османците в Родопите и Западна Тракия.
 - f. Съюзнически отряди в Санджак, Косово, Албания и Епир.
 - g. Блокада на българското Черноморие.
 - h. Роля на военновъздушните сили.
5. Чаталджанско примирие.
6. Бойни действия (декември 1912 - март 1913 г.)
 - a. В Епир и Албания.
 - b. В Източна Тракия.
7. Мирни договори.
8. Последици.
 - a. Жертви на войните.
 - b. Участ на мирното население.
 - c. Ескалация на конфликти между съюзниците.
9. Балканската война в печата, литературата и изкуството.
10. Отзвукът на войната в чужбина.

11. 2. Междусъюзническа война - съдържание

12. Причини за войната.
 - a. Резултати от Първата Балканска война.
 - b. Спорът между съюзниците.
 - c. Образуване на антибългарска коалиция.
 - d. Първи военни сблъсъци между съюзниците.
 - e. Посредничеството на Русия.
 - f. Претенциите на Румъния към България.
 - g. Претенциите на Османската империя.
13. Сили, планове и съсредоточаване на противниците.
14. Българското нападение на 16/17 юни 1913 г.
15. Ход на военните действия.
 - a. До румънското нападение.
 - i. Начало на военните действия.
 - ii. Офанзива на сърби и гърци.
 - iii. Военни операции между р. Дунав и Осогово.
 - b. Румънската интервенция.
 - c. Заключителна фаза на войната.
 - i. Опити за примирие. Промени в оперативните планове.
 - ii. Боеве на българо-сръбския фронт.
 - iii. Битката при Кресна.

- d. Османското настъпление в Турция.
- 16. Мирни договори.
- 17. Последици.
 - a. Преразпределение на османските територии.
 - b. Демографски промени.
 - c. Размирици в Македония.
 - d. Стопански и политически последици.
- 18. Междусъюзническата война в пресата, литературата и изкуството.
- 19. Международен отзвук.

3. СИНЕРГЕТИКАТА И БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ:

Изследването констатира, че българската историческа наука сравнително успешно, пълно и точно е изследвала Балканските войни. Тук заслужено място имат военните историци и по-точно преките воени командири от най-висшия ешелон в българската армия по време на двете войни, както и действащи държавници, политици и дипломати. Техните "спомени", писани по определен повод след Първата световна война,[2] са добра изворова база за фактологията на войните. Една част от тези военни стават преподаватели във Военното училище и получават професорски звания. Други са в редакцията на военно-историческите изследвания и стават член-кореспонденти на БАН.- Трети са изпратени на дипломатическа работа в чужбина и т.н. И днес написаното от ген. М. Савов, ген. Ив. Фичев, ген. Р. Димитриев, ген. Н. Иванов, ген. Ст. Тошев, ген. Ат. Христов, ген. Т. Кантарджиев, ген. Ат. Назлъмов, пол. П. Дървингов, пол. Ал. Ганчев и др., не е изгубило своята научна стойност. Интерес за нас представлява начинът, по който функционира Генералния щаб на българската армия и щабовете на отделните армии и родове войски: как са подготвени и проведени отделните бойни операции; как се осъществява армейското снабдяване, медицинско обслужване и т.н. Новост за нас са няколко войнишки дневника на: Петър Жечев Курдоманов, Иван Дочев, Радко Белчев, Георги Георгиев и др. От тези произведения научаваме за отношението на войниците към командването, за холерата, за снабдяването, за отношението към местното население, за войнишките бунтове и огромните жертви и страдания на българския войник и др.

Сравнително добре е представена и дипломатията на войната в спомените на преките участници в срещи и преговори, като тези на: Андрей Тошев, Симеон Радев, Михаил Маджаров, Георги Генов, Константин Соларов, Иван Алтънов и др.

По-слабо е защитена националната концепция, лежаща в основата на българската външна политика и изразена в подписаните договори, фиксиращи първата национална катастрофа: ген. Ст. Тошев, Г. Генов, Хр. Силянов, П. Дървингов, Ал. Ганчев, Ив. Панайотов, Ат. Иширков, П. Делирадев, Б. Кесяков и др., като акцентът се поставя на "освобождението на Македония".

Приемственост между поколенията, изследващи войните, има. Това личи в защитените дисертации и изследвания в края на XX век на: Георги Марков, Мария Велева, Благой Василев, Йоно Митев, Димитър Гоцев, Стоян Пенков, Симеон Дамянов, Милчо Лалков, Елена Стателова и др.

Прецизиран е и изворовият материал в няколко сборника: В. Георгиев, Ст. Трифонов, Ст. Райчевски и др. Включени са значими статии за войните в Историите на България и военните изследвания, претърпели по-няколко издания в кратък и разширен вид.

В началото на XXI век, израсналото ново поколение историци се обръща към първообраза, очертан от предците с преиздаване на лекциите и изследванията на Георги Генов, спомените на Михаил Маджаров, Йордан Венедиков и др. По-съвременен начин получава преработеното изследване на Веселин Трайков "Национални доктрини на балканските страни - исторически и съвременен поглед", както и новата редакция от Кръстьо Манчав на "История на балканските народи" и др.

Нови моменти в изследванията за войните и тяхното отражение върху живота на хората и стопанското развитие в национален и регионален план има в трудовете на редица историци и публицисти като: Марко Семов, Георги Марков, Стефан Цанев, Божидар Гърдев, Румяна Кушева, Божидар Димитров, Стойчо Грънчаров, Игнат Криворов, Паша Кишкилова, Людмил Спасов, Анастасия Угренова, Станка Георгиева и др.

Прав е проф. Иван Илчев [3], че Балканската война не е само "Ура! По 5 на нож!". Във вестник "Дневник" той препоръчва да се изследват "идеите", движещи масовото съзнание на българите по време на разглежданите събития; да се проследи механизма на "вземане на решения" и тяхната реализация; да се види защо "македонският въпрос" измества "тракийския", а по тактико-стратегическите планове на военните, българската армия воюва в Тракия, а не в Македония; каква е ролята на Русия като "арбитър" между балканските държави и защо се оказва и тя, и България в пълна изолация; икономиката на страната по време на войните, включително направените реквизиции; ролята на българската журналистика; ролята на българската жена; емигрантският въпрос; отношението на "турските", български граждани към войната, холерата, тифа, глада и много други "дребни" наглед въпроси от големия хаос, предизвикан от войните и запечатан по определен начин в душите на хората, в пресата, в литературата и изкуството и много други.

Това е част от синергетиката на войните на практика. Но нека оставим проблеми за решаване и на историците след нас. Тъй като: факт е, че умелата тактика печели сраженията, но историческа истина е, че общата реалистична стратегия, печели войната. И нека историците се връщат отново и отново на въпроса с повишена трудност: "Каква е била българската стратегия за решаване на националния проблем и как е припозната и реализирана тя от политици, военни, дипломати и народонаселение на практика?". Решавайки този въпрос, да предложат на политиците и на обществото като цяло, такива подходи, които биха минимизирали до крайност и до сега съществуващите отрицателни последици от тези две войни.

Изследването е осъществено в РБ "П. Павлович", Силистра, за което благодаря на целия й екип и специално на г-жа Кр. Няголова и г-жа Р. Вълкова.

4. БЕЛЕЖКИ:

1. Dictionnaire enciclopedie Quillet, Sco-tom, Paris, 1977/1981, p. 6654.
2. По закона за съдене на виновниците за двете национални катастрофи е трябвало да приведат доказателства в полза на противното. Задържаните, пишат спомените си в Шуменския затвор.
3. www.dnevnik.bg. analizi 11.18.2007

Cummari: Balkan wars 1912-1913 - synergetic method. Bibliography -historiography examines. Object of this study is Balkan war the description of the mote significant sources and studies identified synergy approach.

За контакт: Станка Георгиева, гр. Силистра - 7500, ул. Янко Тодоров 32, вх.1, ап.1, 086/83-30-49, Email georgievi_3@abv.bg.

Станка Николова Георгиева е родена в гр. Каспичан. Завършва ВТУ "Кирил и Методий", специалност История и българска филология. Специализира в Софийския университет "Климент Охридски" и Киевския университет "Тарас Шевченко". Доктор по история. Научни интереси: история на Добруджа между двете Световни войни. Дългогодишен преподавател в Педагогическия факултет на РУ, гр. Силистра. Авторка на 20 самостоятелно издадени изследвания и над 500 научни и научно-популярни статии. Член на Съюза на българските журналисти и Съюза на независимите български писатели.

Списание на Клуб „Военна история”

София, 2013 г.

Отговорен редактор: **Александър Стоянов**

Оформление и дизайн: **Петьо Георгиев**

Коректор: **Десислава Михайлова**

Ако искате да се свържете с нас, можете да го направите на:

e-mail: klubvoennaistoria@gmail.com

Facebook: <https://www.facebook.com/hystoryofwars>

Официален сайт: <http://historyofwars.wordpress.com/>